RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE

DEMOKRĀTIJA

Tekstu krājums

RTU Izdevniecība

RĪGAS TEHNISKĀ UNIVERSITĀTE
E-studiju tehnoloģiju un humanitāro zinātņu fakultāte
Humanitārais institūts
Sociālo zinātņu katedra

DEMOKRĀTIJA
Tekstu krājums

Mācību līdzeklis

RTU Izdevniecība
Rīga 2015

Demokrātija. Tekstu krājums. Mācību līdzeklis. (Sast. Gunārs Ozolzīle). Rīga: RTU Izdevniecība, 2015. 160 lpp.

Mācību līdzeklis izstrādāts RTU studentiem politoloģijas kursa padziļinātai apgūšanai. Krājumā ietverti fragmenti no politikas zinātnieku darbiem, daudzi no kuriem būtiski ietekmējuši demokrātijas diskursa attīstību mūsdienās, jo demokrātijas jēdziens, tāpat kā pati demokrātija, vēl joprojām atrodas tapšanas stadijā. Krājumā ievietoto darbu autoru radītās teorijas un politiskos uzskatus lasītājam labāk izprast palīdzēs priekšvārds un paskaidrojošās piezīmes katra teksta beigās. Lielākā daļa tekstu latviešu valodā tulkoti pirmoreiz.

Grāmata būs saistoša lasāmviela visiem, kas interesējas par politikas zinātni.

Recenzents asoc. prof., *Dr. sc. pol.* Alvars Baldiņš

Mācību līdzeklis ieteikts izdošanai ETHZF HI Sociālo zinātņu katedras 2015. gada 23. janvāra sēdē, protokols nr. 1.

Mācību līdzekļa sastādītājs un priekšvārda autors Gunārs Ozolzīle
Atbildīgā par izdevumu Anita Vēciņa
Literārā redaktore Silvija Minkevica
Maketētāja Jekaterina Ribajeva

Izdevējs RTU Izdevniecība
Kaļķu iela 1, Rīga, LV-1658
E-pasts: izdevniecība@rtu.lv

Tiražētājs RTU Poligrāfijas centrs

© Rīgas Tehniskā universitāte, 2015
© Gunārs Ozolzīle, 2015

ISBN 978-9934-10-693-4

SATURS

Priekšvārds 4
1. Vilfredo Pareto *Vispārīgās socioloģijas konspekts* 27
2. Roberts Mihelss *Moderno demokrātiju partijiskuma socioloģija*. . 35
3. Makss Vēbers *Leģitīmās kundzības trīs tīrie tipi* 53
4. Jozefs Šumpeters *Kapitālisms, sociālisms un demokrātija* 69
5. Karls Popers *Vēlreiz par atvērtu sabiedrību un tās ienaidniekiem*. 83
6. Roberts Dāls *Demokrātija un tās kritiķi*. 97
7. Gabriels Almonds, Sidnijs Verba *Pilsoniskā kultūra* 107
8. Arends Lijpharts *Demokrātija plurālās sabiedrībās* 119
9. Džozefs Besets *Klusā saprāta balss* 131
10. Kolins Kraučs *Postdemokrātija* 139
11. Vitālijs Ivanovs *Valsts teorija* 147
12. Naiels Fergusons *Vai demokrātijas nāve?*. 153

PRIEKŠVĀRDS

Demokrātijas pirmsākumi meklējami sengrieķu pilsētvalstīs jeb polisās. Pirmās pilsētvalstis radās jau 9. gadu simtenī p. m. ē. un tajās parasti ietilpa pilsēta un tai pakļautās zemes. Piemēram, Atēnu valsts bija daudzreiz mazāka par mūsu Vidzemi un lielāko uzplaukumu sasniedza īsi pirms Peloponēsas kara (431–404) sākšanās. Vara polisās piederēja visas tautas institūtam — tautas sapulcei. Grieķu demokrātijas ziedu laikos (piektajā un ceturtajā gadu simtenī p. m. ē.) tautas sapulces kompetencē bija likumdošana, ārējā, iekšējā, finanšu un militārā politika. Antīkā demokrātija balstījās uz visu pilsoņu vienlīdzību likuma priekšā, vārda brīvību un brīvību ieņemt valsts amatus. Tautas sapulce no sava vidus ievēlēja zvērinātos, kas darbojās kā tiesa. Publiskos (valsts) amatus varēja ieņemt tikai uz noteiktu laiku, un amatos esošajiem bija jāatskaitās sabiedrības priekšā. Tajā pašā laikā visas politiskās un civilās tiesības bija tikai «pilnvērtīgiem» pilsoņiem, kas bija iedzīvotāju mazākums. Varas galvenais balsts bija brīvo iedzīvotāju vidusslānis — tirgotāji, vidējie un sīkie zemes īpašnieki, amatnieki. Pastāv uzskats, ka visā Atikas pussalā dzīvoja no 250 līdz 300 tūkstošiem cilvēku, bet tikai apmēram 30 līdz 50 tūkstošiem bija politiskās tiesības. Sievietēm, apmēram 80 tūkstošiem vergu, 25 tūkstošiem meteku (ieceļotājiem no citām polisām) šo tiesību nebija. Meteks bija arī slavenais filozofs Aristotelis. Lai arī antīko demokrātiju mēdz saukt par demokrātijas klasisko formu, lai arī tā bija tiešā demokrātija (valsts pārvaldē tauta piedalījās personīgi, nevis ar tautas pārstāvju palīdzību), tomēr to nevar uzskatīt par tautvaldību šī vārda pilnā nozīmē. Demokrātiju, ko pazīstam šodien, mēdz saukt par netiešo jeb pārstāvniecisko demokrātiju.

Lai arī jēdziens «demokrātija» šodien ir ieņēmis stabilu vietu mūsu leksikā un tā ir pārstāvnieciskā demokrātija, tomēr politikas zinātnē nav vienprātības par tā saturu. Ir daudz dažādu demokrātijas de-

finīciju, kas parasti neatbilst stingriem zinātniskiem kritērijiem un apskata tikai atsevišķus tās aspektus. Vārds *demokrātija* cēlies no grieķu valodas, t. i. *demos* — tauta un *kratos* — vara, valdīšana, un to varētu tulkot kā tautas vara vai tautvaldība. Antīkajā pasaulē pirmo reizi šo jēdzienu lieto Herodots, un ļoti ilgi tam bija galvenokārt negatīva nozīme. Runājot amerikāņu prezidenta Abrahama Linkolna vārdiem, demokrātija ir valdīšana no tautas, tautas vārdā un tautas labā (*government of the people, by the people, for the people*). Tajā pašā laikā jēdziens *tauta* (pašlaik visi pilngadīgie abu dzimumu valsts pilsoņi) cilvēces vēsturē ir saprasts pietiekami dažādi. Ne tikai antīkajā pasaulē, bet arī pavisam nesenā pagātnē tiesības vēlēt nebija, piemēram, sievietēm un arī vīriešiem bez īpašuma. Šveicē sievietes balsstiesības ieguva tikai 1971. gadā.

Lai arī demokrātijas jēdziena aprises šodien ir izplūdušas, tomēr ar to tradicionāli tiek saprastas pietiekami konkrētas lietas, piemēram, vispārējas, brīvas, vienlīdzīgas, aizklātas vēlēšanas; partiju sāncensība un opozīcijas tiesības brīvi kritizēt pozīciju; uzskatu un informācijas brīvība. Šo uzskaitījumu varētu turpināt, tomēr nākas secināt, ka demokrātijas jēdziens, tāpat kā pati demokrātija, vēl joprojām atrodas tapšanas stadijā. Zinātnes uzdevums ir apkopot priekšstatus un atziņas, kas arvien no jauna izkristalizējas politiskajā filozofijā un politiskajā praksē, un šo jēdzienu attīstīt tālāk.

Pašlaik neeksistē viena, bet gan daudzas demokrātijas teorijas jeb modeļi. Tomēr tās visas vieno uzmanības centrā esošie divi politiskā procesa aktieri — elite un tauta.

Elitārās teorijas piekritēji īpašu uzmanību pievērš elites lomai politisko lēmumu pieņemšanā un tajā pašā laikā tiek kritizēti par ierindas vēlētāju lomas nenovērtēšanu. Savukārt plurālisti izceļ interešu grupu lomu demokrātiskā sabiedrībā un arī saņem iebildumus par to, ka visas grupas no to ietekmes viedokļa nav vienlīdz nozīmīgas. Bet līdzdalības demokrātijas teorijas piekritēji politisko lēmumu pieņemšanā mēģina akcentēt tiešās demokrātijas elementus un arī saņem kritiku, piemēram, par ierindas vēlētāju kompetences pārvērtēšanu, pieņemot sarežģītus politiskus lēmumus. Izvērtējot daudzās demokrātijas teorijas, jāsecina, ka katra no tām atspoguļo politiskās realitātes atsevišķus aspektus, kā arī satur zināmus jābūtības elementus.

Elitārās demokrātijas teorijas piekritēji kritizē klasiskos liberālos priekšstatus par demokrātiju. Viņi uzskata, ka nevis īstenība ir jākoriģē atbilstoši ideālam, bet gan pats ideāls ir pragmatiski jāpārbauda realitātē. Šajā gadījumā normatīvs spēks ir tikai faktiskajam. Elitārās teorijas piekritēji uzsver, ka visos laikos visās sabiedrībās ir pastāvējusi mazākuma vara pār vairākumu, proti, politiskos lēmumus vienmēr pieņem galvenokārt mazākums. Demokrātiski ievēlētas elites valdīšanu elitāristi neuzskata par trūkumu. Šādu uzskatu pamatā ir atzinums, ka neeksistē vispārējais labums un ka vēlētāji, balsojot un pieņemot konkrētus lēmumus, nav spējīgi uz racionālu rīcību. «Vidējais» valsts pilsonis nav kompetents politikā, bet tauta ir inerta masa, kas, ja sāk rīkoties, var sagraut jebkuras, arī pozitīvas vērtības. Var teikt, ka klasiskās demokrātijas izpratnes — demokrātija kā tautvaldība — vietā tiek likta jauna formula — demokrātiskas elites, kuru atbalsta tauta, valdīšana. Tiek gan arī atzīmēts, ka, neskatoties uz elites «varenumu», jo demokrātiskāks ir politiskais režīms, jo elite jūtas atbildīgāka sabiedrības priekšā.

Elitārā demokrātijas teorija galvenokārt tiek kritizēta par ierindas vēlētāju lomas nenovērtēšanu. Nereti elitāristiem tiek pārmesta arī augstprātīga vai pat ciniska attieksme pret vienkāršo tautu.

Pirmais zinātniskajā apritē jēdzienu *politiskā* jeb *valdošā šķira* ievieš itāļu zinātnieks Gaetano Moska (*Mosca*, 1858–1941). Valdošajā šķirā (elitē) ietilpst politiķi, garīdzniecība, arī cita sabiedrības virsotne — ekonomiskā, militārā, intelektuālā. Elitei raksturīga (un tas ir galvenais) organizētība.

Vēl vienam itāļu zinātniekam — **Vilfredo Pareto** (*Pareto*, 1848–1923), tiek piedēvēta *elitu riņķojuma teorijas* radīšana. Moska gan uzskatīja, ka viņš ir apsteidzis Pareto un pirmais atklājis arī *elitu riņķojuma teoriju*. Pareto atteikšanās atzīt šo faktu ļoti apbēdināja Mosku un noveda pie abu zinātnieku strīdiem.

Gan Pareto, gan Moska uzskatīja, ka jebkura sabiedrība dalās elitē un neelitē. Tās vai citas sociālās grupas īpašības ir atkarīgas no šo grupu locekļu dabiskajām spējām un talantiem, kas tad arī nosaka grupas locekļu stāvokli sabiedrībā. Tie, kuriem ir augstākie rādītāji, veido eliti. Elite ir sabiedrības izredzēto daļa, pārējie sabiedrības locekļi tikai piemērojas no elites saņemtajiem impulsiem.

Elite dalās divās daļās, pirmkārt, tajos, kas tieši vai netieši piedalās sabiedrības pārvaldē (valdošā elite), un, otrkārt, tajos, kas pārvaldē nepiedalās, bet darbojas mākslā un zinātnē. Neelite papildina eliti, kas visu laiku degradējas, un daudzi tās locekļi nonāk neelitē. Tātad notiek elitu riņķojums. Neelite tiek pārvaldīta, manipulējot ar idejām, masu emocijām un jūtām. Ja izrādās, ka ar šīm metodēm nepietiek, jāprot izmantot arī spēks. Ja valdošā elite nespēj ne vienu, ne otru, tad tai jādod vieta citai — jaunai — elitei. Lai tā nenotiktu, valdošajai elitei pastāvīgi jāatjauno sevi. Jo atvērtāka ir valdošā elite, jo tā ir veselīgāka un ilgāk spēj noturēt varu. Un pretēji — jo tā noslēgtāka, jo izteiktāka ir tendence varu zaudēt. Turklāt šai procesā galvenā ir kvalitāte, nevis kvantitāte. Slēgta elite pārvēršas par kastu. Ja tomēr, neskatoties uz visu, sabiedrības zemākajos slāņos uzkrājas indivīdi, kas ir pārāki par augšā esošajiem, — iestājas revolūciju laikmets. Revolūciju mērķis ir valdošās elites radikāla atjaunināšana. Elitu uzplaukums un panīkums ir neizbēgams cikls. Tas ir sabiedrības eksistences likums. Kā raksta Pareto: «Vēsture ir aristokrātiju kapsēta.»

Savukārt **Roberts Mihelss** (*Michels*, 1876–1936) politikas zinātnes vēsturē savu vārdu ir «ierakstījis», pateicoties *partiju oligarhizācijas dzelzs likumam*. Ja, kā uzskatīja Mihelss, Pareto pārliecinoši pierādījis, ka katrā sabiedrībā jābūt elitei, tad viņa uzdevums ir parādīt, kāpēc šāda veida oligarhizācijas tendences (mazākuma vara pār vairākumu) parādās tik fatāli un ar tādu spēku dažādās sabiedrībās. Pēc Mihelsa domām, demokrātija ir tikai ideāls, īstenībā sabiedrībā valda *oligarhizācijas dzelzs likums.* Tas balstās cilvēka dabā, politiskās cīņas raksturā un jebkuras organizācijas būtībā. Mihelss bija skeptisks pret demokrātiju, jo, viņaprāt, «demokrātija ved uz oligarhiju un kļūst par oligarhiju».

Kā uzskatīja Mihelss, partija ir organizācija, bet neviena organizācija nevar funkcionēt bez vadības, bez līderiem: «Ja kāds saka „organizācija", tad viņš jau pasaka „tendence uz oligarhiju".» Savukārt, jo lielāka un sarežģītāka organizācija un līdz ar to arī tās vadība, jo lielāka veidojas plaisa starp organizācijas līderiem un ierindas biedriem. Kā raksta Mihelss: «[..] jo organizācija aug, jo demokrātija dilst [..]. Vadoņa vara aug proporcionāli tam, kā izplešas organizācija.» Šī plaisa pamazām kļūst arvien lielāka, un demokrātija organizācijā beidz pa-

stāvēt. Citēsim vēlreiz Mihelsu: «Oligarhiju dzimšana no demokrātijas daudzveidīgo formu klēpja ir organiska, tātad tā ir tendence, kurai ar nepieciešamību ir pakļauta jebkura organizācija — arī sociālistiska un arī pati liberālākā.» Ja nav nākotnes politiskajām partijām, kas ir demokrātijas pamatu pamats, nav nākotnes arī demokrātijai. Lai pretotos šīm demokrātijas oligarhizācijas tendencēm, ir vajadzīgi harizmātiski līderi. Tieši šī atziņa ir viens no iemesliem Mihelsa politisko uzskatu maiņai. Savas dzīves sākumā viņš ir Vācijas Sociāldemokrātiskās partijas biedrs un pārliecināts sociāldemokrāts, bet mūža otrajā pusē uzskati tiek mainīti par 180 grādiem — viņš kļūst par vienu no Itālijas fašistiskā režīma ideologiem un diktatoram Musolīni pietuvinātu personu, bet 1928. gadā iestājas valdošajā partijā — *Partito nazionale fascista*.

Elitārās demokrātijas teorijas izklāsts nav iedomājams bez izcilā vācu sociologa **Maksa Vēbera** (*Weber*, 1864–1920), kuru pamatoti uzskata par vienu no šīs teorijas pamatlicējiem. Vēbera pienesums politikas socioloģijā ir tik nozīmīgs, ka pie viņa zinātniskā mantojuma ir vērts pakavēties nedaudz ilgāk.

Centrālais Vēbera *saprotošās* socioloģijas metodoloģiskais instruments ir *ideāltipa* kategorija. Šis jēdziens netiek atvasināts no empīriskās realitātes, bet gan tiek «konstruēts» kā teorētiska shēma. Ideāltipu «konstruēšana» nav pētnieka mērķis, bet gan līdzeklis viņa darbā. Socioloģija operē tikai ar «tīrajiem» ideāltipiem. Vēstures zinātne nodarbojas ar kauzālu parādību analīzi (t. i., ar tādu parādību analīzi, kas ir lokalizētas laikā un telpā), turpretī socioloģijas uzdevums ir analizēt parādību kopsakarības neatkarīgi no telpas un laika. Atšķirībā no vēsturnieka sociologs «konstruē», piemēram, ideālos kundzības tipus, kuri ir spēkā jebkurā sabiedrības attīstības posmā un jebkurā pasaules vietā. Šī metodoloģiskā konstrukcija nav saprotama bez vēl vienas Vēbera socioloģijas kategorijas — *saprast* (*verstehen*). Tieši tas, ka sociologam ir jāsaprot pētāmais objekts, atšķir viņu no dabaszinātnieka. Galvenais socioloģijas zinātnes izpētes objekts ir atsevišķi indivīdi, viņu rīcība. Turklāt indivīda rīcība sociologu interesē tikai tiktāl, ciktāl indivīds tajā ieliek noteiktu subjektīvu jēgu — tātad šī rīcība ir apzināta, apjēgta. Tas savukārt atšķir socioloģiju no psiholoģijas, jo pēdējo interesē arī neapzināta, neapjēgta cilvēka rīcība.

Ar saprašanas jēdzienu, kā to jau atzīmējām, ir saistīta galvenā Vēbera socioloģiskās sistēmas kategorija — *sociālās rīcības* jēdziens. Socioloģija kā zinātne, pēc Vēbera domām, pēta tieši sociālo rīcību. Sociālā rīcība paredz divus momentus: subjektīvo jēgu, bez kuras vispār nevar runāt par rīcību, un orientāciju uz citiem, bez kuras rīcību nedrīkst uzskatīt par sociālu. Tātad subjektīvā jēga un orientācija uz citiem ir divas obligātas sociālās rīcības pazīmes, un tāpēc par sociālu var uzskatīt tikai noteikta tipa rīcību. Ja indivīda rīcība nav orientēta uz citiem indivīdiem kā noteiktas izturēšanās gaidas no šiem citiem, bet uz dabas parādībām, tad to nevar uzskatīt par sociālu. Piemēram, divu velosipēdistu sadursme, kā uzskata Vēbers, ir tikai notikums, kas līdzinās dabas parādībai. Taču velosipēdistu centieni izvairīties no sadursmes un sadursmei sekojošā izskaidrošanās jau ir *sociāla rīcība*.

Sociologam jācenšas saprast indivīda rīcības motivāciju, bet vissaprotamākā ir apzināta, apjēgta rīcība. Tas nozīmē, ka, pirmkārt, šādai rīcībai jābūt vērstai uz to mērķu sasniegšanu, kurus skaidri apzinās pats indivīds, un, otrkārt, jāizmanto tikai tādi līdzekļi šo mērķu sasniegšanai, kurus indivīds atzīst par adekvātiem. Tā ir noteiktas citu cilvēku izturēšanās gaidīšana un šīs gaidīšanas izmantošana, lai sasniegtu savu racionāli izvirzīto un pārdomāto mērķi. Šādu rīcības tipu Vēbers sauc par *mērķracionālu* (*zweckrationale*). Nav grūti saprast, ka mērķracionālo rīcību Vēbers uzskata par ideālo tipu. Mērķracionālas rīcības piemērs, kur gan mērķis, gan arī līdzekļi tiek izvēlēti racionāli, varētu būt inženiera darbs, kurš, būvējot tiltu, izmanto visefektīgākos tehniskos paņēmienus, lai sasniegtu mērķi. Sociālā rīcība nav tikai mērķracionāla. Tā var būt arī *vērtībracionāla* jeb *vērtējoši racionāla* (*wertrationale*). Vērtībracionālu rīcību raksturo tiekšanās sasniegt kādu nozīmīgu mērķi, kas var arī nebūt racionāls (piemēram, dvēseles glābšana), bet kuru tomēr mēģina sasniegt ar racionāliem līdzekļiem (piemēram, ar askētisku dzīvesveidu). Indivīds var rīkoties arī *afektīvi*. *Afektīvo rīcību* izraisa spēcīgas, nevaldāmas emocijas, piemēram, bailes, dusmas, skaudība, mīlestība, greizsirdība, lepnums, atriebība. Šādi rīkoties var, piemēram, kāda reliģiska kulta piekritēji, piekopjot specifiskus rituālus. Bez tam indivīda rīcība var būt arī *tradicionāla*. Šāda rīcība balstās uz nostiprinājušos pieradumu. Kā norāda Vēbers, tradicionālā rīcība bieži vien

ir tikai automātiska reakcija uz ierastu kairinājumu. Piemēram, avīzes lasīšana brokastojot.

Iepriekšminēto rīcības tipu sarindošana noteiktā secībā nav nejauša, jo divi pēdējie — afektīvā un tradicionālā — faktiski nav sociāli. Tie nav saistīti ar subjektīvu jēgu. Par īsti sociālu var uzskatīt tikai mērķracionālu un daļēji arī vērtībracionālu rīcību. Rīcības tipu izkārtojuma pamatā ir tiem piemītošā racionalitātes pakāpe. Racionalitātes pakāpi, klasificējot dažādus rīcības tipus, Vēbers neizmanto nejauši. Viņš ir pārliecināts, ka sociālās rīcības racionalizācija ir vēstures attīstības objektīva tendence. Ja tradicionālo un afektīvo rīcību var uzskatīt par subjektīvi iracionālu, tad vērtībracionālās rīcības pamatā jau ir racionalitātes moments — indivīds racionāli samēro savu rīcību ar noteiktu vērtību — mērķi. Pilnīgi racionāla, atkārtosim to vēlreiz, gan ir tikai mērķracionāla rīcība. Tomēr reālā rīcība nekad nav tikai mērķracionāla, tā vienmēr pa daļai ir arī vērtībracionāla, afektīva un tradicionāla.

Ļoti cieši ar sociālās rīcības jēdzienu ir saistīta Vēbera *varas* un *kundzības* koncepcija. Kā mēs to jau noskaidrojām, sociālās rīcības svarīgs aspekts ir orientācija uz citiem indivīdiem. Šis jēdziens Vēbera socioloģijā vislabāk «strādā» attiecībā uz leģitīmās kundzības tipiem. Leģitimitāte ir tas, kas varas institūtus padara autoritatīvus sabiedrības acīs un šo institūtu rīkojumus saistošus izpildīšanai pēc principa — es pakļaujos nevis aiz bailēm, bet gan jūtot pienākumu to darīt. Leģitimitāti nedrīkst jaukt ar likumību kā tiesisku fenomenu, jo likumība vēl nebūt negarantē valsts varai sabiedrības cieņu. Ja vara Vēberam nozīmē iespēju realizēt savu gribu sociālajās attiecībās, neatkarīgi no tā, uz ko šī iespēja balstās, turklāt, ja nepieciešams, pārvarot arī pretestību, tad ar kundzību sociologs saprot iespēju nodrošināt paklausību noteikta veida pavēlēm. Atšķirība starp varu (*Macht*) un kundzību (*Herrschaft*) ir tāda, ka pirmajā gadījumā pavēle nerada pienākumu pakļauties, bet otrajā — tiek sagaidīts, ka pavēlēm paklausīs, jo te pakļaušanās balstās uz to, ka tie, kas pakļaujas, atzīst šīs pavēles. Varētu teikt, ka kundzība paredz savstarpējas gaidas: gan no to puses, kuri pavēl (ka viņu pavēlēm paklausīs), gan arī no to puses, kuri paklausa (ka pavēles būs tādas, kādas viņi sagaida, t. i., atzīst). Pakļaušanās motivācija ir tā, kas ļauj noteikt kundzības tipoloģiju. Tiek izdalīti trīs pakļaušanās

motīvi un atbilstoši tiem arī trīs tīrie leģitīmas kundzības tipi: racionāli legālais, tradicionālais un harizmātiskais. Droši vien lasītājs uzdos sev jautājumu, kāpēc Vēbers izdala tikai trīs leģitīmās kundzības tipus, ja tiek izdalīti četri sociālās rīcības tipi. Viena no atbildēm, kas pieder franču sociologam Raimondam Āronam (*Aron*, 1905–1983), skan šādi: Vēbera ideāltipu klasifikācija nav līdz galam izstrādāta, un pats sociologs šaubās, nevarēdams izšķirties starp vairākām klasifikācijām.[1] *Racionāli legālajam* kundzības tipam paklausības motīvs ir interešu apsvērumi, bet tā pamatā — mērķracionāla rīcība. Racionāli legālās kundzības gadījumā pakļaujas nevis personībai, bet likumiem, un to dara ne tikai tie, kuri pakļaujas, bet arī tie, kuri pavēl. Pārvaldes aparāts (Vēbers lieto jēdzienu — štābs) šajā gadījumā sastāv no speciāli izglītotiem ierēdņiem — birokrātiem, kuri savā darbā balstās uz kompetenci. Birokrātija, pēc Vēbera domām, ir tehniski vistīrākais racionāli legālās kundzības tips. Tieši racionāli legālā kundzība, pēc sociologa domām, atbilst ekonomikas formāli racionālajai struktūrai. Šī struktūra nozīmē to, ka pārvaldes darbā izveidojusies tāda pati specializācija un darba dalīšana kā ražošanā. Te tāpat pakļaujas bezpersoniskiem, tīri lietišķiem noteikumiem, un te tāpat ierēdnis ir atrauts no pārvaldes līdzekļiem kā ražotājs no ražošanas līdzekļiem. Birokrātiskā pārvalde ir kundzība, kas balstās uz zināšanām, un tāpēc tā pēc sava rakstura ir specifiski racionāla. Pārvaldes aparātu var salīdzināt ar labi noregulētu mašīnu, kurai nav citu blakus interešu, izņemot profesionālās. Šāda vara ir raksturīga vairumam mūsdienu valstu. Prezidenta, premjerministra vai jebkuras citas amatpersonas pilnvaras vienmēr balstās uz strikti fiksētām likuma normām. Šīs normas nosaka, kas attiecīgajā amatā esošajam ir un kas nav jādara (ko ir tiesīgs darīt). Šī leģitimitātes tipa «pārākumu», salīdzinot ar diviem citiem, nosaka tas, ka tā ir saistīta ar «vietu», nevis «cilvēku», un te ir mazāk iespēju ļaunprātīgi izmantot varu. Šis leģitimitātes tips rada varai ierobežojumus un, pateicoties racionālai darba dalīšanai, veicina valsts pārvaldes efektivitāti. Vēbers redzēja arī šī leģitimitātes tipa ēnas puses — efektivitāte vienmēr

[1] Vairāk sk.: Арон Р. Этапы развития социологической мысли. — Москва: Издательская группа «Прогресс» — «Политика», 1992. с. 555–557.

ir saistīta ar varas birokratizāciju. Tai līdzi nāk formālisms un vienaldzīga attieksme pret cilvēku.

Otrā leģitīmās kundzības tipa — *tradicionālā* — pamatā ir tradicionālā rīcība, t. i., ierastas rīcības pieradums. Tradicionālā leģitimitāte balstās uz vēsturē sakņotām paražām, tradīcijām. Tradicionālu varu pieņem kā leģitīmu tāpēc, ka tā ir «eksistējusi vienmēr». Tai ir vēstures, «mūžīgās senatnes» elpa, jo to ir atzinušas iepriekšējās paaudzes. Piemēram, Saūda Arābija, kur pie varas ir dinastijas, kur vara un privilēģijas tiek mantotas. Lai arī attīstītajās postindustriālajās valstīs monarhijas reālā loma mūsdienās ir nebūtiska, tomēr tai ir nozīme, jo tradicionālā leģitimitāte saglabā šo valstu politiskajā kultūrā tādas vērtības kā pietāte, cieņa pret tradīcijām un pienākuma apziņa. Piemēram, Lielbritānija, Spānija, Beļģija, Nīderlande.

Trešo leģitīmās kundzības tipu Vēbers nosauc par *harizmātisko*. Harizmātiskā leģitimitāte balstās uz spēcīgu personību — līderi, kuram ir harizma. Harizmas jēdziens (no grieķu val. *charisma* — dievišķas spējas) nozīmē to, ka attiecīgajam indivīdam piemīt izcilas spējas, kuras tam dāvājusi ne tikai daba, bet arī Dievs. Vēbers pie harizmātiskajām īpašībām pieskaitīja gaišreģa spējas, izcilu gara un vārda spēku. Harizmātiskiem līderiem viņš pieskaitīja tautas varoņus, izcilus politiķus un karavadoņus, pasaules reliģiju aizsācējus. Piemēram, Jēzus Kristus, Buda, Muhameds, Aleksandrs Lielais, Gajs Jūlijs Cēzars. Kā uzskatīja Vēbers, harizmātiskais leģitīmās kundzības tips ir pretstats tradicionālajam, kas balstās uz pieradumu pie reiz un uz visām reizēm iedibinātas kārtības. Harizmātiskās kundzības gadījumā pārvaldāmie gaida kaut ko neierastu, nebijušu, neordināru. Tā balstās uz afektīvo sociālās rīcības tipu. Uzticības pamatā harizmātiskajam valdniekam ir nevis tradīcija un viņa tiesību atzīšana, bet gan emocionāla ticība un uzticība viņa harizmai. Gan no tradicionālā, gan arī no racionāli legālā kundzības tipa harizmātiskā kundzība atšķiras ar «spēles noteikumu» (racionāli vai ar tradīcijām noteiktu) neesamību. Tieši tāpēc harizmātiskajam vadonim vienmēr jārūpējas par savas harizmas saglabāšanu un pastāvīgi jāpierāda tās esamība. Gan tradicionālā, gan harizmātiskā kundzība balstās uz personiskajām attiecībām un šai ziņā ir pretstats racionāli legālajai kundzībai, kas izslēdz šādu attiecību iespēju.

Dzīves nogalē Vēbers nonāca pie secinājuma, ka parlamentāro legalitāti ir jāpapildina ar plebiscitāro leģitimitāti. Nācijas līderi ir jāizvēlas nevis parlamentam, bet gan tautai. Pēc Vēbera domām, klasiskajai parlamentārajai demokrātijai (racionāli legālajai kundzībai) ir nepietiekams leģitimējošs spēks tautas acīs, un tāpēc tā jāpapildina vai nu ar monarha institūtu (kura tiesības ierobežotu parlaments), vai arī plebiscitāri, t. i., tautai ievēlot politisko līderi. Pirmajā gadījumā racionāli legālā leģitimitāte tiek pastiprināta ar tradīciju (piemēram, Lielbritānijas vai Japānas politiskā sistēma), bet otrajā — ar harizmu (līderis harizmu iegūst pateicoties tam, ka par viņu nobalso tautas vairākums). Šodien pēdējai shēmai visvairāk atbilst prezidentārās (piemēram, ASV) un pusprezidentārās (piemēram, Francija) valdīšanas formas. Mūsdienu demokrātisko sabiedrību gadījumā gan ir sarežģīti runāt par harizmātiskiem līderiem šī vārda tradicionālā nozīmē. Viņiem piemīt tikai atsevišķas harizmātiskās autoritātes iezīmes. Piemēram, Šarls de Golls, Džons Kenedijs, Mārgareta Tečere. Par daudz piemērotākiem «pretendentiem» uz harizmātisku līderu godu politologi uzskata Napoleonu, Musolīni, Hitleru, Staļinu, Ajatollu Homeinī un Fidelu Kastro.

Nereti Vēbera demokrātijas koncepts tiek saukts par «vadoņdemokrātiju.» (*Fürerdemokratie*). «Vadoņdemokrātija» nav tikai valdīšana, izmantojot no tautas nākušas demokrātiski ievēlētas elites «pakalpojumus». Par Vēbera demokrātijas izpratni un to, kāpēc tiek lietots jēdziens «vadoņdemokrātija», daudz ko mums pasaka viņa atbilde uz ģenerāļa Ēriha Ludendorfa uzdoto jautājumu, ko tad tā demokrātija īsti nozīmējot: «Tauta vai masas ievēlē vadoni un tad tur muti.»[2] Ludendorfs esot atbildējis, ka arī viņam šāda demokrātija esot pieņemama. Tātad, pēc Vēbera domām, demokrātijai ir vajadzīgi vadoņi, kas vienīgie, vēlēšanās iegūstot tautas uzticību, spēj turēties pretī birokrātijas spiedienam. Tomēr Vēberam nevajadzētu pārmest vadonības absolutizēšanu, jo vadoņa varas leģitimitāte nebalstās tikai tautas atbalstā, to ir jāierobežo konstitūcijai, proti, tā tiek ielikta likuma rāmjos. Visbeidzot norādīsim arī uz «vadoņdemokrātijas» un leģitīmās kundzības teorijas

[2] Citēts no: Schmidt M. G. Demokratieteorien. Eine Einfürung. 5. Auflage. — Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2010. S. 165.

ciešo saistību. Proti, «vadoņdemokrātiju» varētu uzskatīt par vienu no harizmātiskās leģitimitātes formām.

Elitārās demokrātijas teorijas izklāsts nav iedomājams arī bez **Jozefa Šumpetera** (*Schumpeter*, 1883–1950) t. s. «reālistiskā» modeļa, kas izklāstīts grāmatā «Kapitālisms, sociālisms un demokrātija» (1942). Šai grāmatai pēc Otrā pasaules kara ir bijusi milzīga ietekme uz demokrātijas diskursa attīstību. Šumpeteru mēdz pieskaitīt t. s. *konkurences* jeb *demokrātiskajam elitismam*, kura pamatā ir elitu sāncensība.

Arī Šumpeters, tāpat kā Vēbers, ir skeptisks par masu līdzdalību politikā. Viņam demokrātija drīzāk ir svarīga kā metode, lai izveidotu efektīvu un atbildīgu varu, nevis, lai nodrošinātu tautvaldību. Demokrātija ļauj vienīgi nomainīt atsevišķus politiskos līderus vai partijas ar citām. Šumpeteram demokrātija ir nevis tautas, bet gan politiķu valdīšana. Politiķi tirgojas ar balsīm tāpat kā brokeri tirgojas ar akcijām biržā. Tikai tad, ja ir konkurence un notiek cīņa par ļaužu balsīm, var izvairīties no diktatūras. Līdzīgi kā tirgus ar savu konkurenci nodrošina zināmu izvēli patērētājiem, tā arī partiju konkurence nodrošina, kaut nelielu, tomēr izvēli vēlētājiem. Lai gūtu vēlētāju atbalstu, politiķiem ir jābūt kaut nedaudz atsaucīgiem pret viņu vajadzībām. Šumpeteram demokrātija ir tāda institucionāla kārtība politisko lēmumu pieņemšanai, pie kuras politiķi iegūst tiesības lemt, konkurējot savā starpā par vēlētāju balsīm. Šumpeters šādai demokrātijas izpratnei redz vairākas priekšrocības. Piemēram: tā ļauj demokrātiju atšķirt no nedemokrātijas, kā arī ļauj pienācīgu vietu ierādīt līderisma fenomenam, jo gandrīz visos gadījumos kolektīva rīcība ir iespējama, tikai pateicoties līderiem. Arī Šumpeters, līdzīgi kā Vēbers, uzskata «tautas suverenitāti» par pārāk izplūdušu un tāpēc nederīgu jēdzienu. Ierindas pilsoņu politiskās un intelektuālās spējas Šumpeters vērtēja zemu. Tumsonība un veselā saprāta trūkums gan ir raksturīgs ne tikai mazizglītotiem, bet arī daudziem izglītotiem cilvēkiem, īpaši tad, kad runa ir par valsts lietām. Izglītībai tādos gadījumos reti kad ir nozīmīga loma. Tauta ir tikai valdību radītāja. Demokrātija — tā ir politiķu valdīšana. Citēsim Šumpeteru: «Demokrātija nozīmē tikai to, ka tautai ir iespēja pieņemt vai nepieņemt tos cilvēkus, kuri valdīs pār viņiem.»

Šumpetera demokrātijas izpratnei tuva ir **Karla Popera** (*Popper*, 1902–1994) demokrātijas koncepcija. Pēc viņa domām, nav svarīgi, kurš valda, svarīga ir iespēja atbrīvoties no valdošajiem miermīlīgā ceļā. Tieši šī iemesla dēļ, lai arī nepilnīga, tomēr demokrātija ir vislabākā no līdz šim izgudrotajām valsts pārvaldes formām. Tieši tas atšķir demokrātiju no nedemokrātiskiem politiskiem režīmiem, kur pie varas esošos iespējams nomainīt, tikai lietojot vardarbību, vai arī pēc viņu nāves. Interesanta, it īpaši jaunāko demokrātisko politisko režīmu stabilitātes izpētes atziņu prizmā, ir Popera argumentācija, ko viņš lieto, dodot priekšroku mažoritārajai vēlēšanu sistēmai un divpartiju sistēmai.

Maksa Vēbera un Jozefa Šumpetera idejas ir būtiski ietekmējušas mūsdienu **plurālistiskās demokrātijas teorijas.** Šīs teorijas ir radušās, galvenokārt balstoties amerikāņu pieredzē. Plurālisti atzīst, ka ierindas pilsoņiem ir maza vai pat nav nekāda tieša ietekme uz politisko lēmumu pieņemšanu. Tomēr varas centralizācijas tendences ierobežo dažādās interešu grupas. Šo interešu grupu konkurence ir ļoti svarīga demokrātijas pastāvēšanai, jo tās, sadalot savā starpā varu, neļauj to uzurpēt kādai vienai grupai. Plurālistiskā koncepcija paredz noteiktu spēku līdzsvaru. Kā uzskata plurālisti, tad tieši interešu grupas padara valdības politiku elastīgāku, balstītu uz kompromisiem, un atspoguļo dažādas intereses. Izveidojas konkurējošu interešu balanss, jo visām grupām ir ietekme uz politiku, bet neviena no tām nedominē valsts pārvaldes procesā. Tas attiecas arī uz vēlēšanām, jo, lai iegūtu atbalstu, partijas ir spiestas reaģēt uz dažādo interešu grupu prasībām.

Plurālistiskā teorija balstās uz šādām atziņām. Pirmkārt, jebkurā sabiedrībā starp dažādām sociālajām grupām ir interešu pretstati. Otrkārt, nav iespējams apriori (no latīņu val. — tāds, kas radies pirms pieredzes) runāt par kopēju labumu visai sabiedrībai. Kopējais labums ir politiskās konkurences cīņās panākto kompromisu rezultāts, tātad aposteori (no latīņu val. — tāds, kas izriet no pieredzes) sasniegts. Treškārt, dažādu interešu saskaņošana ir iespējama tikai tad, ja pastāv vismaz minimāls konsenss par spēles noteikumiem. Tas nozīmē, ka interešu grupām ir jābūt gatavām un spējīgām uz kompromisiem. Ja politiskais pretinieks tiek uzskatīts par ienaidnieku, kas jāiznīcina, tad plurālistiskā demokrātija nav iespējama. Ceturtkārt, plurālā sa-

biedrībā valsts uzdevums ir nodrošināt priekšnosacījumus tam, lai varētu notikt brīva interešu grupu sāncensība, kā arī to, lai tiktu ievēroti spēles noteikumi.

Plurālisti uzskata, ka ASV un citas Rietumu demokrātijas (viena vairāk, cita mazāk) ir plurālistiskas. Pretējās domās savulaik bija amerikāņu sociologs Čārlzs Raits Milss (*Mills*, 1916–1962), kas savā slavenajā grāmatā «Valdošā elite» (1956) kritiski analizē amerikāņu politisko sistēmu. Viņš uzskatīja, ka 20. gadsimtā ASV politikā, ekonomikā un arī militārajā sfērā ir notikusi institucionāla centralizācija. Turklāt visas šīs sfēras ir izrādījušās cieši saistītas un veido vienotu varas sistēmu. Cilvēki, kas ieņem vadošās pozīcijas šajās sfērās, nāk no līdzīgas sociālās vides, tiem ir paralēlas intereses un viņi bieži personiski pazīst viens otru. Visi šie cilvēki veido vienotu valdošo eliti, kas pārvalda valsti. Biznesmeņi un politiķi strādā kopā, gan vieniem, gan otriem ir cieši kontakti ar armijas cilvēkiem. Šo sfēru vadībā ir vērojama kadru apmaiņa. Pretēji plurālistiem, Milss uzskatīja, ka ASV pastāv trīs dažādi varas līmeņi. Augstāko līmeni veido valdošā elite, kas gan formāli, gan neformāli pieņem vissvarīgākos lēmumus. Vidējā varas līmenī darbojas interešu grupas (kurām īpašu uzmanību pievērš plurālisti) un vietējās varas struktūras. Vidējam līmenim piederīgajiem ietekme uz svarīgāko lēmumu pieņemšanu ir ierobežota. Savukārt pašā apakšā jeb zemākajā līmenī atrodas vienkāršā tauta, kurai nav praktiski nekādas ietekmes uz lēmumu pieņemšanu.

Plurālisma piekritēji arī mūsdienās tiek kritizēti dažādu iemeslu dēļ. Piemēram, tiek uzsvērts, ka reālajā dzīvē visām interešu grupām nav vienādi resursi. Grupām, kuras pārstāv ar biznesu saistītās intereses, parasti ir lielākas iespējas ietekmēt lēmumu pieņemšanu. Lai šo ietekmi ierobežotu, Roberts Dāls savulaik aicināja ieviest ekonomiskās demokrātijas programmas, kas sabalansētu lielo korporāciju ietekmi.[3] Tāpat tiek atzīmēts, ka valsts varai ne vienmēr izdodas būt neitrālam arbitram attiecībā pret dažādu grupu interesēm.

[3] Vairāk sk.: Robert A. Dahl A Preface to Economic Democracy. — Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1985. Grām. tulk. krievu val: Даль Р. Введение в экономическую демократию. — Москва: «Наука»; СП ИКПА. 1991.

Viens no redzamākajiem plurālisma teorijas pārstāvjiem ir tikko pieminētais amerikāņu politologs **Roberts Dāls** (*Dahl*, 1915–2014). Ļoti populāra ir viņa poliarhijas koncepcija. Šī koncepcija, galvenokārt pateicoties skaidri formulētiem demokrātijas kritērijiem, bieži ir lietota atsevišķu valstu demokratizācijas pakāpes empīriskajā izpētē. Dāls jēdzienu *poliarhija* (daudzu vara) ir izvēlējies galvenokārt kā pretstatu jēdzienam *oligarhija* (nedaudzu vara) un arī mūsdienās funkcionējošajam demokrātijas modelim — pārstāvnieciskajai demokrātijai. Viņš šo jēdzienu lieto īpašā, varētu teikt, kritiskā nozīmē, lai uzsvērtu atšķirību starp demokrātiju kā ideālu un reāli praksē eksistējošu demokrātiju. Lai arī politiskais režīms, ko mēs saucam par demokrātiju, nelīdzinās, piemēram, šodien reti sastopamajai absolūtajai monarhijai (valstis, kur monarham ir neierobežota vara, piemēram, Saūda Arābija, Katara, Bruneja), tomēr tā nav arī demokrātija šī vārda burtiskā jeb etimoloģiskā nozīmē — tautvaldība. Politiskos lēmumus lielākoties pieņem nevis visi pilsoņi, bet gan politiķi jeb elite. Starp septiņām poliarhijas pazīmēm (skat. tulkoto tekstu) pats Dāls izdala divas, kurām, viņaprāt, esot vispārīgs raksturs. Pirmkārt, vēlēšanu tiesības lielākajai valsts pieaugušo iedzīvotāju daļai, kas poliarhijas atšķir no valstīm bez vispārējām vēlēšanu tiesībām (piemēram, mūsdienu demokrātiskās valstis ne tik senā pagātnē). Otrkārt, tiesības uz opozīciju un augstākās valsts varas pārvēlēšanu, kas poliarhiju atšķir no autoritāriem režīmiem. Varētu teikt, ka Dāls analizē demokrātiju kā procesu, turklāt, kā jau minējām iepriekš, padarot to empīriski mērāmu.

Atšķirībā no Šumpetera, kurš uzskatīja, ka uz konkurenci balstītas, brīvas vēlēšanas spēj nodrošināt visas politiskās sistēmas leģitimitāti, Dālam ir būtiski, lai atbalsts politiskajai sistēmai nāktu no politiskās kultūras dzīlēm. Jau par klasisku uzskatītajā grāmatā *Pilsoniskā kultūra* (1963) tās autori **Gabriels Almonds** (*Almond*, 1911–2002) un **Sidnijs Verba** (*Verba*, dz. 1932) pēta, vai demokrātisko valstu politiskā kultūra tiešām bija un ir šāda atbalsta avots.

Pateicoties iepriekšminētajam un citiem pētījumiem, politikas zinātnē jau par klasisku kļuvusi atziņa, ka stabilu un efektīvu demokrātiju nevar izveidot bez atbilstošas politiskās kultūras, kas būtu spējīga atbalstīt demokrātisko sistēmu. Līdzīgi kā kultūras vērtības un normas

regulē mūsu rīcību dažādās dzīves sfērās un situācijās, tā politiskā kultūra to pašu dara politikā. Varētu pat teikt — politiskā kultūra nodrošina politiskās dzīves integritāti tāpat kā kultūra vispār nodrošina visas sabiedrības integritāti. Politisko kultūru var uzskatīt par politisko sistēmu cementējošu spēku. Šī koncepta izmantošana politisko procesu analīzē ļauj izvairīties no melnbalta politiskās sistēmas skatījuma, ļauj uztaustīt dziļi paslēptus nacionālos mītus, tradīcijas, priekšstatus par sabiedrības dzīvi, kas pēc tam projicējas politikā. Bez šī fona nav iespējams saprast politikā notiekošo. Demokrātija valstī var nostiprināties tikai tad, ja notiek demokrātiskas izmaiņas arī sabiedrības politiskajā apziņā. Nepietiek ar to, ka uzmanība tiek koncentrēta tikai uz demokrātisku politisko institūtu izveidi. Ja nav demokrātiskas politiskās kultūras, arī demokrātijas izredzes uz panākumiem nav lielas. Lai arī demokrātiska politiskā kultūra ir tikai viens no daudziem demokrātijas nosacījumiem, tomēr tas ir viens no būtiskākajiem. Tā viens no autoritatīvākajiem mūsdienu vērtīborientāciju pētniekiem Ronalds Inglharts (*Inglehart*) uzskata, ka kultūra ir visu sociālo institūtu subjektīvais aspekts. Ikvienas stabilas politiskas vai ekonomiskas sistēmas pamatā ir atbilstoša kultūras sistēma, uz kuru tā balstās un kas to leģitimizē.[4]

Almonds un Verba jēdzienu *politiskā kultūra* skaidro šādi. Par *politisko* to sauc tāpēc, ka šis jēdziens tiek attiecināts tieši uz politisko orientāciju jeb uz attieksmi pret politisko sistēmu un dažādām šīs sistēmas «sastāvdaļām» (partijām, valdību, Saeimu, Satversmi u. c.), indivīda attieksmi pret savu paša lomu šai sistēmā ieskaitot. Orientācijas (attieksmi) veido trīs dimensijas: *kognitīvā* (zināšanas par politisko sistēmu), *afektīvā* (jūtas un emocijas pret šo sistēmu) un *vērtējošā* (spriedumi, viedokļi, uzskati, kas balstās vērtībās).

Abi zinātnieki izdala trīs politiskās kultūras tipus: lokālo, pasīvo jeb pavalstnieku un aktīvo jeb līdzdalības. *Lokālā politiskā kultūra*: cilvēkiem ar šādu politisko orientāciju nav «pilsonisku jūtu». Viņi sevi nepielīdzina nācijai, bet gan tuvākai apkārtnei, un viņiem nav vēlēšanās un bieži arī iespējas piedalīties politikā. *Pasīvā* jeb *pavalstnieku politiskā kultūra*: šādas politiskās orientācijas cilvēki nav politiski aktīvi,

[4] Vairāk sk.: Ronald Inglehart Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. — Princeton (NJ): Princeton University Press, 1997.

tomēr viņi ir pārliecināti, ka nepieciešamības gadījumā spēs rīkoties un ietekmēt valstī notiekošos politiskos procesus. *Aktīvā* jeb *līdzdalības politiskā kultūra*: šādas politiskās orientācijas cilvēkiem ir dzīva interese par politiku. Piedalīšanos politiskajos procesos viņi uzskata gan par nozīmīgu, gan par nepieciešamu. Almonds un Verba nonāk pie secinājuma, ka demokrātijai visvairāk atbilst visu trīs iepriekš minēto tipu sajaukums jeb *pilsoniskā kultūra,* kas, tēlaini izsakoties, ir zelta vidusceļš starp aktīvo un pasīvo politisko kultūru.

Jāatzīst, ka Roberts Dāls bija skeptisks pret t. s. konsensa jeb konsociālo demokrātiju, kuru aplūkosim nākamo. Šīs teorijas piekritēju iestāšanās par maksimālu tiesību nodrošināšanu mazākumam jeb minoritātēm, viņaprāt, var novest pie situācijas, ka minoritātes tikai vēl vairāk norobežojas, līdz ar to veicinot šķelšanos sabiedrībā.

Neskatoties uz Dāla šaubām, atsevišķas analīzes vērts ir holandiešu izcelsmes amerikāņu zinātnieka **Arenda Lijpharta** (*Lijphart*, dz. 1936) konsociālās jeb konsensa demokrātijas modelis. Arī šai teorijai ir bijusi liela ietekme uz demokrātijas diskursa attīstību mūsdienās.

Lijpharta koncepcija balstās uz demokrātisko valstu politisko sistēmu salīdzinošu analīzi. Šīs analīzes pamatā ir divu demokrātijas modeļu — vestminsteres jeb uz vairākumu balstītās demokrātijas un konsociālās jeb konsensa demokrātijas — salīdzinājums. Vairākuma demokrātijai raksturīgas šādas iezīmes: 1) Izpildvaras koncentrācija tikai valdošās vairākuma partijas rokās; 2) Izpildvaras dominēšana pār likumdošanas varu; 3) Divpartiju sistēma vai arī partiju sistēma, kas dominējošo partiju skaita ziņā ir tuvu tai; 4) Mažoritārā vēlēšanu sistēma; 5) Plurāla interešu grupu sistēma; 6) Unitāra un centralizēta valsts; 7) Parlaments ar vienu palātu; 8) Konstitūcija, kuru iespējams izmainīt ar vienkāršu balsu vairākumu vai arī rakstītas konstitūcijas neesamība; 9) Parlamenta, kā pēdējās instances, tiesības lemt par likumu atbilstību konstitūcijai; 10) No izpildvaras atkarīga centrālā banka.

Pretstats vairākuma jeb mažoritārajai demokrātijai ir konsociālā jeb konsensa demokrātija. Tai raksturīgas šādas iezīmes: 1) Izpildvaru savā starpā sadala partiju koalīcija; 2) «Spēku» līdzsvars starp izpildvaru un likumdošanas varu; 3) Daudzpartiju sistēma; 4) Proporcionāla vēlēšanu sistēma; 5) Korporatīvas attiecības starp valsti un nevalstiska-

jām organizācijām; 6) Federatīva, decentralizēta valsts uzbūve; 7) Divpalātu parlaments, kur abas palātas ir vienlīdz spēcīgas; 8) Rakstīta konstitūcija, kuru grūti izmainīt un kuras mainīšanai ir nepieciešams ļoti liels vairākums.

Kā redzam, starp abām demokrātijām ir liela atšķirība. Vairākuma demokrātija dod parlamenta vairākumam un izpildvarai zaļo gaismu politikas veidošanai. Savukārt konsensa demokrātijas gadījumā vairākuma un izpildvaras rīcība tiek ierobežota. Konsensa demokrātija nozīmē varas dalīšanu starp vairākumu un mazākumu — varas dispersiju.

Lijpharta veiktā demokrātijas analīze gluži nevilšus liek jautāt, kāds demokrātijas modelis labāk der konkrētai sabiedrībai. Var secināt, ka vairākuma demokrātija ir piemērotāka sabiedrībām ar homogēnu struktūru. Savukārt sabiedrībām ar segmentārām pretrunām — konsociālās jeb konsensa demokrātijas modelis. Konsociālā demokrātijas teorija izklāstīta grāmatā *Demokrātija plurālās sabiedrībās* (1977). Ar jēdzienu *segmentāras pretrunas* Lijpharts saprot ideoloģiska, reliģiska, etniska, reģionāla un kulturāla rakstura pretrunas sabiedrībā. Turklāt politiskās partijas, interešu grupas, masu komunikācijas līdzekļi, skolas u. c. institūti ir organizēti tā, ka to kontūrām ir tendence sakrist ar sabiedrībā pastāvošo aso pretrunu robežām. Sociālās grupas, kuras veidojas, pateicoties šādām pretrunām, viņš sauc par sabiedrības segmentiem. Sabiedrībām ar segmentārām pretrunām Lijpharts piedāvā demokrātijas «ēku» būvēt uz šādiem pamatiem: 1) Parlamentā tiek veidota lielā koalīcija, kurā ietilpst nozīmīgāko segmentu intereses pārstāvošās partijas; 2) Veto tiesības visiem lielās koalīcijas partneriem, lai vairākums nevarētu uzspiest savu gribu mazākumam; 3) Proporcionalitātes principa ievērošana, dalot amatus un budžeta līdzekļus; 4) Maksimāla autonomija, kārtojot savas iekšējās lietas, aso pretrunu plosītās sabiedrības segmentiem.

Grāmatas *Demokrātija plurālās sabiedrībās* tulkojumam krievu valodā (1997) speciāli rakstītajā priekšvārdā Lijpharts norāda, ka no četriem iepriekš aplūkotajiem principiem pirmais un ceturtais esot tie būtiskākie, bet pārējiem diviem ir pakārtota nozīme. Lijpharts izdala arī vairākus, viņaprāt, gan ne tik būtiskus, papildu nosacījumus kon-

sociālai demokrātijai: 1) Lai nebūtu segments (grupa), kas sastāda absolūto vairākumu; 2) Grupu lielumam jābūt apmēram vienādam, jo tas nodrošina daudzmaz līdzvērtīgu spēku samēru; 3) Grupu skaits nedrīkst būt pārāk liels, lai pārrunas to starpā nekļūtu pārāk sarežģītas; 4) Grupu teritoriāls kompaktums, kas, lai nodrošinātu autonomiju, nepieciešamības gadījumā paver iespējas federālismam; 5) Visām grupām kopīga orientācija, vismaz pamatlīnijās; 6) Vēsturisku tradīciju esamība kompromisu atrašanai; 7) Lai nebūtu izteiktas sociālekonomiskās nevienlīdzības; 8) Salīdzinoši nelieli valsts izmēri, kas atvieglina lēmumu pieņemšanu; 9) Ārējā apdraudējuma esamība, kas veicina iekšējo vienotību.

Lijpharts liek mums secināt, ka ne vienmēr daudzpartiju sistēma automātiski izraisa nestabilitāti. Stabilitāte ir atkarīga drīzāk no daudziem citiem institucionālas un kulturālas dabas faktoriem. Viņa veiktā analīze parāda, ka vairākuma demokrātija bieži vien nav ne tā labākā demokrātijas forma, ne arī vienīgi iespējamā.

Savukārt **līdzdalības demokrātijas teorijas** piekritēji par neatņemamām indivīda tiesībām uzskata piedalīšanos politisko un ne tikai politisko lēmumu pieņemšanā. Šo teoriju var vērtēt kā atgriešanos pie klasiskās jeb tiešās demokrātijas ideāliem. Galvenie mehānismi, ko lēmumu pieņemšanai gatavi izmantot līdzdalības teorijas pārstāvji, ir referendums un pilsoņu iniciatīva. Viņi iestājas par visu sabiedrības dzīves sfēru demokratizāciju, un to var uzskatīt par normatīvu teoriju. Varētu teikt, ka līdzdalības teorija grib padziļināt un paplašināt demokrātijas robežas. Tiek runāts par lielākās sabiedrības daļas politisko mobilizāciju un līdzdalību, kā arī par ierindas pilsoņu pilnveidošanos piedaloties šajos procesos. Šīs teorijas piekritēji norāda uz to, ka indivīdu vairākums pašapziņu var iegūt un savas spējas attīstīt, tikai aktīvi piedaloties sabiedrībai nozīmīgu lēmumu pieņemšanā.

Vieniem pilsoņu līdzdalība lēmumu pieņemšanā un šī teorija ir ideāls, vēlama norma, uz kuru jātiecas, savukārt citiem — kaut kas nereāls, nesasniedzams. Varētu teikt, ka līdzdalības teorija pamatoti tiek kritizēta. Pirmkārt, tiek uzsvērts, ka tā ir izteikti normatīva teorija. Apriori tiek pieņemts, ka pilsoņi var iegūt pašapziņu, tikai aktīvi piedaloties politisko lēmumu pieņemšanā, ka viņiem ir interese ne tikai par po-

litikas galarezultātu, bet arī par pašu procesu — par līdzdalību lēmumu pieņemšanā. Otrkārt, šīs teorijas piekritējiem tiek pārmests, ka viņi pārāk optimistiski skatās uz vēlētāju vēlmi līdzdarboties. Ierindas vēlētāji lielākoties vispirms ir individuālisti, kas rūpējas par savu pašlabumu, nevis kopējo labumu. Treškārt, bieži tiek pieminēts jau Alekša de Tokvila (*Alexsis de Tocqueville*, 1805–1859) izteiktais brīdinājums par vairākuma despotisma briesmām un politiskās sistēmas destabilizācijas draudiem. Ceturtkārt, tiek runāts arī par politikas «kvalitāti», uzsverot, ka tiek pārvērtēts ierindas cilvēku kompetences līmenis.

Retāk, bet tiek norādīts arī uz līdzdalības demokrātijas teorijas pozitīvo lomu, kādu tā varētu spēlēt mūsdienu pasaulē. Tās elementi varētu kalpot kā pretspēks ekonomikas un politikas internacionalizācijai un globalizācijai. Bieži vien nacionālās valdības ir bezspēcīgas pret transnacionālo korporāciju un internacionālo politisko organizāciju spiedienu, t. i., pakļaujas tām bez ierunām. Tādos gadījumos, ja vien nacionālajām valdībām ir tāda vēlme, referendums varētu kalpot nacionālo interešu aizstāvībai.

Vismaz dažus līdzdalības demokrātijas teorijas trūkumus varētu novērst vēl viena, uz līdzdalību vērsta, teorija — deliberatīvā. Lai arī mēdz uzskatīt, ka līdzdalības demokrātija nav tas pats, kas **deliberatīvā demokrātija** un ka deliberatīvais modelis nav vēl viena līdzdalības demokrātijas versija, tas tomēr ietver sevī arī tiešās demokrātijas elementus, un līdz ar to ir uz līdzdalību centrēta teorija. Turklāt mēdz uzskatīt, ka deliberatīvā pieeja varētu iedvest jaunu elpu t. s. normatīvās demokrātijas modeļiem, pie kuriem pieder arī līdzdalības teorija. Pirmais jēdzienu *deliberatīvā demokrātija* 20. gs. astoņdesmito gadu sākumā lieto amerikāņu zinātnieks **Džozefs Besets** (*Bessette*). Pietuvoties šīs teorijas būtībai palīdz jēdziena *deliberatīvs* tulkojums (skat. 2. piezīmi Beseta darba tulk.), kas nozīmē gan apdomāt, gan arī apspriest. Nepretendējot uz šīs teorijas visaptverošu izklāstu, mēģināsim vismaz ieskicēt būtiskākos tās elementus.

Deliberatīvās demokrātijas teorija fokusējas uz sabiedrisko diskusiju lomu lēmumu pieņemšanā. Teorijas piekritēji uzskata, ka tradicionālais pārstāvnieciskās demokrātijas modelis, kas radās vēl 19. gs., ir sevi izsmēlis. Šādas demokrātijas zelta laiki bija 20. gs. 50. gadi. Kopš

pagājuša gadsimta beigām šo demokrātijas modeli arvien biežāk un pamatoti kritizē, jo, pirmkārt, samazinās līdzdalība vēlēšanās; otrkārt, samazinās arī biedru skaits partijās (20. gs. 90. gadu beigās vidējais biedru skaits partijās bija tikai apmēram trešā daļa no 60. gadu līmeņa.); treškārt, arvien lielāka kļūst pilsoņu skepse pret politiķiem un politiskajiem institūtiem. Tai pašā laikā pieaug dalība dažādās nekonvencionālās politiskās akcijās, nevalstiskajās organizācijās (NVO) un masu protesta akcijās. Viss iepriekš teiktais liecina par sabiedrības neapmierinātību ar tradicionālo valsts pārvaldes modeli un pastiprina interesi par deliberatīvo demokrātiju, kas apvieno gan tiešās, gan pārstāvnieciskās demokrātijas elementus. Deliberatīvās demokrātijas modelis no tradicionālā atšķiras ar to, ka varas leģitimitātes galvenais avots ir nevis vienas puses uzvara vēlēšanās, bet gan publiska aktuālo problēmu apspriešana starp informētiem pilsoņiem. Saduroties dažādām pozīcijām, argumentiem un pretargumentiem, veidojas sabiedriskā doma un notiek sociālā integrācija. Vēlreiz jāuzsver, ka deliberatīvā demokrātija nav tikai kolektīvās gribas paušana vēlēšanās, bet gan (un tas ir galvenais) risināmo jautājumu un problēmu iepriekšēja apspriešana, izmantojot diskusiju un piedaloties visām ieinteresētajām personām. Salīdzinot ar tradicionālo pārstāvniecisko demokrātiju, deliberatīvajai demokrātijai ir vairākas priekšrocības: pirmkārt, tā paaugstina pilsoņu informētību un pilnveido viņu prasmi spriest patstāvīgi; otrkārt, rada papildu stimulus pilsoņiem piedalīties politiskajā dzīvē; treškārt, deliberatīvais process ir arī efektīvs «ideju tirgus»; ceturtkārt, deliberatīvā pieeja lēmumu pieņemšanai ļauj cīnīties pret «vairākuma tiraniju», nodrošināt lielāku plurālismu un iecietību pret citādāk domājošajiem. Tiek uzskatīts, ka mūsdienās deliberatīvās demokrātijas koncepcija ir ieguvusi otro elpu, pateicoties jaunajām informatīvi komunikatīvajām tehnoloģijām.

2004. gadā (pirmo reizi izdota itāļu val. 2001. gadā) izdotā angļu politikas zinātnieka **Kolina Krauča** (*Crouch*, dz. 1944) grāmata «Postdemokrātija» ir radījusi pamatīgu ažiotāžu. Lai arī Krauča gadījumā nevar runāt par jaunas demokrātijas teorijas radīšanu, vārds *postdemokrātija* tomēr ir kļuvis par mūsdienu «laikmetu» diagnosticējošu jēdzienu, kuru pēdējā laikā izmanto ne tikai politikas zinātnieki. Tas ir termins,

kas apraksta nevis stāvokli «pēc» demokrātijas, bet gan drīzāk situāciju, kādā šodien atrodas ar dažādām kaitēm sirgstošā liberālā demokrātija.

Postdemokrātija ir tāds politisks režīms, kur formāli viss it kā ir kārtībā, jo demokrātiskie spēles noteikumi tiek ievēroti. Proti, tiek rīkotas regulāras vēlēšanas, notiek priekšvēlēšanu debates un vēlēšanu rezultātā mainās valdības. Realitātē tomēr viss notiek nedaudz citādāk. Priekšvēlēšanu cīņās piedalās profesionālas sabiedrisko attiecību speciālistu — ekspertu — komandas, kas kontrolē notiekošās debates. Kontrolē tik lielā mērā, ka tās pārvēršas par izrādi, kur tiek diskutēts tikai par tām problēmām, kuras jau iepriekš izvēlējušies šie eksperti. Pilsoņu vairākums šai izrādē klusi spēlē pasīvu, pat apātisku lomu. Vēlētāji reaģē tikai uz tiem signāliem, kurus viņiem sūta minētie eksperti. Šī politiskā inscenējuma ēnā aiz slēgtām durvīm tiek «taisīta» reālā politika. To dara politiķi, valdības un elites, kas galvenokārt aizstāv ekonomiskās, ar lielo biznesu saistītās intereses.

Postdemokrātija, kā domā Kraučs, ir sekas vairākiem 20. gs. nogalē un 21. gs. sākumā sabiedrībā notiekošajiem procesiem, kas ir saistīti ar: 1) vēlētāju aktivitātes mazināšanos; 2) transnacionālo kompāniju politiskās varas pieaugumu; 3) tradicionālās šķiriskās struktūras un vienlaikus arī korporatīvo saišu un mehānismu sabrukšanu; 4) klasisko masu partiju eroziju; 5) sociālo jeb sabiedrisko pakalpojumu komercializāciju.

Kritiski uz liberālo demokrātiju mēģina paskatīties ne tikai Rietumos, bet arī Austrumos. Krievijas politiskajā diskursā jēdziens suverēnā demokrātija plašu popularitāti ieguva 2005.–2006. gadā, kad šo demokrātijas koncepciju pat mēģināja likt Krievijas politiskā režīma ideoloģiskajos pamatos. Suverēnās demokrātijas koncepcija izklāstīta krievu politologa un jurista **Vitālija Ivanova** (*Иванов*, dz. 1977) grāmatā *Valsts teorija* (2010).

Kā uzskata Ivanovs, Rietumiem nav, nekad nav bijis un arī nevar būt nedz monopola uz demokrātiju, nedz arī monopola uz demokrātijas interpretāciju. Viņš iesaka Rietumiem sevi «mierināt» ar atziņu, ka citi ir aizguvuši no viņiem demokrātijas ideju, kā arī atsevišķus institūtus un praksi. Tomēr Rietumu liberālā demokrātija ir tikai viens no mūsdienu demokrātijas veidiem. Ir arī citi demokrātiskie režīmi, kas sevī

apvieno oriģinālas politiskās jaunrades, nacionālās politiskās kultūras un brīvprātīgi no Rietumiem aizgūtus elementus. Šādi režīmi ir izveidojušies Indijā, Malaizijā, Singapūrā, Kazahstānā, Baltkrievijā. Tāda ir arī Krievijas suverēnā demokrātija. Kā domā Ivanovs, šo režīmu demokrātiskums ir objektīvs un nav atkarīgs no kāda cita atzīšanas vai neatzīšanas. Viņaprāt, nevar apšaubīt, piemēram, Ķīnas vai Irānas politisko režīmu demokrātiskumu tikai tāpēc vien, ka rietumnieciskajiem liberāļiem tur neļauj piedalīties vēlēšanās un dažādi tos vajā. Eiropā un ASV Hitlera pielūdzējiem un islāma piekritējiem arī neklājoties viegli.

Lai arī tiek uzskatīts, ka prezidenta Dmitrija Medvedeva prezidentūras laikā (2008–2012) termins *suverēnā demokrātija* zaudēja savu popularitāti, šodien tas atkal piedzīvo renesansi. Suverēnās demokrātijas koncepcijai ideoloģiski tuva ir t. s. *Ceturtā politiskā teorija*, kuras viens no redzamākajiem pārstāvjiem ir Maskavas Valsts universitātes profesors Aleksandrs Dugins (Дугин). Ceturtā politiskā teorija aicina uz radikālu vēršanos pret liberālismu (kas tiek saukta par Pirmo politisko teoriju) kā dominējošo ideoloģiju. Turklāt Ceturtā politiskā teorija tiek uzskatīta par tādu antiliberālismu, kuram nav nekā kopīga arī ar antiliberālo komunismu (Otrā politiskā teorija) un antiliberālo fašismu (Trešā politiskā teorija). Lai arī Ceturtās politiskās teorijas aprises ir izplūdušas, un vairāk tiek runāts par to, kas tā nav, nevis, kas tā ir, tiek norādīts, ka šī teorija paredz kritisku attieksmi pret mūsdienu postmoderno pasauli jeb t. s. postmodernitāti. Kritisku attieksmi no tiem, kuri vēl pilnībā neesot pazaudējuši iekšējo brīvību, kuriem nav atrofējusies griba, pašapziņa un pašcieņa. Teorijai esot visas iespējas kļūt par visu nonkonformistisko, antisistēmisko un revolucionāro spēku pievilkšanās centru.

Tieši Dugins pirmais attīstīja «Eirāzijas telpas» ideju. Eirāzijas ideja balstās uz uzskatu, ka modernajā pasaulē galvenā konfrontācija notiek starp «centrālo» jeb «kontinentālo» civilizāciju, kuras centrā atrodas Krievija, un «jūras» civilizāciju jeb «atlantismu», ko galvenokārt pārstāvot anglosakšu pasaule. Tieši Krievijai esot jākļūst par centru Eirāzijas kontinentā, kas apvienos ap sevi Eiropas un Āzijas valstis gaidāmajā konfrontācijā ar «jūras» lielvaru. Saskaņā ar Dugina uzska-

tiem, atjaunota impērija esot vienīgā iespējamā Krievijas eksistences forma nākotnē.

Demokrātijas teoriju apskata nobeigumā varam secināt tikai to, ka šodien neeksistē viena demokrātijas teorija, bet gan daudzas demokrātijas teorijas, kuru aprises ne vienmēr ir precīzi nosakāmas. Var piekrist britu premjeram Vinstonam Čērčilam, kurš reiz pajokoja, ka demokrātija ir sliktākā no visām valdīšanas formām, ja neņem vērā visas pārējās. Tāpat var piekrist filozofam Karlam Poperam, kurš domā, ka demokrātijas būtība ir iespēja bez asinsizliešanas nomainīt pie varas esošos, ko nav iespējams izdarīt diktatūras apstākļos. Droši vien grūti iebilst arī itāļu zinātniekam Norberto Bobio (*Bobbio*, 1909–2004), kuram demokrātija nozīmē arī fanātisma nomaiņu ar toleranci, mierīgu sabiedrības attīstību, brīvi konkurējot dažādiem uzskatiem, kā arī brālības un solidaritātes ideālu nostiprināšanos sabiedrībā. Šo uzskaitījumu, protams, varētu turpināt. Tomēr, lai arī vēl nesen tika uzskatīts, ka 20. gadsimts pieder demokrātijai, tad šī gadsimta nogale un jaunā gadsimta sākums liek mums būt bažīgiem, vai demokrātijas triumfa gājiens turpināsies tikpat strauji kā līdz šim. Izmantojot amerikāņu zinātnieka Semjuela Hantingtona (*Huntington*, 1927–2008) terminoloģiju [5], jājautā: vai nav sākušies kārtējie demokrātijas atplūdi? Ir zinātnieki, kas domā, ka jā — trešais demokratizācijas vilnis ir noplacis vai pat pārstājis velties. Iepriekš teiktā kontekstā lasītājam varētu būt interesanti iepazīties ar profesora **Naiela Fergusona** (*Ferguson*, dz. 1964) rakstu *Vai demokrātijas nāve?* Raksta autors ir optimists un uzskata, ka «būtu pārsteidzīgi pēc dažiem sliktiem gadiem pareģot demokrātijas nāvi — tikpat pārsteidzīgi, kā paredzēt tās triumfu pēc dažiem labiem gadiem».

[5] Vairāk sk.: Samuel P. Huntington The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century. — Norman and London: University of Oklahoma Press, 1991. Grām. tulk. krievu val.: Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века. — Москва: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. Sk. arī latviski tulkoto S. Hantingtona grām. *Civilizāciju sadursme* (Jumava, 2012.).

1 VILFREDO PARETO

Itāļu ekonomists, sociologs un politologs
Vilfredo Pareto (1848–1923)

Fragmenti no grāmatas «Vispārīgās socioloģijas konspekts» [1]

791. *Sabiedrības neviendabība un cirkulācija starp dažādām tās daļām.* [..] Patīk tas dažiem teorētiķiem vai nē, tomēr faktiski cilvēku sabiedrība nav viendabīga, cilvēki viens no otra atšķiras gan fiziski, gan tikumiski, gan intelektuāli. Te tiek izvirzīts uzdevums pētīt reālus fenomenus, tāpēc šis fakts ir jāņem vērā. Taču jāņem vērā arī cits fakts: sociālās šķiras nav pilnīgi izolētas pat tur, kur pastāv kastas un civilizētās pasaules nācijās notiek intensīva cirkulācija starp dažādām šķirām. [..]

792. *Elites un to cirkulācija.* [..] Un tā, pieņemsim, ka jebkurā cilvēku rīcības sfērā katram indivīdam tiek piešķirts noteikts indekss, viņa spēju rādītājs, kas līdzinās eksāmenu atzīmēm. Piemēram, pašam labākajam profesionālim — speciālistam tiek piešķirti desmit punkti; tam, kurš nav spējis atrast nevienu klientu, tiek piešķirts viens punkts, lai varētu piešķirt nulli tam, kurš ir pilnīgs idiots. Tam, kas ir spējis nopelnīt miljonus, izmantojot jebkādus paņēmienus, vienalga — sliktus vai labus, tiek piešķirti desmit punkti; tam, kurš pelna tūkstošiem liru — seši; tam, kurš tik tikko nemirst no bada — vienu punktu; tam, kurš tiek ievietots nabagmājā — nulli. Sievietei, kura spējusi sevi apliecināt politikā, kura — kā Aspazija [2] Perikla laikā, Mentenona [3] Luija XIV un Pompadūra [4] Luija XV laikā — spējusi modināt varena cilvēka mīlestību pret sevi un piedalījusies valsts pārvaldē, var piešķirt augstu vērtējumu, piemēram, astoņi vai deviņi. Pērkamai sievietei, kura apmierinājusi tikai šo cilvēku jutekliskās vajadzības un nekādā veidā nav ietekmējusi pārvaldi — nulli. Pieredzējušam krāpniekam, kurš ir mānījis cilvēkus un radis veidu, kā izvairīties no kriminālvajāšanas, var piešķirt astoņus, deviņus vai desmit punktus atkarībā no piemānīto vientiešu skaita un izkrāptās naudas summas. Nabagam, kurš nočiepis

traktierī galda piederumus un tūlīt pat ticis karabinieru notverts, mēs piešķirsim vienu punktu. Tādam dzejniekam kā Karduči [5] mēs piešķirsim astoņus vai deviņus punktus atkarībā no gaumes. Neprašām rīmētājiem, no kuriem publika mūk, līdzko ir izdzirdējusi dziedam viņu sonetus, — nulli. Šahistiem var piemērot precīzākus rādītājus atkarībā no tā, cik partijās un kādās tieši tie ir uzvarējuši, un tā tālāk visās cilvēku rīcības sfērās.

Atzīmēsim, ka šajā gadījumā runa ir par faktisko, nevis potenciālo stāvokli. Ja angļu valodas eksāmenā eksaminējamais teiks: «Ja vien es gribētu, es varētu lieliski zināt angļu valodu, bet es to nezinu, jo nebija vēlmes mācīties,» tad eksaminators atbildēs: «Kāpēc viņš nezina angļu valodu, tas mani neinteresē. Viņš to nezina, un es lieku nulli.» Tāpat arī tam, kurš teiks: «Šis cilvēks nezog ne tāpēc, ka nespētu to izdarīt, bet tāpēc, ka viņš ir godīgs un kārtīgs,» mēs atbildēsim: «Lieliski, par to mēs viņu uzslavēsim, taču kā zaglim ieliksim nulli.»

Ir cilvēki, kuri godā Napoleonu I kā dievu, un ir tādi, kas viņu neieredz kā pēdējo ļaundari. Kuram ir taisnība? Mēs negatavojamies risināt šo jautājumu, jo vadāmies pēc gluži citiem apsvērumiem. Lai kāds nebūtu Napoleons I kā cilvēks, labs vai ļauns, viņš nenoliedzami nebija muļķis un nebija maznozīmīga personība, kādi ir miljoniem citu. Viņš bija apveltīts ar izcilām īpašībām, un ar to ir pietiekami, lai viņam piešķirtu augstu vērtējumu, neņemot vērā vēlmi vispirms vērtēt viņa īpašības no ētiskā viedokļa vai vērtēt to sociālo lietderību.

Šajā gadījumā, kā ierasts, ir nepieciešams pievērsties zinātniskai analīzei, kurā viens pēc otra secīgi tiek pētīti izdalītie objekti. Turklāt visu datu secību ar tiem raksturīgajām nozīmīguma variācijām nepieciešams nomainīt ar lielām šķirām, līdzīgi kā iedala eksāmenu nokārtojušos un nenokārtojušos vai arī kā iedala cilvēkus bērnos, jauniešos un sirmgalvjos pēc vecuma.

Izveidosim šķiru, kurā tiks iekļauti tie, kuriem būs paši augstākie rādītāji savā darbības sfērā. Nosauksim to par «eliti». Nepieciešams atzīmēt, ka nepastāv skaidri noteiktas robežas, kas to atdalītu no pārējiem iedzīvotājiem, tāpat kā nevar būt skaidru robežu, kas atdalītu jaunības gadus no brieduma gadiem. Šeit netiek apspriests jautājums par šādas pieejas derīgumu.

793. [..] Izdalīto šķiru vēlreiz jāsadala divās daļās, proti, tajos, kas tieši vai netieši spēlē nozīmīgu lomu politiskajā varā un veido valdošo eliti, un pārējos, kas pieder citai šīs šķiras daļai un nav valdošā elite. [..]

Tātad mums ir divi strati [6], divi iedzīvotāju slāņi:

Zemākais strats, t. i., šķira, kas nav elite (te netiek izskatīta tās iespējamā ietekme uz valsts pārvaldi);

Augstākais strats, izredzēto šķira, t. i., elite, kas savukārt sastāv no divām daļām: valdošās elites un tiem, kas valsts pārvaldīšanā nepiedalās.

794. Patiesībā nav tādu pētījumu, kas spētu noteikt katra indivīda vietu šajās šķirās. Cilvēki mēdz pielietot citas metodes. Viņi izmanto etiķetes jeb birkas, ar kuru palīdzību tiem lielākā vai mazākā mērā izdodas sasniegt šo mērķi. Līdzīgas etiķetes pastāv arī tur, kur notiek novērtēšana. Piemēram, etiķete «advokāts» nozīmē cilvēku, kuram būtu jāzina jurisprudence un kurš bieži to arī zina, taču reizēm sastopami tādi, kuri tieslietās ir nezinoši. Līdzīgi arī valdošajai elitei ir savas birkas, kuras informē par to, ka cilvēks ieņem visnotaļ augstas politiskās pozīcijas — piemēram, ministri, senatori, deputāti, ministriju departamentu vadītāji, apelāciju tiesu priekšsēdētāji, ģenerāļi, pulkveži utt. Diemžēl arī šeit gadās izņēmumi, proti, tie ir tie, kuri ir spējuši ieņemt šos amatus, neskatoties uz to, ka viņiem nepiemīt īpašības, kas ir nepieciešamas iegūtajai birkai.

Šādu izņēmumu iepriekš minētajā vidē ir daudz vairāk nekā starp advokātiem, ārstiem, inženieriem un vispār tiem, kuri ir sasnieguši bagātību, pateicoties profesionālai meistarībai, vai arī parādījuši sevi mūzikā, literatūrā u. tml. Turklāt visās iepriekšminētajās cilvēka rīcības sfērās atšķirīgo birku iegūst pretendents pats, tostarp elitē daļa birku tiek mantota. Tas attiecas, piemēram, uz birkām, kuras informē par piederošo bagātību. Senajos laikos daļā valdošās elites tās tika mantotas, kaut gan arī tagad ir saglabājušās mantotās suverēnu (monarhu) birkas. Tomēr, ja nodošana mantojuma veidā tiešā formā ir izzudusi, tad pastarpinātās formās tā lielā mērā ir saglabājusies. Dažās valstīs lielas bagātības mantinieks viegli tiek nozīmēts par senatoru un var nodrošināt sevis

ievēlēšanu par deputātu, samaksājot vēlētājiem un manipulējot ar viņu rīcību. Ja nepieciešams, šī mērķa dēļ viņš var iztēlot sevi par piedurknes uzrotījušu demokrātu, sociālistu vai anarhistu. Bagātība, radniecība un personiskie sakari palīdz arī daudzos citos gadījumos. Tas viss palīdz iegūt birku, kas apliecina piederību elitei kopumā un šķirai, kas veido valdošo eliti, kā arī nosaka to, kam šī birka nedrīkstētu piederēt.

796. Ja izdalītā tipa deviācijas [7] būtu maznozīmīgas, tās varētu neievērot, tāpat kā tās netiek ievērotas gadījumos, kad amata funkciju izpildei ir nepieciešams diploms. Ir zināms, ka daži indivīdi, kuriem ir diploms, ir ieguvuši to nepelnīti, bet galu galā pieredze apliecina, ka kopumā šo apstākli var neņemt vērā. Varētu arī deviācijas neievērot, vismaz dažos gadījumos, kad viss paliek gandrīz nemainīgs, proti, ja gandrīz nemainās vai vispār nemainās proporcija starp šķiru kopumā un cilvēkiem, kuru birka informē par viņu piederību šai šķirai, tomēr tiem nepiemīt atbilstošās īpašības. Tieši otrādi, reālie gadījumi mūsu sabiedrībās atšķiras no šīm divām galējībām. Deviācijas ir pārlieku izplatītas, lai tās neņemtu vērā. To skaits mainās un tāpēc rodas fenomeni, kuriem ir liela nozīme sociālā līdzsvara nodrošināšanā un kurus attiecīgi ir nepieciešams pētīt atsevišķi. Bez tam, ir jāpēta, kā tiek sajauktas dažādas iedzīvotāju grupas. Indivīds, kas pāriet no vienas grupas uz otru, piešķir tai dažas tieksmes, jūtas, attieksmes, kas tika iegūtas iepriekšējā grupā, un šis apstāklis ir jāņem vērā. Šo fenomenu konkrētajā gadījumā, kad tiek skatītas tikai divas grupas — izredzēto šķira (elite) un šķira, ko veido pārējie (neelite), var dēvēt par *«elitu cirkulāciju»*.

800. *Augstākā šķira un zemākā šķira kā tādas.* Pats mazākais, ko var izdarīt — izdalīt sabiedrībā divus stratus: augstāko, pie kura pieder valdošie, un zemāko, pie kura pieder pārvaldāmie. Šis fakts ir tik ļoti acīmredzams, ka visu laiku krīt acīs pat maz pieredzējušam vērotājam, tāpat kā fakts, ka indivīdi cirkulē starp diviem stratiem. [..]

804. Sabiedrības augstākajā stratā, tās elitē, nomināli ir agregāti, kuri reizēm nav precīzi definēti un tiek dēvēti par aristokrātijām. Noteiktos gadījumos vairumam indivīdu, kas pieder tādām aristokrātijām, tiešām piemīt īpašības, kas ļauj tajās atrasties. Citos gadījumos, tieši

pretēji, eksistē būtisks indivīdu skaits, kuriem šādas īpašības nepiemīt. Viņi var būt lielākā vai mazākā mērā pārstāvēti valdošajā elitē vai var būt izslēgti no tās rindām.

805. Sākotnēji militārajām, reliģiskajām, tirdzniecības aristokrātijām un plutokrātijām [8], izņemot retus gadījumus, kuri šeit netiek ņemti vērā, nenoliedzami vajadzēja veidot daļu no elites. Dažkārt tās veidoja eliti kopumā. Uzvarām vainagots karavīrs, plaukstošs tirgotājs, bagātību sakrājis plutokrāts, katrs savā veidā, neapšaubāmi kļuva par augstāk stāvošiem nekā parastie cilvēki. Un tā, viņu birka atbilda reālām īpašībām, tomēr ar laiku radās plaisa, kas bija visai būtiska, bet dažreiz arī ļoti nozīmīga. Tostarp dažas aristokrātijas, kuras sākotnēji veidoja valdošās elites lielāko daļu, galu galā sastādīja vien nelielu tās elementu. Īpaši tas skāra militāro eliti.

806. Aristokrātijas nesaglabājas. Lai kādi nebūtu iemesli, neapstrīdami, ka pēc zināma laika tās izzūd. Vēsture ir aristokrātiju kapsēta. [..]

807. Dažas aristokrātijas virzās pretim savam pagrimumam ne tikai kvantitatīvi, bet arī kvalitatīvi. [..] Valdošā šķira atjaunojas ne tikai kvantitatīvi, bet, kas ir vēl svarīgāk, pateicoties kvalitātei, ko nodrošina zemāko šķiru ģimenes, kuras piegādā tai enerģiju un to atlikumu [9] proporcijas, kuras tai nepieciešamas, lai saglabātu varu. Tā atjaunojas, zaudējot savus visvājākos elementus.

808. Vietā, kur viena no šīm kustībām izbeidzas, vai, vēl ļaunāk, beidzas abas šīs kustības, valdošā daļa tiecas pretim savai bojāejai, kura bieži vien noved līdz bojāejai visu nāciju. Līdzsvara izjaukšanas spēcīgākais iemesls — labāko elementu akumulācija zemākajās šķirās un, tieši pretēji — sliktāko elementu augstākajās šķirās. Ja vien aristokrātijas cilvēku sabiedrībā, līdzīgi kā tas notiek labi funkcionējošā dzīvnieku sugu selekcijas procesā, ilgstoši varētu atražot tās pašas īpašības, cilvēku dzimtas vēsture būtu pavisam citāda.

809. Elitu cirkulācijas rezultātā valdošās elites šķira nemitīgi atrodas lēnas transformācijas stāvoklī. Tas ir mainīgs kā upe, un šodien

nav tāds, kāds bija vakar. Laiku pa laikam ir novērojami pēkšņi un spēcīgi traucējumi, kas līdzinās upju paliem, pēc tam jauna valdošā elite pāriet lēnu pārmaiņu stāvoklī. Upe, atgriezusies savos krastos, atkal plūstoši nes savus ūdeņus.

810. Revolūcijas notiek tāpēc, ka elitu cirkulācijas palēninašanās dēļ vai citu cēloņu ietekmē augstākajās šķirās uzkrājas elementi ar sliktu kvalitāti. Šādi elementi vairs nesatur īpašību atlikumus, kas būtu noderīgi. Lai saglabātu varu, tie izvairās izmantot spēku, tostarp zemākajos stratos palielinās tādu elementu skaits, kurus raksturo augstāka kvalitāte un kuru rīcībā ir īpašību atlikumi, kas nepieciešami, lai nodrošinātu vadību, un šie elementi ir gatavi pielietot spēku.

811. Revolūcijas gaitā indivīdi no zemākajiem stratiem parasti nonāk atkarībā no dažiem augstāko stratu indivīdiem, jo tiem piemīt intelektuālās īpašības, kas ir nepieciešamas, lai sagatavotos kaujai. Taču vienlaikus augstākajos stratos ir to atlikumu deficīts, kuru pienesumu nodrošina tieši indivīdi no zemākajiem stratiem.

Piezīmes [6]

1. Парето Вильфредо. Компендиум по общей социологии. Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2008. No krievu val. tulkojusi Mg. soc. Laila Girsova. Tulkoto tekstu ar grāmatas izdevumu itāļu valodā (sk.: Vilfredo Pareto Compendio di sociologia generale, Einaudi Editore, Torino 1978; Pieejams: http://www.ultimorecurso.org.ar/drupi/files/Wilfredo_Pareto_Compendio) salīdzinājusi un rediģējusi Mg. philol. Lilita Meijere.
2. Aspazija (470.–420. g. p. m. ē.) — Perikla (sk. 21. piezīmi M. Vēbera darba tulk.) otrā sieva, — nodibina Atēnās filozofu salonu, kur bija ne tikai namamāte, bet arī pilntiesīga sarunu partnere.
3. Mentenona — marķīze Fransuāza de Mentenona (1635–1719). Francijas karaļa Luija XV favorīte, kuru viņš slepus apprec pēc karalienes nāves, bet kura tomēr nekļūst par Francijas karalieni.

[6] Šeit un turpmāk (ja nav norādīts citādāk) mācību līdzekļa sastādītāja piezīmes.

4. Pompadūra — Žanna Antuanete Puasona, marķīze de Pompadūra (1721–1764). Kopš 1745. gada Francijas karaļa Luija XV oficiālā (statuss, kuru karalis piešķīra vienai no savām mīļākajām) favorīte. Izglītota sieviete, kura būtiski ietekmēja Francijas iekšpolitiku un ārpolitiku, tērēja prātam neaptveramas summas tērpiem, kosmētikai un dārglietām.
5. Karduči — *Joshua Alesandro Giuseppe Carducci* (1835–1907), itāļu dzejnieks, rakstnieks un valstsvīrs.
6. Strats — sociālā grupa (slānis), kas no citām grupām atšķiras pēc cilvēku bagātības, varas iespējām, sociālā prestiža un izglītības līmeņa.
7. Deviācija (no latīņu val. *deviatio* — novirze) — rīcība, kas neatbilst tām vai citām vispārpieņemtām kultūras normām. Varētu teikt — apzināta kultūras normu pārkāpšana.
8. Plutokrātija — visbagātākais sabiedrības slānis. Politiskais režīms, kurā vara pieder šādam cilvēku slānim.
9. Atlikumi — Pareto nošķir loģisku, mērķracionāli noteiktu sociālu rīcību no neloģiskas rīcības. Pēdējo viņš šķiro atlikumos (*residui*) un atvasinājumos (*derivazioni*). Atlikumi ir jūtu jeb afektu izpausmes, kas ir saplūdušas ar cilvēku dabu. Atvasinājumi — intelektuālas aizsardzības sistēmas, ar kuru palīdzību cilvēki maskē savas kaislības un rada racionalitātes ilūziju saviem izteikumiem un rīcībai. Pareto iedala rīcību 17 atvasinājumos un 52 atlikumos.

2 ROBERTS MIHELSS

Vācu sociologs ***Roberts Mihelss*** (1876–1936)

Fragmenti no grāmatas «Moderno demokrātiju partejiskuma socioloģija» [1]

Priekšvārds pirmajam vācu izdevumam

Demokrātijas īstenošanai ceļu aizšķērsojušo tendenču kompleksu ir ļoti grūti atmudžināt un pedantiski kataloģizēt. Tomēr mēs uzskatām par iespējamu induktīvā ceļā veikt analīzi, kura gan nebūtu uzskatāma par galīgu. Šīs tendences sakņojas 1) cilvēka dabā, 2) politiskās cīņas raksturā, 3) organizācijas būtībā. **Demokrātija ved uz oligarhiju** [2] un kļūst par oligarhiju. Izvirzot šādu tēzi, mēs paliekam tālu no tā, lai izteiktu iznīcinošus vērtējumus noteiktām partijām vai valdībām, un vēl mazāk, lai kādu morāli noniecinātu ar pārmetumiem par «liekulību» vai ko citu. Tāpat kā visi socioloģijas likumi, viņpus laba un ļauna stāv arī likums par visu cilvēku saskarsmes formu virzību uz kliķu kopuma un šķirisko apakšstruktūru veidošanu.

Daudzi zinātnieki jau ir analizējuši demokrātiju tur, kur tās pamatideju un institūciju saveltais kamols attiecas uz dzīvi valstī, tāpēc viņu veikumam man nav daudz vai vispār nekā piebilstama. Turpretī **demokrātijas ietekme partijas dzīvē** joprojām ir palikusi jaunavīgi neskarta pētījumu joma. [..]

Pēdējā gadsimta sociālā, politiskā un kultūras vēsture līdzās mūžsenajiem faktoriem **indivīdam un valstij ir** nolikusi jaundarinātus faktorus. Šodien indivīds savu mūžīgo cīņu pret konstituēto varu mazāk nekā jebkad izcīna vienatnē. Politisko, sociālo un kultūras cīņu arēnā ir uznācis jauns, trešais elements, kurš dzimis no **indivīda** interesēm un izjūtām, bet savā struktūrā un mērķos daudzējādā ziņā līdzinās **valstij,** tāpēc šo elementu varētu dēvēt par individualizēto valsti vai valsti valstī. Šis trešais elements, kas veido būtisku koeficientu jaunāko laiku vēsturē, ir **politiskā partija.** [..]

Gandrīz katra partija Eiropā ir apgādājusies ar vairāk vai mazāk labi uzrakstītu **partijas vēsturi.** Turpretī otrais, vēlākais atzars — **partijiskuma analīze** — ir palicis tālu iepakaļ pirmajam. Šeit piedāvātā

grāmata pretendē uz to, lai spertu kaut soli uz priekšu aprakstītās disciplīnas virzienā. [..]

Mūsu uzdevums ir kritiski novērtēt mēģinājumus atrisināt **demokrātijas problēmu.** Mums patiešām šķiet, ka demokrātija gan kā sabiedriskā kustība, gan kā ideju sfēra pašlaik atrodas krīzes zīmē, no kurienes tā sveikā projām netiks. Tā ir atdūrusies pret šķēršļiem un barjerām ne vien savā **priekšā**, bet arī sevī pašā, un tās pārvarēt varētu izdoties vien zināmā mērā. [..]

Demokrātiskā aristokrātija un aristokrātiskā demokrātija

Partijiski politiskās dzīves pamata demokrātiskā, ārējā forma var viegli noslēpt no pavirša vērotāja jebkurai partijas organizācijai piemītošo noslieci uz aristokrātiju vai, precīzāk sakot, uz **oligarhiju.** Šīs tendences izgaismošanai visderīgāko materiālu dod tas iekšējais satvars, kas piemīt tieši demokrātiskajām partijām, un to vidū jo īpaši — sociāli revolucionārajām strādnieku partijām. Konservatīvo partiju tendences uz oligarhiju izpaužas, ja izslēdzam priekšvēlēšanu periodus, ar neizpušķotu pašsaprotamību, kas atbilst šo partiju principiāli oligarhiskajam raksturam. Tomēr arī pretējās puses partijās šīs pašas izpausmes parādās ne mazāk uzskatāmi. Tieši šo partiju izpēte dod visvērtīgāko rezultātu tāpēc, ka revolucionārās partijas pēc savas izcelsmes un gribas ievirzes ir oligarhisko tendenču noliegums un radušās tieši kā opozīcija tām. Šo tendenču atdzimšana revolucionāro partiju klēpī ir sevišķi trāpīgs pierādījums imanenti **oligarhisku iezīmju** konstatējamībai **jebkurā cilvēku veidotā mērķorganizācijā.** [..]

I daļa. Vadonības etioloģija

A. Tehniskie un administratīvie rašanās cēloņi

Ievads: organizācijas nepieciešamība

Bez organizācijas demokrātija nav iedomājama. Tikai organizācija piešķir masai konsistenci. Šīs tēzes izskaidrošanai pietiek ar nedaudziem vārdiem.

Šķirai, kura izvirza sabiedrībai noteiktas prasības un mēģina īstenot dzīvē no šīs šķiras izpildītajām ekonomiskajām funkcijām atva-

sinātu ideoloģijas un «ideālu» kompleksu, gan saimnieciskajā, gan politiskajā laukā ir vajadzīga organizācija, kā vienīgais līdzeklis šķiras kopīgās gribas izpausmei. [..]

Ja kāds saka «organizācija», tad viņš jau pasaka «**tendence uz oligarhiju**». Katras organizācijas būtībā slēpjas aristokrātisma vaibsts. Organizācijas mašinērija rada solīdu struktūru un tādējādi nopietni izmaina organizēto masu — apvērš masas un vadoņa attiecības. Organizācija galīgi pabeidz katrai partijai, respektīvi, arodbiedrībai piemītošo dalījumu vadošajā mazākumā un vadāmajā vairākumā. [..]

Partiju dzīve ļauj izdarīt novērojumu, ka demokrātijas attīstība inducē pretēji vērstu kustību: jo **organizācija aug, jo demokrātija dilst.** Var formulēt šādu likumu: vadoņa vara aug proporcionāli tam, kā izplešas organizācija. Vadoņa varas pakāpju dažādība dažādu valstu partijās un arodbiedrībās galvenokārt — neizslēdzot etniskos un individuālos faktorus — ir izskaidrojama ar dažādību to organizētības pakāpē. [..]

Pašnoteikšanās un pašpārvalde, ko īsteno tautas sapulce. Par masu psiholoģiju

Tiešā pašpārvalde ar tautas sapulces lēmumiem — šis demokrātijas ideāls gan ierobežo deleģēšanas ekspansiju, tomēr neaizsargā pret oligarhiskas vadonības izveidošanos. Tautas sapulcē — *big meeting, comizio* — valda masu psiholoģijas likumi. Tautas sapulce gan liedz dabiskajiem vadoņiem uzstāties funkcionāru lomā, jo šīs funkcijas masa uzņemas pati; bet tautas sapulce tieši kā masa ir sevišķi pakļauta briesmām nonākt varenu oratoru runas ietekmē un tādējādi ļauj dažiem viegli pārsteigt pārējos nesagatavotus. Masu pārvaldīt ir vieglāk nekā mazu klausītāju pulciņu, jo pūļa piekrišana ir vētraināka, vienkāršāka un noteiktāka, un tad, kad pūlis ir iedvesmots, tas vairs neklausās mazākuma vai atsevišķu cilvēku iebildumos. **Tautas sapulces** sistēma vispār nepieļauj nopietni izteikties, apspriest vai izsmeļoši izklāstīt kādu tēmu. Liels pūlis zem viena jumta katrā ziņā ir daudz uzņēmīgāks pret paniskām bailēm un bezjēdzīgu sajūsmu nekā mazskaitlīgs pulciņš, kura dalībnieki spēj prātīgi aprunāties. Pieredze rāda, ka milzīgas sapulces, tajā skaitā partiju kongresi, balsojot ar aplausiem vai par rezolūciju kopu-

mā, pasludina to, kam šie paši dalībnieki sargātos piekrist, ja viņi būtu sadalīti grupās pa cilvēkiem piecdesmit. Gan vārdus, gan darbus pūlis met svaru kausos daudz vieglprātīgāk nekā atsevišķi cilvēki vai cilvēku grupiņas no šā paša pūļa. Tas ir neapstrīdams fakts no masas patoloģiju jomas, kuru franču un itāliešu sociologi ir jau pietiekami izgaismojuši kā likumu par atbildības izjūtas dilšanu masās. Atsevišķs cilvēks pazūd pūlī, un reizē ar viņu pazūd arī viņa personība un atbildības izjūta.

Satriecošākais arguments pret masu suverenitāti ir norāde uz tās mehānisko un tehnisko neīstenojamību.

Suverēnās masas nav spējīgas pašas tiešā ceļā pieņemt pat visnepieciešamākos lēmumus. Viens un tas pats iemesls — cilvēku skaits — potenci tiešajai demokrātijai atņem un netiešajai demokrātijai piešķir. [..]

Rezumējot to visu, taisnība ir tiem, kuri kopā ar Bernšteinu [3] uzskata, ka jau telpu jautājums padara neiespējamu tiešās demokrātijas lietošanu ne tikai valsts dzīvē, bet arī partijas dzīvē. It īpaši lielajos industriālajos centros, kuros strādnieku partijām ir simti tūkstoši biedru, vairs nav iespējams apkalpot šā milzu ķermeņa vajadzības bez pārstāvniecības sistēmas. Tūkstoš partijas biedru regulāra sapulcināšana uz apspriedēm būtu ļoti grūta sakarā ar telpu meklēšanu, attālumu pārvarēšanu u. tml., bet 10 tūkstošu biedru sapulcināšana jau ir fiziski pilnīgi neiespējama. Kā gan, pat iedomājoties vislabāko iespējamo sakaru un satiksmes sistēmu un nepavisam neņemot vērā izmaksas, šādas cilvēku masas spētu noteiktā laikā un pietiekami bieži savākties vienuviet? [..]

Tā rodas vajadzība izvirzīt **delegātus,** kuriem jārunā masu vārdā un jāatvieglo to gribas izpilde. Lai cik spēcīgs kādā grupā būtu demokrātijas gars, tai tomēr nākas uzticēt atsevišķiem biedriem gan kārtējo uzdevumu veikšanu, gan svarīgāko akciju sagatavošanu un izpildi.

Partijiskās vadonības rašanās vienkāršākais gadījums ir tāds, ka partijas nodibina vadoņi. Tad vispār nav jautājumu par vadoņu tapšanu. Tad vadonis ir primārais, masa ir sekundārais elements. Vadonis pievieno sev personīgo svītu. [..]

Nav iespējams nepamanīt, ka visas šīs partijiskās un arodbiedrību izglītības institūcijas būtiski veicina mākslīgu **strādniecības elites** veidošanos. Ar savu strādnieku vadoņu kursantu kastu tās palielina

vadoņu varu par partijas masām. **Tehniskā specializācija,** kas ir katras plašākas organizācijas neizbēgamās sekas un rada nepieciešamību pēc tā sauktās kompetentās vadības, pārvērš visu masām piederošo lemtspēju par specifisku, vien vadoņiem piemītošu kvalitāti. Vadoņi, kuri sākotnēji ir tikai masu gribas izpildorgāns, kļūst patstāvīgi, emancipējoties no masas. [..]

B. Psiholoģiskie rašanās cēloņi

Masas nespēja iztikt bez vadoņa

Pat lielpilsētās no organizētās masas spontānas selekcijas ceļā nošķiras šaurs loks, kas regulāri apmeklē partijas sapulces un piedalās lēmumu pieņemšanā. Šo loku, kas atsauc atmiņā baznīcas svētuļus, rada pienākuma apziņa un pieradums. Līdzās šiem cēloņiem, kas liek biedriem apmeklēt sapulces, raibā jūklī ir lietišķas intereses, tieksme izglītoties, godkāre, ziņkārība un vienkārši garlaicība. Bieži vien viņi ir tie paši, kas redzami tautas augstskolās. Ir arī tādi sapulču apmeklētāji, kuri nāk niekoties un izvairīties no mājas rūpēm. Bet viņu loks ir šaurs visās zemēs.

Partijas lietu lemšanā piedalās tikai mazākums, dažbrīd nemanāmi niecīgs mazākums. Partijas vārdā par demokrātiski pieņemtiem tiek pasludināti vissvarīgākie lēmumi, kuru pieņēmējus var saskaitīt uz vienas rokas pirkstiem. [..]

Lielum lielā daļa organizācijā iesaistīto izturas pret organizāciju ar tādu pašu vienaldzību, kādu vēlētāju vairākums izjūt pret parlamenta vēlēšanām. Jo īpašu riebumu viņos izraisa nodarbošanās ar administratīvas un taktiskas dabas jautājumiem, ko viņi pat Francijā — valstī ar senāko politisko masu kultūru — mīļuprāt nodod visās partijas sapulcēs sēdošo šaurajam lokam. [..]

Partiju dzīve rit tāpat kā valsts dzīve. Gan vienā, gan otrā nodokļus ievāc no visiem, bet balsis — nē. Pastāv vēlēšanu **tiesības,** nevis vēlēšanu **pienākums.** Kamēr vien šis pienākums nebūs nolikts tiesību vietā, tikmēr mazākumam paliks iespēja izmantot tiesības, kuras tam labprātīgi atdod vairākums, un diktēt savus likumus vienaldzīga-

jai masai. Tādējādi lielākajā daļā politisko grupu, kuras darbojas demokrātijas apstākļos, grupu locekļu līdzdalību partijas lietu kārtošanā attēlo piramīda. Tās plašā pamatne ir vēlētāji; virs tiem tikai 1/10 līdz 1/30 daļu veido partiju lokālo organizāciju biedri; savukārt augstāk ir daudz, daudz mazāks to cilvēku skaits, kas regulāri piedalās partiju kopsapulcēs; virs viņiem ir funkcionāri un virs funkcionāriem — parasti paši būdami arī funkcionāri — kāds pusducis partijas valdes locekļu. Lemšanas un vadīšanas spēks šajos līmeņos ir apgriezti proporcionāli to skaitliskajam sastāvam. Praktiski piekoptas demokrātijas struktūra ir apmēram šāda:

valde
aparāta darbinieki
ģenerālo sapulču dalībnieki
partijas biedri
vēlētāji [7]

Ļaužu vairākums ir priecīgs tad, ja izdodas atrast vīrus, kuri ir gatavi visu nokārtot viņu vietā. Masa, tajā skaitā arī strādnieku partiju organizētā masa, izjūt bezgalīgu vajadzību pēc vadoņiem, kas vairumā gadījumu ir saistīta ar rosmīgu varoņkultu. [..]

C. Intelektuālie rašanās cēloņi

1. nodaļa. Lietišķā un formālā pārākuma (izglītības līmeņu atšķirību) rašanās profesionālajā vadonībā

Organizācijas vadītājiem (šaurākā nozīmē)

[..] Stingri strukturēta **organizācija** — vienalga, vai tā būtu demokrātiska valsts, politiskā partija vai strādnieku arodbiedrība, — tā it visur kļūst par teicamu augsni diferenciācijai. Jo vairāk izaug un sazarojas organizācijas oficiālais aparāts, t. i., jo vairāk biedru iestājas organizācijā, jo pilnāka ir organizācijas kase un plašāku noietu gūst orga-

[7] Šeit Mihelss uzskatīja par vajadzīgu paskaidrot, ka līniju garumi nepretendē attēlot līmeņu skaitliskās attiecības, jo tad būtu vajadzīga folio izmēra lapa.

nizācijas preses izdevumi, jo vairāk tiek nobīdīta malā tautas kundzība, kuras vietā nāk **komiteju visvarenība.** [..]

Kolīdz rodas stingra **organizācija**, tā gan no pārvaldes tehnikas, gan no taktikas viedokļa pieprasa stingru vadonību. Kamēr organizācija ir irdena, tai neparādās profesionāli vadoņi. Jebkādu stingru organizāciju noraidošajiem anarhistiem nav arī stingri atzīta vadoņa. Vācu sociāldemokrātijas sākotnē «uzticības persona» pildīja partijas uzliktos pienākumus, paliekot savā pilsoniskajā arodā. Šodien viņš vairumā gadījumu jau ir aizstāts ar profesionālu politiķi — partijas sekcijas vadītāju u. tml. Jo stingrāku formu organizācija iegūst mūsdienu partijisma attīstības gaitā, jo biežāk epizodiskais vadonis tiek aizvietots ar profesionālo vadoni (apgabala organizācijas vadītājs u. tml.). Jebkuram lielam partijas aparātam vajag noteiktu skaitu personu, kuras kalpo tikai šim aparātam. Masas deleģē nedaudzus indivīdus, kuri uz saņemto pilnvaru pamata pastāvīgi pārstāv masas un kārto to lietas.

Līdz ar organizācijas izaugsmi ne tikai pieaug pārvaldes darba apjoms, bet arī samazinās šā darba pārskatāmība un sazarojas pildāmo pienākumu loks. Sava ietekme virzībai uz diferenciāciju ir ne vien kustības paplašināšanās izvirzīto uzdevumu kvantitātei, bet arī kvalitātei. Atbilstīgi partiju programmu nostādnēm vadāmajiem gan būtu modri jāuzrauga jebkura savu vadoņu rīcība. Organizācijas izaugsme tomēr neatstāj kontrolei neko vairāk par fiktīvu dzīvības vilkšanu. Biedru kopumam ir aizvien lielākā mērā jāatsakās no konkrētu pārvaldes lietu kārtošanas un pat no to pārbaudes. Kopums nodod šos uzdevumus uzticības personām, algotiem funkcionāriem, un apmierinās ar to, ka saņem no viņiem ļoti vispārīgus ziņojumus vai revidentu atzinumus. Demokrātiskai kontrolei pakļautā sfēra sarūk aizvien niecīgāka. Visās sociālistiskajās partijās ir novērojams, ka aizvien vairāk funkciju, kuras agrāk veica vēlētāji, tagad pāriet viņu velēto orgānu pārziņā. Rodas komplicētas struktūras varenā celtne. Darba dalīšanas princips piespiež aizvien no jauna sašaurināt atsevišķu darbinieku kompetenci. Veidojas stingri norobežota birokrātija ar daudzām instancēm. Partijnieka katķisma pirmais pants prasa stingri ieverot ceļu caur visām šīm instancēm. Hierarhija ir, no vienas puses, tehnisko vajadzību rezultāts,

bet, no otras puses, tā ir priekšnoteikums, lai partijas mašīna spētu kārtīgi darboties.

Tiktāl **partiju organizāciju** oligarhiski birokrātiskos vaibstus neapšaubāmi iezīmē tehniskā nepieciešamība. Tie ir organizācijas principa neizbēgamais produkts. Pat visradikālākais spārns sociāldemokrātijā neko neiebilst pret šādu atpakaļgaitu. Mēdz teikt, ka demokrātija esot tikai forma, un tad jau formu nedrīkstētu celt augstāk par saturu.

Itin visos līdzšinējos laikmetos, attīstības posmos un darbības veidos cilvēce ir pazinusi **vadonības institūciju.** Bez vadoņiem nav izticis neviens. [..]

Lietpratīgi pildot daudzveidīgos partijas uzdevumus

[..] **Partijas aparāts**, kas piedāvā strādniekiem lielu skaitu maizes un goda vietu, paverot viņiem visai pievilcīgas karjeras iespējas, pārvērš veselu pulku vairāk vai mazāk apdāvināto proletāriešu par sīkburžuju dzīvē nokļuvušiem ierēdņiem, jo dod viņiem brīvu laiku un izdevību uz masas rēķina iegūt sev augstāku izglītības līmeni un izpratni par sabiedriskajām attiecībām. Darbs profesijā un ikdienas rūpes neļauj masai skaidrāk izprast politiskās norises un jo sevišķi politiskos uzņēmumus ar visu to mašinēriju, turpretī vadoņus viņu jaunā dzīves pozīcija tieši iepazīstina ar politikas tehnisko pusi. Šādā veidā bijušais strādnieks ātri apgūst vispirms formālas, bet pēc tam arī lietišķas zināšanas, kuras proporcionāli amatos pavadītā laika ilgumam nodrošina viņa pārākumu par tiem, kuru uzdevumā viņš darbojas. Cik lielā mērā sarežģītākas kļūst politiķa profesijai izvirzītās prasības, nepārskatāma top sociālā likumdošana un grūtāk ir orientēties sabiedriskajā dzīvē, tik lielā mērā partijas vadoņi attālinās no biedru vairākuma un galu galā pazaudē izjūtu par kopību ar to šķiru, no kuras paši ir cēlusies; notiek skaidri redzama šķiriskā nodalīšanās starp vadošajiem eksproletāriešiem [4] un vadāmajiem proletāriešiem. [..]

Vadoņu neaizvietojamība kā varas līdzeklis

[..] **Kompetence ir kundzība** tur, kur tās vērtība pieaug kā retas lietas vērtība. Ja kurpnieks man piegādā zābakus, tad parasti viņš nav mans kungs tikai tāpēc, ka prot naglot zābakus. Bet viņš kļūst par manu kungu, ja man, varbūt kādā Alpu apvidū, starp simtiem un tūkstošiem tikpat nekompetentu kā es, nāktos paļauties tikai uz viņu. [..]

Vadoņu varas stingrākais pieturas punkts ir **masu nekompetence** visur, atskaitot varbūt pavisam nedaudzus pamatjautājumus, bet arī tajos masa nevar dot nekādu slēdzienu un jau formulēto viedokli spēj izvērtēt tikai ar grūtībām. Šī nekompetence dod arī divējādu — gan praktiskajā politikā, gan, kaut kādā mērā, arī morālē sakņotu — attaisnojumu vadoņu varai. Masu neprasme kārtot savas lietas padara nepieciešamu lietvežu eksistenci. [..]

Tādējādi demokrātija galu galā pārvēršas par «labāko ļaužu» — par aristokrātu — valdīšanas formu. Vadoņi ir tie labākie, lietišķi un morāli nobriedušākie, tātad viņiem ir ne tikai tiesības, bet pat pienākums izvirzīties ne tikai kā partijas eksponentiem, bet arī kā indivīdiem, kuri apzinās savu vērtību.

II daļa. Vadoņu kundzības faktiskais raksturs

1. nodaļa. Vadonības stabilitāte

Par dažiem cēloņiem, kas nosaka uzticību partijai

[..] Tādējādi, no vienas puses, mēs pierādījām, ka, nemaksājot **partiju vadoņiem**, t. i., niecīgi atlīdzinot par viņu pakalpojumiem, mūsuprāt, nevar garantēt, ka partiju darbinieki uzturēs spēkā demokrātijas principus, taču, no otras puses, partiju finansiālās varas pieaugums, kas paver iespēju maksāt lielas algas, nenoliedzami vairo partiju birokrātijas iekāri uz diktatūru. Šī birokrātija kā **partijas īpašuma** pārvaldniece iegūst arī ekonomiskās varas līdzekļus. Vadoņi tiek arī pie finansiālās varas un izmanto to, lai konsolidētu un nostiprinātu savas pozīcijas.

3. nodaļa. Praktiskās attiecības starp vadoņiem un masām

Masu atsacīšanās vadonības veidošanā
(vēsturiski teorētisks apskats)

[..] Starp **monarhiju** un **demokrātiju,** kuras abas sakņojas pārstāvniecības sistēmā, paliek ne vairāk kā nebūtiskas atšķirības tempā, kādā tās pārtop par vienu un to pašu substanci. [..]

Cīņa starp vadoņiem un masām

[..] Nekas neliecina par to, ka pārskatāmā nākotnē varētu tikt lauzta šī empīriski konstatējamā vara, kāda pieder **oligarhijai partiju dzīvē**. Vadoņu neatkarība pieaug proporcionāli viņu neaizvietojamībai. Viņu ietekme un labi nodrošinātais stāvoklis ekonomiskā ziņā fascinē masas un uzbudina visapdāvinātāko masu locekļu patmīlību iekļauties strādnieku kustības priviliģētajā birokrātijā, tāpēc masās paliek aizvien mazāk spēku, kas pieļautu, ka veidojas jaunu un spējīgu cilvēku latenta opozīcija vecajiem vadoņiem. [..]

5. nodaļa. Cīņa par varu starp vadoņiem

Veco vadoņu paņēmieni varas saglabāšanai

Katrā noregulētā un brašulīgā demokrātijā, kāda vien spēj izaugt uz partiju zemes, ir vērojams, ka cīņa starp vadoņiem rada nopietnus draudus vārda un domas brīvībai. Partijisko varu turošie vīri nemaz neslēpj dabisko tendenci iespējami reti laist pie vārda disidentiskos kolēģus. Varu ieguvušie dedzīgi prasa disciplīnu un pakļaušanos — īpašības, kuras viņi uzdod par partijas uzbūves postulātiem. Viņi ir tikuši tik tālu, ka ieviesuši cenzūru attiecībā uz tiem kolēģiem, kurus tur aizdomās par dumpību, piespiežot viņus nepublicēt darbus neatkarīgos laikrakstos, un nodot tikai partijas vadoņiem pakļautajai presei. [..]

Ja **partijiskās opozīcijas** vadoņi kļūst bīstami — ja viņiem ir kaut neliels atbalsts masās, tad partijā pie varas esošie vadoņi mēģina viņus

padarīt rāmus un nekaitīgus ar pārbaudīto nomierināšanas paņēmienu: opozīcijas vadoņi saņem augstus un godpilnus amatus un tādējādi kļūst nekaitīgi, jo izšķirošos amatus viņiem nedod, bet, arī atrodoties bezcerīgā mazākumā un otršķirīgās lomās bez nozīmīgas ietekmes, viņi dala atbildību ar saviem kādreizējiem pretiniekiem par visas vadoņu grupas rīcību. [..]

III daļa. Masu vadīšanas atgriezeniskā psiholoģiskā ietekme uz vadoņiem

1. nodaļa. Vadoņu psiholoģiskās pārvērtības

Pūļa **vajadzību pēc vadoņa un tā** vienaldzību pret notiekošo **papildina** vadoņa dabiskais **izsalkums pēc varas.** Tehniski nepieciešamo demokrātiskās oligarhijas attīstību vēl ātrāku padara tīri cilvēciskās īpatnības. Ko aizsāk organizatoriskās, administrēšanas un stratēģijas vajadzības, to noslēdz psiholoģiskas vajadzības. [..]

Varas apziņa dod lielmaņa iedomību un kunga manieres, kādas — vai uz labu, vai ļaunu — snauž katra cilvēka krūtīs. [..]

Katra cilvēciskā vara tiecas paplašināties. Tas, kurš ticis pie varas, parasti cenšas šo varu nostiprināt un izvērst, nemitīgi nostiprinot savas pozīcijas ar jauniem bastioniem pret pakļaušanos masai un tās kontrolei. [..]

3. nodaļa. Partijas pielīdzinājums personai

[..] Kad oligarhija sasniedz augstu attīstības pakāpi, organizācijas vadoņi ne tikai identificējas ar organizācijas struktūru un darbību, bet identificē organizācijas īpašumus un labumus ar saviem personiskajiem īpašumiem un labumiem. Arī šī parādība vienādi attiecas uz partiju oligarhiju un uz valsts oligarhiju, kura jo īpaši viegli sajauc sabiedrisko īpašumu ar savu īpašumu. [..]

IV daļa. Vadonības sociālā analīze

3. nodaļa. Organizēšanās dēļ notikušās sociālās pārvērtības

Strādnieku organizācija kā jaunu sīkpilsoņu slāņu radītāja

[..] Tik izcili organizētai milzīgu masu partijai, kāda neapšaubāmi ir **sociāldemokrātija**, un tāpat arī otram modernās strādnieku kustības nozarojumam — arodbiedrībām, protams, ir vajadzīgs organizētajām masām atbilstīgs skaits vīru, kuru vienīgais profesionālais pienākums ir kalpot šai monstrozajai mašīnai: tie ir preses redaktori, partijas sekretāri, grāmatveži, literatūras izplatītāji un citi darbinieki. [..] Tātad: proletāriskā elite uz sociāldemokrātiskās partijas mehānisma pamatiem izveidotas dabiskās atlases procesa ceļā piedzīvo visai radikālu savas sabiedriskās funkcijas nomaiņu. Šīs elites komponenti kļūst — tomēr lietosim gan ne gluži precīzu un pat maldināt spējīgu, bet savas uzskatāmības dēļ pārliecinošu izteicienu — no «roku darba» strādniekiem par «galvas darba» veicējiem. [..]

Partijas vai arodbiedrības ierēdņa dzīves ceļš vairumā gadījumu gan nepielīdzina bijušo strādnieku kapitālistam, tomēr paceļ augstu virs tās šķiras, no kuras viņš ir nācis; sociālajās zinātnēs to apzīmē ar trāpīgu terminu «**paceltais** strādniekeksemplārs». Arī Kārlis Markss dalīja strādnieku vadoņus tā, ka vieni pieder «augstām šķirām», bet otri «strādniekiem», liekot šo otro vārdu pēdiņās. Tad nu par spīti viņa sākotnēji intensīvajiem kontaktiem ar plašām strādnieku aprindām, viņā notiek psiholoģiskas pārvērtības, kuras tālu pārsniedz jau iepriekš iztirzātās vadoņu metamorfozes. [..]

VI daļa. Sintēze: oligarhiskās tendences organizācijā

1. nodaļa. Organizācijas konservatīvā bāze

[..] Strādnieku partija ir radusies tāpēc, lai pieveiktu valsts centralizēto varu. Radusies tāpēc, lai uzveiktu centralizēto valsts spēku, un, balstoties uz pieņēmumu, ka strādnieku šķirai ir vajadzīga pietiekami

liela un stingra organizācija, lai gūtu virsroku pār valsts organizāciju, strādnieku partija padara arī sevi centralizētu un savu lepno celtni balsta uz diviem, tieši tāpat arī valstij kalpojošiem pamatpāļiem: uz **autoritātes un uz disciplīnas.** [..]

Tādējādi **organizācija** no mērķa sasniegšanas līdzekļa kļūst par pašmērķi. Orgāns uzveic organismu. Tajās institūcijās, kuras sākotnēji tika radītas tikai tāpēc, lai nodrošinātu partijas mašīnas gaitu, galveno nozīmi iegūst disciplinētība, saskanīga dažādu apakšstruktūru sadarbība, pakļautības ievērošana, noslēpumu glabāšana un pieklājība, bet šīs mašīnas darba efektivitāte nokļūst otrajā plānā. [..]

2. nodaļa. Demokrātija un oligarhijas dzelzs likums

[..] Socioloģiskās parādības, kuru pamatiezīmes dotas jau iepriekšējās šīs grāmatas nodaļās, piedāvā veselu birumu pieturas punktu zinātniskajiem demokrātijas pretiniekiem. Viņi šķiet skaidri pierādījuši neiespējamību, ka cilvēks kultūras stadijā spētu eksistēt bez «valdošās» jeb «politiskās» šķiras, turklāt viegli uztverami simptomi rāda, ka šāda šķira būtu kultūras stadijas priekšnoteikums un pamatnoteikums un ka šī valdošā šķira, kaut arī tās salikuma komponenti ir pakļauti biežām nomaiņām, tomēr veido vienīgo ilgstošas nozīmības faktoru cilvēces attīstības vēsturē. Valdība vai, ja tīk labāk, valsts tāpēc spēj būt tikai mazākuma organizācija, kuras mērķis ir pakārtot pārējo sabiedrību tādai «tiesiskai kārtībai», kādu prasa helotu[8] pārvaldīšana un ekspluatācija, un nekādi ne vairākuma emancipācija. Cilvēces vairākumam nav iespēju un, visticamāk, nav arī spēju pārvaldīt sevi pašam. Ja masu neapmierinātībai ik pa laikam ir jāizdodas atņemt valdošajai šķirai tās varu, tad (tā saka Moska [5]) masu klēpī ir arī jādzimst jaunam organizētam mazākumam, kurš pārņem valdošās šķiras vietu. Mūžīgi mūžos nepilngadīgais cilvēces vairākums atbilstīgi bargai vēsturiskai nolemtībai ir spiests noskatīties, ka to pāraug neliels ļaužu pulciņš, un kalpot tikai par pjedestālu oligarhijas dižmaņiem. [..]

[8] Sengrieķu valsts Spartas iekaroto teritoriju iedzīvotāji kļuva par helotiem — valstij piederošiem vergiem.

Partija kā ārēji uztverams veidojums, kā mehānisms vairs nav bez atrunām identificējama ar partijas biedru kopumu un pat ne ar šķiru. Partijai ir jābūt tikai līdzeklim augstāka mērķa sasniegšanai. Ja tā kļūst par pašmērķi ar pašai partijai piemītošiem un patstāvīgiem mērķiem un interesēm, tad tā teleoloģiski[9] atdalās no šķiras, kuru tā pārstāv. Nekādā ziņā vienas un tās pašas intereses vienā partijā nevar būt tur organizētajām masām, no vienas puses, un partijas organismu pārstāvošo ierēdņu korpusam, no otras puses. Šā korpusa konservatīvās intereses noteiktās politiskajās situācijās prasa aizsardzības politiku vai pat atkāpšanās politiku, kamēr strādnieku šķiras intereses sauc pēc drosmīgas un pārgalvīgas politikas; vai dažkārt, daudz retākos gadījumos, arī otrādi. Tas ir nepārkāpjams sociālās dzīves likums, ka kopš tā brīža, kad darba dalīšanas procesā kopums ir radījis sev jaunu orgānu, tajā tūlīt pat rodas **savrupās intereses** par sevi un sevis dēļ. Atsevišķo interešu esamība kopējā savienībā inducē rīvēšanos un pretrunas ar kopējām interesēm. [..]

Formulējums par nepieciešamību vienam valdošajam slānim nomainīt otru un no šādas nepieciešamības atvasinātais **likums par oligarhiju,** kā iepriekšnolemtu formu cilvēku kopdzīvei daudzskaitlīgajos grupējumos, nebūt nemet pār bortu materiālistisko vēstures izpratni un nenāk tās vietā, bet tikai papildina to. Nav nekādu pretrunu starp mācību, pēc kuras vēsture ir nebeidzama šķiru cīņa, un vēl vienu mācību, kas pasludina šķiru cīņu par jaunas oligarhijas tapšanu, pārkausējot sevī veco oligarhiju. Ar marksismu nevar atspēkot mācību par politisko šķiru. Tā taču ir konkrētais rezultāts attiecībām starp spēkiem, kuri sabiedrības klēpī plosās par savu izpaušanos, attiecībām, protams, ne kvantitatīvā, bet kvalitatīvā nozīmē.

Politiskā šķira neapšaubāmi ir apguvusi ārkārtīgi smalkas maņas par iespējām un ceļiem, kādā veidā sevi aizsargāt. Tā attīsta nepārvaramu pievilkšanas spēku un spēju absorbēt, no kuras ilgstoši izvairīties vien ļoti reti ir spējīgi pat paši rūdītākie un konsekventākie tās pretinieki.

---

[9] Teleoloģija (no grieķu val. *tfjelos* — mērķis) nav teoloģija; teleoloģija ir filozofisks skatījums uz dabas un cilvēku sabiedrības elementu mērķtiecīgo saistību: kā ironizēja Voltērs, zāle augot tāpēc, lai zirgiem būtu barība.

Vēsture tā kā nu būtu mūs iemācījusi, ka neviena no tik spēkpilnajām un enerģiskajām tautas kustībām nav radījusi paliekošas un organiskas izmaiņas kultūras pakāpi sasniegušās cilvēces sociālajā struktūrā, jo izcilākie elementi no šīm kustībām, tieši tie vīri, kuri tās ir vadījuši un iedvesmojuši, ir atkal un atkal nošķīrušies no masām, lai tiktu iesūkti «politiskajā šķirā», kurā tie gan neienes sevišķi daudz «jaunu ideju», toties daudz jauneklīga radīšanas spēka un praktiskas inteliģences. [..]

3. nodaļa. Kopsavilkums

[..] Lūk, kādi — vēlreiz uzskaitot kopsavilkuma veidā — ir oligarhisko parādību cēloņi demokrātisko partiju klēpī: nemaz nerunājot par gadījumiem, kad vadoņi noorganizē karteļus, kā arī par mobilitātes trūkuma un pateicības jūru cauraustajām masām, cēloņi šeit slēpjas vadoņu tehniskajā neaizvietojamībā. [..]

Sākotnēji **spontāni** izvirzījies vadonis, kurš veic savas funkcijas bez **atlīdzības** un **līdzās pamatdarbam,** pakāpeniski kļūst profesionāls. Šim pirmajam solim seko otrais solis — **profesionālo** vadoņu štata izveidošana ir tikai priekšspēle pirms **stabilas** un **nenomaināmas** vadoņu grupas rašanās.

Šādā veidā radušos oligarhisko fenomenu daļēji var izskaidrot psiholoģiski, t. i., ar izmaiņām atsevišķu personību dvēseles dzīvē šo cilvēku attīstības gaitā, bet daļēji — un tas ir primārais — ar to, ko varētu apzīmēt par pašas organizācijas psiholoģiju, t. i., par taktiskas un tehniskas dabas vajadzībām, kuras attiecas uz jebkuru disciplinētu agregātu, lai tas kļūtu stiprāks, virzoties pa politikas ceļu. Socioloģiskais likums, kuram politiskās partijas — vārds «politika» šeit ir ņemts visplašākajā nozīmē — ir pakļautas bez atrunām, savā visīsākajā formulējumā varētu skanēt šādi: organizācija ir māte **ievēlēto kundzībai** pār vēlētājiem, pilnvaroto kundzībai pār pilnvarojuma devējiem, delegātu kundzībai pār tiem, kuri viņus deleģējuši.

Oligarhiju dzimšana no demokrātijas daudzveidīgo formu klēpja ir **organiska**, tātad tā ir tendence, kurai ar nepieciešamību ir pakļauta **jebkura** organizācija — arī sociālistiska un arī pati liberālākā. [..] Tā-

dējādi jebkura partijas organizācija ir varena oligarhija, kas stāv uz demokrātijas kājām. Itin visur vēlētāji un ievēlētie. Bet itin visur arī ievēlēto vadoņu vara pār vēlējušajām masām. Partijas uzbūves **oligarhisko struktūru** aizsedz tās **demokrātiskā bāze.** Šeit apkārt ir tā, kā būtu jābūt, bet tur vidū ir tā, kā ir patiesībā. Šī substanciālā atšķirība vēl ir pilnīgi slēpta no masām. [..]

Jau atsevišķs cilvēks, ja ņemam cilvēku caurmēra līmeni, ir daudzējādā ziņā dabiski atkarīgs no tā, kas viņu vada, un šī atkarība pieaug proporcionāli tam, kā modernajā sabiedrībā atkal un atkal tiek nodalītas funkcijas. No šādiem atsevišķiem cilvēkiem izveidotai grupai vadība ir vajadzīga lēcienveidīgi pieaugošā apmērā. [..]

Mēs tikai uzskatījām par vajadzīgu norādīt uz iespējamību pesimisma garā risināt problēmu, vai vispār un kādā ziņā demokrātija uz cilvēces vēsturi būtu attiecināma citādi, kā vien izmantojot to par ētisko lineālu, ar kuru mērīt vieglās svārstības un nianses katrai sabiedriskajai iekārtai imanentajā **oligarhijā** jeb, citiem vārdiem sakot, vai demokrātija nav ideāls, kas vispār nevar pretendēt uz nozīmi reālajā dzīvē. Mums šķita, ka vajag izgaisināt vienu otru vieglprātīgu un paviršu demokrātisko ilūziju, kas saduļķo zinātni un izmuļķo masas. To mēs paveicām, izgaismojot vairākas socioloģiskas tendences, kas darbojas pretēji reālas **demokrātijas** kundzības iespējamībai un, dabiski, vēl jo vairāk pret sociālismu. [..]

Demokrātijas imanentie trūkumi nav noliedzami, bet demokrātija, par spīti visam, kā forma ir mazākais no iespējamiem ļaunumiem. Ideāls tiešām būtu **aristokrātija**, kurā ietilpst ar labiem tikumiem un tehnisko sagatavotību apveltīti ļaudis. Bet kur gan tādus ņemt?

Piezīmes

1. Roberts Mihelss. Moderno demokrātiju partijiskuma socioloģija. Rīga: AGB, 2004. No vācu val. tulkojis Arnis Kluinis (sk.: Robert Michels Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Stuttgart: Alfred Krőner Verlag, 1989.).

2. Oligarhija (no gr. val. *oligarchia* — nedaudzu vara) — politiskais režīms, kurā valsts vara pieder nelielai cilvēku grupai vai arī šāda cilvēku grupa.
3. Bernšteins — vācu sociāldemokrāts Eduards Bernšteins (1850–1932). Sociāldemokrātijas ideoloģija (ko šodien sauc par *demokrātisko sociālismu*) kā alternatīva komunismam rodas 19. gs. beigās, 20. gs. sākumā, vispirms sašķeļoties Vācijas, vēlāk arī citu Eiropas valstu sociāldemokrātiskajai kustībai. E. Bernšteins bija viens no nozīmīgākajiem šīs šķelšanās teorētiķiem.
4. Proletārietis — strādnieks.
5. Moska — itāļu sociologs Gaetano Moska (1858–1941), kuru uzskata par elites teorijas pamatlicēju (skat. Priekšvārds).

3 MAKSS VĒBERS

Vācu sociologs ***Makss Vēbers*** (1864–1920)

Raksts «Leģitīmās kundzības trīs tīrie tipi. Socioloģiska pētījuma uzmetums» [1]

Kundzība, t. i., izredzes panākt paklausību [2] noteiktai pavēlei, var balstīties uz dažādiem pakļaušanās motīviem. Tīrā veidā kundzību padara iespējamu interešu apsvērumi, tātad to cilvēku, kuri pakļaujas, mērķracionāli (*zweckrationale*) apsvērumi par priekšrocībām un trūkumiem. Vai arī to var padarīt iespējamu vienīgi «tikums» — truls pieradums pie ierastas rīcības. Kundzību var nodibināt arī pilnīgi afektīvi — uz pārvaldīto *tīri* personiskām simpātijām. Kundzība, kas balstītos *tikai* uz šādiem pamatiem, būtu relatīvi labila. Turpretī valdošo kundzība pār pakļautajiem mēdz balstīties uz *tiesībām* un uz «leģitimitāti». Ja iedragā ticību leģitimitātei — sekas ir tālejošas. Pilnīgi tīrā formā ir sastopami tikai trīs kundzības leģitimitātes cēloņi. Katrs no tiem tīrā veidā ir cieši saistīts ar pārvaldes štāba rīcībā esošajiem pārvaldes līdzekļiem un šo līdzekļu pašos pamatos atšķirīgo socioloģisko struktūru.

I. ***Legālā kundzība, kas balstās uz nolikumu***. Vistīrākais tips ir birokrātiskā kundzība. Tās pamatā ir priekšstats, ka jebkuras tiesības būtu iespējams radīt un pārveidot ar formāli korektu, patvaļīgu nolikumu. Kundzības savienība [3] ir vai nu ievēlēta vai iecelta. Šī savienība un visas tās daļas ir *uzņēmumi* [4]. Heteronomu un heterokefālu (daļēju) uzņēmumu var saukt par iestādi [5]. Pārvaldes štābs sastāv no ierēdņiem, kurus ieceļ līderis, pakļautie ir savienības *locekļi* («pilsoņi», «biedri»).

Pakļaujas nevis personai saskaņā ar tai piemītošajām tiesībām, bet gan pieņemtajiem *noteikumiem*, kas nosaka, kad un cik lielā mērā ir jāpakļaujas. Arī pats pavēlētājs, izdodot pavēli, pakļaujas kādam noteikumam: «likumam» vai «reglamentam», *formāli* abstraktai normai. Pavēlētāja tips ir «priekšnieks», kura kundzības tiesības lietišķās «kompetences» ietvaros leģitimizē pieņemtie noteikumi. Nosakot kompetences robežas, balstās uz pavēlētāja specializāciju, kuras pamatā ir viņa

lietišķa mērķtiecība un profesionālas prasības pret ierēdņa veicamo darbu. Ierēdņa tips ir izglītots, *kvalificēts* ierēdnis, kura dienesta attiecības balstās uz kontraktu. Viņam ir cieta alga, kas noteikta atbilstoši amatam, nevis pēc darba apjoma, kā arī tiesības uz pensiju, kuru nodrošina likums atbilstoši ieņemamajam amatam. Viņa pārvalde ir profesionāls darbs saskaņā ar *lietišķu pienākumu pret amatu*. Šī darba ideāls ir «sine ira et studio» [6]. Tas nozīmē — rīkoties bez personisku motīvu vai emociju jebkādas ietekmes, bez patvaļas un neaprēķināmības, bet, it īpaši, nerespektējot «personas autoritāti», stingri formāli ievērojot racionālus noteikumus. Tur, kur šie noteikumi nedarbojas, jāņem vērā «lietišķa» mērķtiecība. Pienākums paklausīt ir sadalīts amatu hierarhijā, kur zemāk stāvošie pakļaujas augstāk stāvošajiem un kur ir noregulēti rīcības ierobežojumi. Tehniskās funkcionēšanas pamats ir *ražošanas disciplīna*.

1. Legālās kundzības tips, protams, ietver sevī ne tikai valsts un vietējās pašpārvaldes moderno struktūru, bet tāpat arī kundzības attiecības privātā kapitālistiskā uzņēmumā, ar mērķi izveidotā savienībā jeb vienalga kāda veida biedrībā, kuras rīcībā ir plašs, hierarhiski strukturēts pārvaldes štābs. Modernās politiskās savienības ir tikai šī tipa redzamākie pārstāvji. [..]

2. Tehniski tīrākais legālās kundzības tips ir birokrātija. Bet neviena kundzība nav *tikai* birokrātiska, t. i., to nevada tikai ar kontraktu angažētie un ieceltie ierēdņi. Tas nepavisam nav iespējams. Politisko savienību augstākās personas ir vai nu «monarhi» (valdnieki ar mantotu harizmu, *sk. turpmāk*), vai arī tautas ievēlēti «prezidenti» (tātad plebiscitāri harizmātiska forma, *sk. turpmāk*), vai arī parlamenta ievēlēti līderi. Pēdējā gadījumā atkarībā no apstākļiem faktiskie līderi ir vairāk harizmātiskie vai vairāk cienījamie (*sk. turpmāk*) attiecīgo valdošo partiju vadītāji. Tāpat gandrīz nekur pārvaldes štābs nav īsti tīri birokrātisks, jo pārvaldē visdažādākajās formās mēdz piedalīties pa daļai cienījami, pa daļai ieinteresēti cilvēki (vēlāk ievērojami vairāk tā saucamajā pašpārvaldē). Bet izšķirošais te ir tas, ka nepārtrauktais darbs pārsvarā un arvien vairāk balstās uz birokrātiskiem spēkiem. [..] Visur pieaug birokrātisko kundzības formu īpatsvars.

3. Birokrātija nav vienīgais legālās kundzības tips. Pie šī tipa pieder arī pēc ieņemamā amata ieceltā, brīvi ieceltā un ievēlētā ierēdniecība, parlamentu un komiteju pārvalde, visu veidu koleģiālās kundzības un pārvaldes apvienības, ja to kompetence balstās uz solīdiem noteikumiem un kundzības tiesību realizācija atbilst legālajam pārvaldes tipam. Modernās valsts rašanās laikā koleģiālās apvienības ir devušas ļoti būtisku ieguldījumu legālās kundzības formas attīstībā. It īpaši jēdziens «iestāde» ir tiem pateicību parādā par savu rašanos. Turklāt ievēlētā ierēdniecība spēlē lielu lomu modernās ierēdņu pārvaldes priekšvēsturē (un arī šodien demokrātijās).

II. ***Tradicionālā kundzība***, kas balstās uz ticību kopš seniem laikiem pastāvošas kārtības un valdnieka varas svētumam. Tās vistīrākais tips ir patriarhālā kundzība. Kundzības savienība te ir kopība, kur pavēlētāja tips ir «kungs», tie, kas paklausa, — «padotie», pārvaldes štābs — «kalpi». Paklausa personai, kas pēc savas izcelsmes tiek uzskatīta par svētu un kurai izrāda cieņu — aiz pietātes. Pavēļu saturs ir saistīts ar tradīciju, kuras rupja pārkāpšana no līdera puses apdraudētu viņa paša kundzības, kas balstās tikai vienīgi uz viņa svētumu, leģitimitāti. Radīt jaunas tiesības pretēji tradīciju normām ir principiāli neiespējami. Faktiski paklausa, atzīstot tēzi: «Spēkā kopš seniem laikiem» (balstoties uz tiesību krājumu [7]). Turpretim ārpus tradīciju normām līdera griba ir ierobežota ārkārtīgi elastīgā veidā. Katrā atsevišķā gadījumā šo robežu nosaka tikai taisnīguma izjūta. Līdz ar to viņa kundzība sadalās cieši ar tradīcijām saistītā jomā un jomā, kuru nosaka žēlsirdība un patvaļa. Otrajā gadījumā viņš rīkojas aiz laipnības, vadoties no simpātijām, antipātijām un tīri personiska viedokļa, kuru jo sevišķi var ietekmēt personiski pakalpojumi. [..] Gluži tāpat izturas viņa pārvaldes štābs. Tas sastāv no personiski atkarīgiem cilvēkiem (mājiniekiem vai mājkalpotājiem) vai no radiniekiem, vai personiskiem draugiem (favorītiem), vai personiski uzticamiem cilvēkiem (vasaļiem, valdniekiem, kuriem jāmaksā mesli). Birokrātiskajam jēdzienam «kompetence» te nav objektīvi noteiktas darbības sfēras. Atsevišķa kalpotāja «leģitīmās» pavēles spēku nosaka līdera simpātijas pret šo kalpotāju. Šīs simpātijas nosaka arī to, vai kalpotājus izmanto nozīmīgākai vai augstāka ranga lomai.

Pavēles spēku faktiski nosaka pēc tā, ko kalpotāji var atļauties pret sev pakļautajiem. Pārvaldes štāba locekļu savstarpējās attiecībās valda nevis lietišķs dienesta pienākums un dienesta disciplīna, bet gan personiska kalpotāju savstarpēja uzticēšanās. Tai pašā laikā pārvaldes štāba organizācijā ir vērojamas divas izteikti atšķirīgas formas.

1. Pārvaldes tīri patriarhālā struktūra. Kalpotāji ir pilnīgi personiski atkarīgi no līdera, t. i., vai nu tīri patrimoniāli [8] rekrutēti: vergi, dzimtcilvēki, einuhi, vai arī ekstrapatrimoniāli — no [ne] pilnīgi bezties iskiem slāņiem: favorīti, *plebeji*. Viņu pārvalde ir pilnīgi heteronoma un heterokefāla. Nepastāv nekādas pārvaldītāju tiesības uz savu amatu, tāpat arī nekāda profesionāla atlase un nekāds ierēdņu kārtas gods. Pavēlētājam svarīgākie pārvaldes līdzekļi pilnībā tiek izmantoti viņa paša režijā. Pārvaldes štābam, atrodoties pilnīgā atkarībā no līdera, trūkst jebkādas garantijas pret viņa patvaļu, kuras iespējamais apmērs šajā gadījumā turklāt ir pats lielākais. Vistīrākais tips ir *sultāna* kundzība. Visām reālajām «despotijām» bija šāds raksturs. Šajā gadījumā kundzību uzskata par līdera parastām īpašuma tiesībām.

2. Kārtu struktūra. Kalpotāji nav līdera personiski kalpotāji, bet gan neatkarīgi cilvēki, kas pēc sava stāvokļa ir sociāli prominenti cilvēki. Amats viņiem ir piešķirts, pateicoties līdera dotajām privilēģijām vai koncesijas rezultātā (faktiski vai saskaņā ar leģitimitātes fikciju), vai arī viņiem ir juridiska darījuma rezultātā (pirkšana, ķīla, noma) piešķirtas amata īpašuma tiesības, kas nekādā veidā nav atņemamas. Viņu pārvalde, kaut arī ierobežota, atbilstoši ir autokefāla un autonoma. Svarīgākie pārvaldes līdzekļi atrodas viņu, nevis līdera režijā. Tā ir *kārtu* kundzība. Amatā esošo cilvēku konkurence par ietekmi (un ienākumiem) tad arī nosaka viņu pārvaldīto jomu savstarpēju norobežošanu pēc satura un aizstāj «kompetenci». Hierarhisko iedalījumu ļoti bieži izjauc privilēģijas ([*de*] *non evocando, non appellando* [9]). Nav kategorijas «disciplīna». Tradīcijas, privilēģijas, feodālas vai patrimoniālas uz uzticību balstītas attiecības, gods saistīts ar piederību kādai kārtai, un «laba griba» regulē visas attiecības. Tātad līdera vara ir sadalīta starp viņu un apropriēto [10] un priviliģēto pārvaldes štābu, un šis kārtu *spēku sadalījums* lielā mērā stereotipizē pārvaldes veidu.

Patriarhālā kundzība (ģimenes galva, dzimtas galva, «kopienas galva» («*Landesvater*»)) ir tikai tradicionālās kundzības tīrākais tips. [..] No vienas puses, visbiežāk sastopamais tipiskais pretstats uz līguma pamata darbā pieņemta strādnieka vietai uzņēmumā ir audzināšanas un pieraduma rezultātā izveidojusies bērna pietāte pret ģimenes galvu, bet, no otras puses, — draudzes locekļa emocionālā, uz uzticību balstītā, attieksme pret pravieti. Arī mājas savienība faktiski ir tradicionālo kundzības attiecību iedīglis. Patrimoniālās un feodālās valsts «ierēdņi» ir tipiski mājas ierēdņi ar uzdevumiem, kas sākumā saistījās vienīgi tikai ar mājsaimniecību (galdzinis, kambarkungs, staļļmeistars, dzērienu pasniedzējs, senešals [11], majordoms [12]).

Stingri ar tradīcijām saistītās un brīvās rīcības sfēras līdzāspastāvēšana ir kopīga visām tradicionālajām kundzības formām. Šīs brīvās sfēras iekšienē līdera vai viņa pārvaldes štāba rīcība ir jānopērk vai jāizpelnās ar personiskām attiecībām. (Tajā ir kaut kas no nodokļu sistēmas pirmsākumiem.) Formālo tiesību iztrūkums, kas ir ļoti būtiski, un to aizstāšana ar materiālo principu dominēšanu strīdīgu jautājumu kārtošanā tāpat ir kopīga visām tradicionālajām kundzības formām. Turklāt tam ir īpaši tālejoša ietekme saimnieciskajās attiecībās. Patriarhs, tāpat kā patrimoniālais valdnieks, valda un lemj pēc «kadi [13] tiesas» principiem. [..]Visu patrimoniālo valdnieku kodifikācijas [14] un likumi iemieso tā saukto «labklājības valsts» garu, t. i., dominē sociālētisku un sociālutilitāru principu kombinācija un izjauc tiesību jebkādu formālu bardzību.

Tradicionālās kundzības patriarhālās struktūras nodalīšana no kārtu struktūras ir pamatā visai pirmsbirokrātijas laikmeta valsts socioloģijai. [..] Jautājums par to, vai vispār bija kārtas un kādas «kārtas» bija ideālo kultūras vērtību nesējas, ir nosacīts pirmām kārtām vēsturiski. Pārvalde, ko realizē ar patrimoniāli atkarīgo vergu un dzimtcilvēku palīdzību, ir tīri patriarhālās kundzības, kas pastāv pilnībā bez kārtām, ekstrēmākais un šķietami (ne vienmēr patiesi) konsekventākais tips. Tāda pārvalde bija sastopama Priekšāzijas Austrumu zemēs un Ēģiptē līdz pat mameluku [15] laikam. Pārvalde, ko realizē brīvie plebeji, ir relatīvi tuva racionālajai ierēdniecībai. Pārvaldei, ko realizē humanitāri izglītoti cilvēki (*Literaten*), atkarībā no viņu iedabas (tipisks pretstats,

no vienas puses, ir bramini [16], no otras puses, mandarīni [17] un savukārt abi divi kopā — pret budisma un kristietības klerikāļiem), var būt ļoti dažāds raksturs, bet tā vienmēr tuvojas kārtu tipam. Šo tipu visviennozīmīgāk pārstāv muižniecības vara, bet vistīrākajā formā feodālisms, kas racionāla pienākuma vietā pret amatu liek pilnīgi personiskas savstarpējās uzticības attiecības un apelēšanu pie amatā iecelta bruņinieka goda. [..]

III. *Harizmātiskā kundzība.* *Tā* ir saistīta ar afektīvu uzupurēšanos līdera labā un viņa no dieva dotajām, izcilajām spējām (harizmu) — it īpaši ar maģiskām spējām, atklāsmi vai varonību, gara un vārda spēku. Tādējādi personiskās uzupurēšanās avoti šeit ir mūžīgi jaunais, neikdienišķais, nebijušais un emocionāla sajūsma. Tīrākie tipi ir pravieša, kara varoņa, liela demagoga kundzība. Kundzības savienība ir apvienošanās draudzēs vai sekotājos. Pavēlētāja tips ir *vadonis.* Tā, kurš paklausa, — «*māceklis*». Paklausa tikai un vienīgi vadonim viņa tīri personisko, neikdienišķo īpašību dēļ un nevis likumīgi ieņemamā amata vai tradicionālās cieņas dēļ. Turklāt tikai tik ilgi, kamēr viņam šīs īpašības tiek piedēvētas un viņa harizma tiek apliecināta ar pierādījumiem. Ja vadoni viņa dievs ir atstājis vai ja viņam ir laupīts varoņspēks, vai masu ticība viņa vadoņa īpašībām, tad viņa kundzība zūd. Pārvaldes štābs ir izveidots, ievērojot harizmu un personisko uzupurēšanos, neņemot vērā profesionālo kvalifikāciju (kā ierēdnim), sabiedrisko stāvokli (kā kārtu pārvaldes štābam), piederību pie mājas vai citu personisku atkarību (pretstatā patriarhālās pārvaldes štābam). Te nav racionālā jēdziena «kompetence», tāpat kā kārtu jēdziena «privilēģija». Uzticamā sekotāja vai mācekļa leģitimācijas apmēru nosaka tikai līdera misija un viņa personiskā harizmātiskā kvalifikācija. Pārvalde, ja to tā šai gadījumā var nosaukt, nav orientēta ne uz kādiem noteikumiem, neatkarīgi no tā, vai tie būtu ar likumiem vai tradicionāli noteikti. Salīdzinājumā ar kārtību, kas noteikta ar likumu, te pārvaldi katrā atsevišķā gadījumā raksturo pēkšņa atklāsme un pēkšņa radīšana, rīcība un piemērs, izšķiršanās par kaut ko no gadījuma uz gadījumu un tas viss notiek iracionāli. Pārvalde nav saistīta ar tradīciju: «stāv rakstīts tā, bet es jums saku ...». Teiktais attiecas uz pravieti. Kara va-

ronim leģitīmā kārtība izzūd iepretim jaunradītajam zobena spēkam, demagogam — viņa pasludinātajām un suģestētajām revolucionārajām «dabiskajām tiesībām». Vienīgās īstās harizmātiskās tiesiskās direktīvas pieņem un strīdus izšķir līderis vai «gudrais», pasludinot savu spriedumu, kas jāatzīst arī draudzei (ieroču vai ticības). Atzīšana notiek tajā gadījumā, ja sprieduma pasludināšanai nav pretnostatīta kāda cita konkurējoša (arī ar pretenzijām uz harizmātisku nozīmību) direktīva. Te pastāv vadoņu cīņa, kuru beigās var izšķirt draudzes *uzticība*. Vadoņu cīņā taisnība var būt tikai vienā pusē, bet otrā — ar atriebību saistīta netaisnība.

a) Harizmātiskās kundzības tipu savās baznīcas tiesībās senai kristīgai draudzei spīdoši ir izstrādājis R. Zoms [18], taču vēl neatzīstot, ka runa ir par vienu tā tipu. Kopš tā laika šis jēdziens, neizprotot tā nozīmi, ir ticis lietots vairākkārt. Senatne, līdzās «ar likumu noteiktās» kundzības niecīgiem iedīgļiem, kuri, protams, ir visur, pazīst visu kundzības attiecību kopuma iedalījumu tradīcijās un harizmā. Līdzās indiāņu «virsaitim saimnieciskos jautājumos» (*sahemam* [19] — nozīmīgai tradicionālai figūrai) stāv harizmātiskais karavadonis (atbilst vācu «hercogam») ar savu karadraudzi. Medībām un karagājieniem, kas ir pasaulīgas parādības, nepieciešams vadonis ar neikdienišķām īpašībām. Maģija ir harizmātiskā vadonisma «garīgais» avots. No tā laika cauri gadsimtiem pastāv harizmātiskā kundzība pār cilvēkiem, ko īsteno pravieši un karavadoņi. Harizmātiskais politiķis — «demagogs» ir Rietumu pilsētvalsts produkts. Pilsētvalstī Jeruzalemē viņš parādījās tikai reliģiskā tērpā kā pravietis [20]. Turpretī Atēnu konstitūcija, kopš Perikla [21] un Efialta [22] jaunievedumiem, bija pilnībā pielāgojusies viņa eksistencei. Bez viņa valsts mašīna nespētu funkcionēt nevienu mirkli.

b) Harizmātiskā autoritāte balstās uz «ticību» pravietim, uz «atzīšanu», kuru harizmātiskais kara varonis, ielas varonis vai demagogs iegūst personiski un kura zūd reizē ar tiem. Tomēr tas, ka viņus atzīst pārvaldītie, nerada viņu autoritāti. Tieši pretēji, ticība un atzīšana tiek uzskatīta par *pienākumu*, kura pildīšanu savās interesēs pieprasa harizmātiski leģitimētais līderis un kura neievērošanu viņš soda. Harizmātis-

kā autoritāte ir pat viena no vēstures lielākajiem revolucionārajiem spēkiem, bet pilnīgi tīrā formā tai ir gluži autoritāras kundzības raksturs.

c) Protams, ka jēdziens «harizma» šeit tiek lietots pilnīgi ar vērtībām nesaistītā nozīmē. Ziemeļnieciskā «berserkera» [23] maniakālā dusmu lēkme, kaut kāda kaktu pravietojuma brīnumi un atklāsme, Kleona [24] demagoga talants socioloģijai ir tāda pati «harizma» kā Napoleona, Jēzus, Perikla īpašības. Šajā gadījumā svarīgi ir tikai tas, vai attiecīgās īpašības tiek uzskatītas par harizmātiskām un, vai tās kā tādas ir *darbojušās*, t. i., tikušas atzītas. Galvenais priekšnosacījums tam ir harizmas «pierādīšana». Ar brīnumiem, panākumiem, sekotāju vai arī padoto labklājību, harizmātiskajam līderim jāattaisno «dieva žēlastība». Viņš tāds ir tikai tik ilgi, kamēr to spēj. Ja viņam nav panākumu, tad viņa kundzība brūk. Šim harizmātiskajam «dieva žēlastības» jēdzienam tur, kur tas pastāvēja, bija izšķiroša nozīme. Tiklīdz parādījās šaubas par sausuma, plūdu, neveiksmju karalaukā vai citu nelaimju cēloni, Ķīnas monarha stāvoklis bija apdraudēts — vai viņam vēl esot debesu žēlastība. Viņam draudēja publiska pašapsūdzība un grēku nožēlošana. Ja nelaimes atkārtotos — gāšana un, iespējams, upurēšana. Apliecinājumu ar brīnumu prasīja no katra pravieša (vēl Luters no Cvikavas iedzīvotājiem [25]).

Legālās kundzības attiecības, tā kā šo attiecību stabilitāte ir saistīta ar ticību leģitimitātei, galvenokārt balstās uz jauktiem pamatprincipiem. Tradicionālais pieradums un «prestižs» (harizma) beigu beigās tāpat saplūst kopā ar ierasto ticību formālās legalitātes nozīmībai. Iedragājot kādu no tiem, pretēji tradīcijai, ar neierastām prasībām pret pārvaldītājiem, ar neparastu, prestižu iznīcinošu neveiksmi, vai skarot parasto formāli legālo korektumu, tiek iedragāta arī ticība leģitimitātei. Tomēr, pastāvot *visām* kundzības attiecībām, pakļauto faktiski nepārtraukto padevību lielākoties nosaka pats pārvaldes štāba pastāvēšanas un tā *nepārtrauktās* rīcības fakts. Rīcības, kura vērsta uz kārtības ieviešanu un, pastāvot kundzībai, uz pakļaušanu piespiežot (tieši vai netieši). Garantija kundzību īstenojošai rīcībai ir tas, ko apzīmē ar jēdzienu «organizācija». Savukārt līdera lojalitāti, kas tik ļoti svarīga pašam pārvaldes štābam, lielākoties nosaka štāba interešu solidaritāte ar līde-

ri gan idejiski, gan materiāli. Līdera attiecības ar pārvaldes štābu raksturo tēze, ka līderis, kā likums, saskaņā ar pārvaldes locekļu izolāciju un katra locekļa solidaritāti ar viņu ir stiprākais attiecībā pret katru atsevišķu locekli, kas darbojas pret viņu. Savukārt pret visiem kopā, ja tie apvienojas, kā to ir darījuši daudzi štābi tagadnē un pagātnē, katrā ziņā vājākais. Lai paralizētu līdera ietekmi uz savienības darbību, un tādējādi arī viņa kundzību, izmantojot obstrukciju un pretdarbību, tomēr ir vajadzīga pārvaldes štāba locekļu plānveida vienošanās. Tāpat nepieciešams radīt savu pārvaldes štābu.

d) Harizmātiskā kundzība ir specifiskas *neikdienišķas un* tīri personiskas sociālas attiecības. Ilgstoši pastāvot, kundzības attiecībām ir tendence kļūt *ikdienišķām*. Tas notiek tad, kad no skatuves noejot personai — harizmas nesējai, šīs attiecības, nezaudējot savu spēku uzreiz, kaut kādā veidā turpina pastāvēt. Tātad līdera autoritāte pāriet uz pēctečiem. Tas notiek, pirmkārt, kārtībai pārtopot par tradīciju. Nepārtraukto harizmātisko jauninājumu vietā tiesībās un pavēlēs, kuras dod harizmas nesējs vai harizmātiski kvalificētais pārvaldes štābs, nāk prejudīciju [26] un precedentu autoritāte, ko viņi paši ir radījuši vai kas viņiem tiek piedēvēta. Otrkārt, harizmātisko pārvaldes štābu pārveidojot par legālo vai kārtu štābu: mācekļi vai sekotāji sakarā ar iekšējām vai privilēģiju rezultātā piešķirtām tiesībām uz kundzību (lēnis [27], garīdznieka ienākums no draudzes). Treškārt, pārveidojot pašas harizmas jēgu. Noteicošā loma te ir *pēctecības problēmas* risinājumam, kas ir aktuāls gan idejisku, gan (ļoti bieži galvenokārt) materiālu iemeslu dēļ. To var darīt dažādi. Jauna harizmātiski akceptēta vai kvalificēta līdera parādīšanās pasīvu gaidīšanu mēdz aizstāt ar aktīvu rīcību, lai viņš uzvarētu, it īpaši, ja viņa parādīšanās kavējas vai tā ir saistīta ar kundzības savienības tālākas pastāvēšanas stipri izteiktām, vienalga kādām interesēm.

– Meklējot harizmātiskās kvalifikācijas pazīmes. Samērā tīrs tips ir jaunā Dalailamas [28] meklēšana. Harizmas stingri personiskais, neikdienišķais raksturs tādējādi pārtop ar likumiem nosakāmā kvalitātē;

– Izmantojot izraudzīšanai dažādu tehniku: orākuls [29], lozēšana un citas. Ticība personai ar harizmātisku kvalifikāciju pārvēršas par ticību attiecīgajai tehnikai;
– Nosakot personu ar harizmātisku kvalifikāciju.

1. To dara pats harizmas nesējs, ieceļot pēcteci. Tā ir ļoti bieži sastopama forma, kas raksturīga gan praviešiem, gan karavadoņiem. Ticība pašas harizmas leģitimitātei tādējādi pārvēršas par ticību kundzības spēka leģitīmai iegūšanai tiesiskā vai dievišķā ceļā.

2. Pateicoties harizmātiski kvalificētiem mācekļiem vai sekotājiem, kurus atzīst reliģiskā vai karadraudze. Priekšstatam par «vēlēšanu» vai «priekšvēlēšanu» tiesībām šai gadījumā ir sekundāra nozīme. Šis modernais jēdziens te nav izmantojams. Sekojot sākotnējai idejai, runa nav vis par «balsošanu» par izvirzītajiem kandidātiem, kurus var brīvi izvēlēties, bet gan par «pareizā» līdera, kas *aicināts* par harizmātiski kvalificētās personas pēcteci, noteikšanu un atzīšanu. [..]

3. Sakarā ar priekšstatu par «iedzimto harizmu» — harizmātisko īpašību kopums jau esot asinīs.

Pati par sevi viegli saprotamā doma ir vispirms doma par kundzības «mantošanas tiesībām». Tikai viduslaikos Rietumos šī doma kļuva par noteicošo. Ļoti bieži harizma ir saistīta tikai ar dzimtu un jaunais kārtējais tās nesējs ir vispirms īpaši jānosaka pēc kāda no noteikumiem un metodēm, kas minēti no a) līdz c). Tur, kur attiecībā pret personu pastāv stingri noteikumi, tie nav vienoti. Tikai viduslaiku Rietumos un Japānā, lai vairotu vietējās kundzības stabilitāti, visnotaļ pilnīgi viennozīmīgi ir īstenojušās troņa «primogenitūrās mantošanas tiesības [30]», jo visas citas formas bija iemesls iekšējiem konfliktiem. [..]

4. Harizmas priekšmetiskošana ar rituālu. Ticība tam, ka harizma esot maģiska īpašība, ko iespējams nodot citam vai radīt ar noteiktu pirmatnējās maģijas veidu: svaidīšanu, roku uzlikšanu vai citu sakramentālu aktu.

Ticība tad vairs neattiecas uz personu — harizmas nesēju, bet gan uz attiecīgā sakramentālā akta iedarbību. Pretenzijas uz kundzību

ir pilnīgi neatkarīgas no šīs personas īpašībām (priestera *charakter indelebilis* [31] katoliskais princips ir realizēts sevišķi skaidri).

5. Sākotnēji autoritāri skaidroto harizmātiskā leģitimitātes principa jēgu var izklāstīt savādāk — antiautoritāri. Harizmātiskās kundzības faktiskā pastāvēšana balstās uz konkrētas *personas* atzīšanu par harizmātiski kvalificētu un derīgu no pārvaldīto puses. [..] Atzīšana tad kļūst par «izvēli» un leģitimētais līderis saskaņā ar savu harizmu — par varas īpašnieku, pateicoties pārvaldīto žēlastībai un saskaņā ar mandātu. Gan izvirzīšana no sekotāju puses, gan vispārējā atzīšana no draudzes (militāras vai reliģiskas) puses, gan plebiscīts vēsturiski bieži notika vēlēšanās nobalsojot, un tādējādi izvēlētais līderis, atbilstoši savām harizmātiskajām pretenzijām, kļuva par vēlētu *ierēdni*, ko izvirzīja pārvaldītie vadoties vienīgi no savas patikšanas.

Tāpat veidojas harizmātiskais princips: draudzei (militārai vai reliģiskai) jāizsludina harizmātiski tiesisks norādījums un tas jāatzīst. Dažādiem, pat pretējiem, norādījumiem konkurējot, lēmums tiek pieņemts ar harizmātiskiem līdzekļiem, beigu beigās kopienai atzīstot *pareizo* norādījumu. Tādējādi pastāv iespēja harizmātiskajam principam viegli kļūt par legālo: pārvaldītie, paužot savu gribu, brīvi nosaka tiesības, kurām jābūt spēkā, un balsu skaitīšana ir leģitīmais līdzeklis tam (majoritātes princips).

Atšķirība starp ievēlētu *vadoni* un ievēlētu ierēdni ir tikai tā, kā izturas pats ievēlētais, un ko, atbilstoši savām personiskajām īpašībām, viņš spēj dot attiecībās ar štābu un pārvaldītajiem. Ierēdnis izturēsies pilnībā kā sava pavēlnieka pilnvarotais, šeit tātad vēlētājs, vadonis — vienīgi kā sev atbildīgs. Tātad vadonis tik ilgi, kamēr viņam veiksmīgi izdosies saglabāt vēlētāju uzticību, rīkosies vienīgi tikai pēc saviem paša apsvērumiem (*vadoņa demokrātija*), nevis tā kā ierēdnis — ievērojot vēlētāju izteikto vai iespējamo (kā «imperatīvo [32] mandātu») gribu.

Piezīmes

1. Max Weber. Die drei reinen Typen der legitimen Herrschaft. Eine soziologische Studie. In: Weber M. Rationalisierung und entzauberte Welt. Schriften zu Geschichte und Soziologie. Leipzig:

Verlag Philipp Reclam jun., 1989. S. 224–237. No vācu val. tulkojis Dr. sc. soc. Gunārs Ozolzīle. Tulkojums pirmoreiz publicēts 1991. gadā (Sk.: Politikas zinātnes vēsture. M. Vēbers. Leģitīmās kundzības trīs tīrie tipi. Rīga: RTU izdevniecība, 1991.). Jaunās publikācijas teksts rediģēts un īsināts. Sk. arī citus latviski tulkotos M. Vēbera darbus: Politika kā profesija un aicinājums (Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.) un Reliģijas socioloģija (Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts, 2004).

2. Definējot jēdzienu «paklausīt», M. Vēbers uzsver, ka tie, kuriem jāpaklausa, uztver (un tā ir brīvas gribas izpausme) pavēles saturu kā savas rīcības maksimu, neatkarīgi no pavēles nozīmīguma (Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Tübingen, 1921. S. 123.).
3. Kundzības savienība — par «savienību» M. Vēbers sauc tādas sociālās attiecības, kas ir vai nu no ārpuses regulējamas, tātad ierobežotas, vai arī noslēgtas — no ārpuses neregulējamas, bet kur abos gadījumos iekšējā kārtība tiek garantēta ar speciālu, šiem mērķiem paredzētu, cilvēku (vadītāju, pārvaldes štābu) palīdzību. «Savienība» var būt: autonoma vai heteronoma, kā arī autokefāla vai heterokefāla. Autonomā savienībā kārtību nosaka paši savienības biedri, pateicoties savam statusam, bet heteronomā savienībā tā tiek noteikta no ārpuses (neatkarīgi no tā, kā šī kārtība tālāk tiek uzturēta). Savukārt autokefāla savienība ir savienība, kur vadītājs un štābs tiek iecelti atbilstoši savienības iekšienē noteiktai kārtībai, bet heterokefālā (no grieķu val. — daudzgalvains) savienībā iecelšanas kārtība ir noteikta no ārpuses (neatkarīgi no tā, kā šī iecelšana notiek). Turklāt, piemēram, heterokefāla savienība var būt autonoma, bet autokefāla — heteronoma. (Wirtschaft und Gesellschaft, S. 26–27).
4. Uzņēmums — par *uzņēmumu* M. Vēbers sauc nepārtrauktu, mērķtiecīgi veiktu, noteikta veida rīcību (Wirtschaft und Gesellschaft, S. 28).
5. Iestāde — par *iestādi* sociologs sauc tādu uzņēmumu, kur ierēdņu rīcība ir balstīta uz kompetenci. Kompetence paredz, ka, pirmkārt, veicamais darbs ir lietišķi sadalīts amata pienākumos, otrkārt, pienākumu veikšanai nepieciešamajām pavēlēm piemīt

pietiekams spēks, treškārt, ir stingri noteikti un ierobežoti pieļaujamie piespiedu līdzekļi un to lietošanas priekšnosacījumi. Iestādes var būt gan saimnieciskos uzņēmumos, gan partijās, gan armijā, gan valstī, gan baznīcā. Šai nozīmē ar jēdzienu *iestāde* var apzīmēt arī ievēlētu valsts prezidentu (Wirtschaft und Gesellschaft, S. 125.)

6. *Sine ira et studio* (no latīņu val.) — bez naida un partijiskuma (Tacits).
7. Tekstā: «durch Weistum» — ciemu un pilsētu tiesības senajā Vācijā. Pēc pilsoņu pieprasījuma tiesību zinātājam vajadzēja «iepazīstināt» ar šīm tiesībām interesentus. Kopš 13. gs. rakstīts šādu tiesību kopojums (krājums).
8. Patrimoniāli (no latīņu val.) — mantoti.
9. *De non evocando, non evocando* (no latīņu val.) — M. Vēbers šeit atsaucas uz kārtu tiesībām viduslaiku tiesā. Šīs tiesības «de non evocando» satur aizliegumu saukt kādu personu citas kārtas tiesas priekšā. Šo aizliegumu papildina tiesības «de non appelando», kas aizliedz pasludināta sprieduma apstrīdēšanu ar citas kārtas tiesas apelāciju. — Grāmatas *Weber M. Rationalisierung und entzauberte Welt. Schriften zu Geschichte und Soziologie* redaktora piezīme.
10. Apropriēt (no latīņu val.) — piesavināties, iegūt savā īpašumā.
11. Senešals — karaļa galma pārvaldnieks Franku valstī (5.–8. gs.).
12. Majordoms — karaļa piļu pārvaldnieks agrajos viduslaikos (Vācijā, Francijā un Spānijā), ievērojamākais augstmanis galmā un valstī.
13. Kadi — musulmaņu garīgais tiesnesis Austrumu zemēs.
14. Kodifikācija — kādas valsts likumu sistematizēšana un apvienošana vienotā, saskaņotā sistēmā (kodeksā).
15. Mameluki — Ēģiptes sultānu personiskā gvarde, ko, sākot no 13. gadsimta, komplektēja no vergiem — turkiem un kaukāziešiem. 13. gs. vidū mameluki nodibināja savu dinastiju, kas vēlāk tika gāzta. 1811. gadā mamelukus iznīcināja pašā Muhameds Ali.
16. Bramini — Brahmanisma (reliģija, kas radās Indijā 10.–9. gs. p. m. ē.; tās mūsdienu forma ir hinduisms) priesteri senajā Indi-

jā — augstākā no četrām kastām jeb varnām. Bramini un Kšatriji (otrā augstākā varna) sadalīja savā starpā garīgo un laicīgo varu. Kšatriji — tā bija valdnieka vara, politiskā vara, bet bramini — garīgā autoritāte. Viņu pienākums bija mācīt vēdas, tās skaidrot. Lai arī tika uzsvērts braminu pārākums pār visām pārējām varnām un valdniekam, it visā bija jāseko braminu padomiem, jāpilda to griba, tomēr tieši valdnieka rokās bija viss valsts varas aparāts un tātad arī visa vara, kuras realizāciju bramini nespēja praktiski ietekmēt.

17. Mandarīni — eiropiešu dots nosaukums ķīniešu augstmaņiem feodālajā Ķīnā. Mandarīns bija humanitāri izglītots, bet nesagatavots pārvaldes darbam. Viņš rakstīja dzeju un lieliski pārvaldīja visu Ķīnas literatūru, bija labs kaligrāfs, bet nebija spējīgs patstāvīgi pārvaldīt. Pārvalde atradās kalpotāju rokās.
18. Iespējams, ka runa ir par Rūdolfa Zoma (Sohm) grāmatu «Senās katoļu baznīcas tiesības un dekrēts par lūgšanu, kura izsaka pateicību» (Leipciga, 1918.) 22. § 1. nodaļu «Harizmātiskā orientācija». — Vācu izdevuma red. piezīme.
19. Sahems — vadoņa tituls Ziemeļamerikas indiāņu ciltīs. Piemēram, Delavaru ciltī katrai no trim dzimtām bija viens sahems (tas bija mantots amats), divi parastie vadoņi un divi karavadoņi, tātad pavisam piecpadsmit, kas veidoja cilts padomi. Tiesības gāzt sahemus un vadoņus bija tai dzimtai, pie kuras viņš piederēja. Tomēr cilts padomei bija tāda pati vara un tā varēja rīkoties neatkarīgi no dzimtas un pat pret tās gribu.
20. Te domāti Vecās derības pravieši. — Vācu izdevuma red. piezīme.
21. Perikls (495.–429. g. p. m. ē.) — izcils un ietekmīgs Atēnu valstsvīrs, orators un karavadonis. Viņa valdīšanas laikā tika uzbūvēti grezni templi un teātri, uzplauka amatniecība un tirdzniecība, mākslas un zinātnes, un klasiskā Atēnu demokrātija sasniedza savu virsotni. Pēc Perikla nāves mēra epidēmijā atklājās, ka esot pie varas 11 gadus, viņš nebija kļuvis bagātāks ne par vienu drahmu. Periklam bija tik liela ietekme uz Atēnu sabiedrību, ka Tukidīds viņu nosauca par «Atēnu pirmo iedzīvotāju.»

22. Efialts (500.–461. g. p. m. ē.) — politiķis Atēnās, kurš 462. g. p. m. ē. realizēja reformu, kas ierobežoja aristokrātiskā areopaga varu. Par šo reformu Efialts samaksāja ar savu dzīvību. Efialta iesāktās reformas pabeidza Perikls.
23. Berserkers (no sennorvēģu val.) — seno skandināvu bruņinieks, negants cīnītājs, trakojošs cilvēks.
24. Kleons (miris 422. g. p. m. ē.) — pret aristokrātiju noskaņots Atēnu politiķis un karavadonis Peloponēsas kara laikā. Karjeras sākumā vērsies pret Periklu. Kritis Antipoles kaujā. Kritizēts Aristofāna un Tukidīda darbos kā populists un vulgārs cilvēks.
25. Domāta izskaidrošanās starp M. Luteru (1483–1546) un kādas Cvikavas sektas pārstāvjiem, no kuriem rodas t. s. Cvikavas pravieši. Pretēji Luteram, Cvikavas pravieši bija pārliecināti, ka dievs parādās nevis caur svētajiem rakstiem, bet gan caur iekšēju apskaidrību — sapņos un vīzijās. — Vācu izdevuma red. piezīme.
26. Prejudīcija — tiesisks lēmums, kuram ir noteicošā loma vēlāko lēmumu pieņemšanā.
27. Lēnis — zemes īpašums (retāk kustama manta vai kāds cits ienākuma avots) feodālismā, ko vasalis saņēma par karadienestu, piedalīšanos tiesā, naudas nodevu maksāšanu u. c. klaušu pildīšanu.
28. Dalailama — augstākais garīdzniecības tituls lamaismā (budisma paveids, radies Tibetā m. ē. 7. gs. un 16.–18. gs. izplatījies Centrālāzijas ziemeļos starp mongoļu tautām). Līdz Tibetas pievienošanai Ķīnai 1951. gadā arī laicīgās varas galva.
29. Orākuls — vieta, kur notika pareģošana. Sevišķi slavens bija Delfu orākuls. Šeit sinonīms pareģojumam.
30. Primogenitūrās mantošanas tiesības (no latīņu val.) — vecākā dēla tiesības mantot varu.
31. *Character intelibilis* (no latīņu val. — neizpostāms) — šeit apzīmējums priestera amata neaizskaramības principam. — Vācu izdevuma red. piezīme.
32. Imperatīvs (no latīņu val. — pavēlošs) — mēdz runāt par imperatīvo mandātu, proti, tādiem vēlētāju norādījumiem, kuri ievēlētajai personai stingri jāievēro.

4 JOZEFS ALOIZS ŠUMPETERS

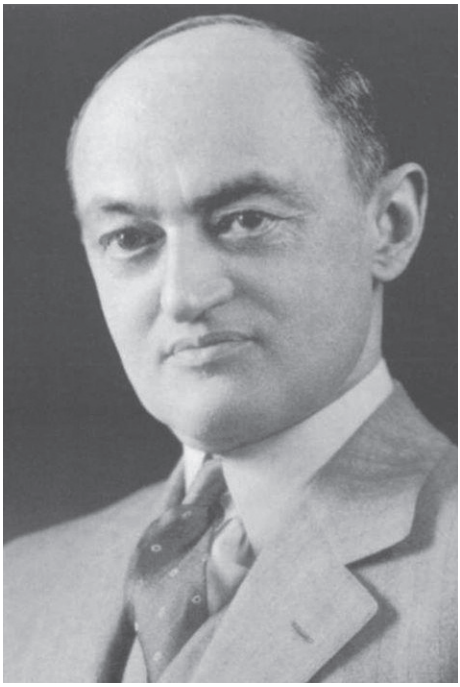

Austriešu un amerikāņu ekonomists un politologs
Jozefs Šumpeters (1883–1950)

Fragmenti no grāmatas «Kapitālisms, sociālisms un demokrātija» [1]

XXII nodaļa. Cita demokrātijas teorija

1. Cīņa par politisko līderību

[..] Atcerēsimies, ka klasiskās teorijas galvenā problēma bija apgalvojums, ka «tautai» ir noteikts un racionāls viedoklis par katru atsevišķu jautājumu un ka šis viedoklis demokrātijas apstākļos realizējas, izvēloties «pārstāvjus», kuri sekos, lai šis viedoklis īstenotos dzīvē. Tādējādi pārstāvju izvēle ir otršķirīga attiecībā uz demokrātiskās iekārtas primāro mērķi, tas ir, piešķirt vēlētājiem varu pieņemt politiskus lēmumus. Pieņemsim, ka mēs samainām šo divu elementu lomas un padarām vēlētājiem problēmas risinājumu otršķirīgu attiecībā pret to personu ievēlēšanu, kuras pieņems lēmumus. Citiem vārdiem, uzskatīsim, ka tautas loma ir izveidot valdību vai citu starpniecisku institūciju, kas savukārt izveidos nacionālo izpildvaru [10] vai valdību. Un tā, definēsim: demokrātiskā metode ir tāda institucionālā iekārta politisko lēmumu pieņemšanai, kurā indivīdi iegūst varu pieņemt lēmumus konkurences cīņā par vēlētāju balsīm. Šīs idejas aizstāvība un izskaidrojums tūlīt parādīs, ka tā gan pieņēmumu ticamības, gan loģiskā pamatojuma ziņā ievērojami uzlabo demokrātiskā procesa teoriju.

Pirmkārt, mums ir pietiekami efektīvs kritērijs, ar kura palīdzību demokrātiskas valdības var atšķirt no pārējām. Mēs redzējām, ka klasiskā teorija sastopas ar grūtībām šajā norobežošanā, jo tautas gribai un labklājībai var kalpot (un daudzās vēsturiskās situācijās ir kalpojušas) valdības, kuras nevar nosaukt par demokrātiskām jebkurā no šā vārda vispārpieņemtajām nozīmēm. Tagad mēs esam nedaudz labākā

[10] Nedabiskais vārds «izpildvara» patiesībā norāda nepareizu virzienu. Tomēr tas tā nav, ja mēs lietosim to tādā nozīmē, kādā runājam par «pārvaldniekiem» korporācijās, kuri dara daudz vairāk nekā tikai «izpilda» akcionāru gribu.

stāvoklī, jo nolēmām likt akcentu uz *modus procedendi* [2], kuras esamību vai neesamību lielākajā skaitā gadījumu viegli pārbaudīt.[11] [..]

Otrkārt, teorija, kas iekļauta šajā definīcijā, dod mums iespēju novērtēt vitāli svarīgo līderības fenomenu. Klasiskā teorija to nedara. Tā vietā, kā mēs redzējām, tā piedēvē vēlētājiem pilnīgi nereālu iniciatīvas pakāpi, praktiski ignorējot līderību. Bet gandrīz visos gadījumos kolektīva rīcība nav iespējama bez vadības — tas ir dominējošais mehānisms gandrīz jebkurā kolektīvā rīcībā, daudz nozīmīgāks nekā parasts reflekss. [..]

Treškārt, tā kā vispār pastāv grupas griba, piemēram, vēlme bezdarbniekiem saņemt pabalstu vai citu grupu cenšanās viņiem palīdzēt, mūsu teorija to nenoliedz. Tieši otrādi, tagad mēs varam apskatīt to lomu, ko šādas gribas izpausmes spēlē patiesībā. [..]

Ceturtkārt, mūsu teorija, protams, nav tik konkrēti noteikta kā pats cīņas par līderību jēdziens. Šis jēdziens sagādā līdzīgas grūtības kā konkurences jēdziens ekonomiskajā sfērā. Ne velti tos var salīdzināt. Ekonomiskajā dzīvē konkurence nekad pilnībā neizzūd, bet diez vai kādreiz pastāv ideālā veidā. Tieši tāpat politiskajā sfērā pastāvīgi norit zināma sacensība par tautas lojalitāti, lai arī, iespējams, tikai potenciāla. Attaisnojums tam ir tāds, ka demokrātija izmanto kādu atzītu konkurences cīņas metodi, bet vēlēšanu sistēma ir praktiski vienīgais iespējamais cīņas veids par līderību jebkura lieluma sabiedrībā. [..]

Piektkārt, mūsu teorija, šķiet, izskaidro attiecības starp demokrātiju un individuālo brīvību, ja ar pēdējo mēs saprotam individuālās pašorganizēšanās sfēras pastāvēšanu, kuras robežas vēsturiski mainās. *Neviena* sabiedrība necieš absolūtu brīvību, pat apziņas un vārda absolūtu brīvību, *neviena* sabiedrība neierobežo šo sfēru līdz nullei. Tātad šajā gadījumā jautājums ir par brīvības pakāpi. Mēs redzējām, ka demokrātiskā metode obligāti negarantē lielāku individuālo brīvību, kā jebkura cita politiskā metode atļautu analoģiskos apstākļos. Tas varētu būt arī otrādi, bet, neskatoties uz to, šīs abas parādības viena no otras ir atkarīgas. Ja principā katrs var brīvi cīnīties par politisko līderību [12], izvirzot savu kandidatūru vēlēšanās, tas vairumā gadījumu, lai arī ne vienmēr,

[11] Tomēr tālāk pievērsiet uzmanību ceturtajam punktam.

[12] Brīvi tādā nozīmē, ka ikviens var brīvi atvērt vēl vienu audumu fabriku.

nozīmē ievērojamu diskusiju brīvības apjomu *visiem*. It īpaši tas parasti paredz nozīmīgu daļu preses brīvības. Šīs attiecības starp demokrātiju un brīvību nav absolūti stingras, ar tām var manipulēt. Tomēr no intelektuāļa viedokļa, tās ir ļoti svarīgas. Tajā pašā laikā par šīm attiecībām praktiski vairāk nav, ko teikt.

Sestkārt, jāņem vērā, ka, uzskatot valdības veidošanu par vēlētāju primāro funkciju (tieši vai izmantojot starpniecības institūciju), es gribēju iekļaut šajā frāzē arī tās atlaišanas funkciju. Pirmā nozīmē vienkārši piekrišanu pieņemt līderi vai līderu grupu, otra — atteikšanos no šīs piekrišanas. Tas vērš uzmanību uz vienu elementu, kuru lasītājs iespējams nav pamanījis. Viņš var padomāt, ka vēlētāji kontrolē valdību tieši tāpat, kā ieceļ to. Bet tā kā vēlētāji, kā likums, var kontrolēt savus politiskos līderus tikai caur atteikšanos viņus pārvēlēt vai parlamentāro vairākumu, kas viņus atbalsta, tas acīmredzot ierobežo kontroles iespēju līdz līmenim, kas fiksēts mūsu definīcijā. Laiku pa laikam notiek pēkšņas krasas izmaiņas. Tas noved pie valdības vai atsevišķa ministra krišanas, vai arī prasa veikt noteiktas darbības. Tomēr līdzīgi gadījumi ir ne tikai izņēmums, tie, kā mēs redzēsim, ir pretrunā ar demokrātiskās metodes garu.

Septītkārt, mūsu teorija ievieš tik nepieciešamo skaidrību vecajā pretrunā. Ikviens, kurš pieņem demokrātijas klasisko doktrīnu, un, tātad, paredz to, ka demokrātiskajai metodei ir jāgarantē, ka problēmas tiek risinātas atbilstoši tautas gribai, būs pārsteigts par faktu, ka pat tad, ja šī griba būs izteikta diezgan noteikti, lēmumu pieņemšana ar vienkāršu balsu vairākumu daudzos gadījumos drīzāk to izkropļos, nevis ieviesīs dzīvē. Ir pilnībā acīmredzams, ka vairākuma griba ir vairākuma, nevis «tautas» griba. Pielīdzināt vienu otram nenozīmē atrisināt problēmu. [..]

XXIII nodaļa. Nobeigums

1. Daži secinājumi no iepriekšējās analīzes

[..] Pirmkārt, saskaņā ar mūsu uzskatiem, demokrātija nenozīmē un nevar nozīmēt to, ka tauta valda tieši, ja lieto jēdzienus «tauta»

un «valdīt» jebkurā no zināmajām nozīmēm. Demokrātija nozīmē tikai to, ka tautai ir iespēja pieņemt vai nepieņemt tos cilvēkus, kuri valdīs pār viņiem. Bet tā kā tauta var to izlemt pilnīgi nedemokrātiskā veidā, mēs bijām spiesti sašaurināt mūsu formulējumu, pievienojot papildus kritēriju, kas nosaka demokrātisko metodi, un precīzāk, — brīvu konkurenci par vēlētāju balsīm starp pretendentiem uz līderu lomu. Par vienu no aspektiem var teikt, ka demokrātija ir politiķu valdīšana. Ārkārtīgi svarīgi ir saprast, kas ar to tiek domāts.

Daudzi demokrātiskās doktrīnas interpretētāji visiem spēkiem noliedza politiskās darbības profesionālo raksturu. Viņi kaismīgi apgalvoja, ka politikai nav jābūt profesijai un ka demokrātija izvirst, ja tā tāda kļūst. Bet tā ir tikai ideoloģija. Taisnība gan, ka uzņēmēji vai juristi var tikt ievēlēti parlamentā un pat dažreiz ieņem amatus, tajā pašā laikā paliekot vispirms uzņēmēji un juristi. Taisnība ir arī tas, ka daudzi, pirmām kārtām kļūstot par politiķiem, turpina pelnīt iztiku citiem līdzekļiem.[13] Bet parasti personīgie panākumi politikā vairāk nekā gadījuma paaugstinājums amatā kabinetā paredz spēku sakopojumu un profesionālismu, un atstumj citus politiķa darbības veidus otrajā plānā. Ja gribam godīgi paskatīties uz faktiem, mums jāatzīst, ka jebkura tipa mūsdienu demokrātijās, izņemot Šveices, politika neizbēgami ir profesionāla nodarbošanās. Tam savukārt seko skaidras profesionālās intereses apzināšanās no atsevišķu politiķu un visu politiķu puses. Ļoti svarīgi iekļaut šo faktoru mūsu teorijā. Ja mēs to ņemsim vērā, daudzas mīklas tiks atrisinātas. Būtībā mēs nekavējoties pārstāsim brīnīties, kāpēc politiķi nekalpo savas šķiras vai grupas interesēs, ar kuru viņi ir personīgi saistīti. Nevar būt nopietns tas politiķis, kas nav uz visu dzīvi iemācījies izteikumu, kas tiek piedēvēts vienam no visveiksmīgākajiem

[13] Tam, protams, ir daudz piemēru. Īpaši pamācošs ir juristu piemērs Francijas *chambre* (deputātu palāta) un *sénat* (senāts). Daži no ievērojamiem politiskajiem līderiem bija arī slaveni advokāti. Atcerieties, piemēram, Valdeku-Ruso [3] un Puankarē [4]. Bet, kā likums (ja mēs ignorējam gadījumus, kad juridiskās firmas brīnišķīgi strādā pašas par sevi, kad viens no firmas partneriem ir vadošs politiķis un bieži tiek ievēlēts politiskos amatos), panākumi tiesā un politiskie panākumi nav viens un tas pats.

politiķiem vēsturē: «Uzņēmēji nesaprot to, ka es tirgojos ar balsīm tieši tāpat kā viņi ar naftu.»[14]

Mums nav nekāda pamata domāt, ka stāvoklis uzlabosies vai pasliktināsies, sabiedrību organizējot sociālistiski. Ārsts un inženieris, kurš grib gūt panākumus kā ārsts vai inženieris, ir viena tipa cilvēks ar noteiktām interesēm; ārsts vai inženieris, kurš grib reformēt savas valsts institūtus, ir cita tipa un ar citām interesēm.

Otrkārt, tie, kas pēta politiskās organizācijas, vienmēr izjutuši šaubas attiecībā uz demokrātijas administratīvo efektivitāti lielās un sarežģītās sabiedrībās. Šīs šaubas būtībā bija radušās sakarā ar to, ka, salīdzinot ar citiem iekārtas veidiem, demokrātiskas valdības efektivitāte neizbēgami samazinās milzīgu enerģijas zudumu dēļ, saistībā ar līderu nebeidzamo cīņu parlamentā un ārpus tā. Tā samazinās vēl vairāk, jo politiku ir jāpielāgo politiskās cīņas prasībām. Abi apgalvojumi nerada šaubas. Tie ir tikai sekas, kas izriet no mūsu iepriekšējiem apgalvojumiem attiecībā uz to, ka demokrātiskā metode rada likumdošanu un pārvaldi tikai kā blakusproduktu cīņā par politisko varu.[..]

Nebeidzamā konkurences cīņa par amata ieņemšanu vai tā saglabāšanu ietilpst visos politiskajos aprēķinos, un noved pie izkropļojuma, kas tik spoži nosaukts par «tirgošanos ar balsīm». Lieta tāda, ka demokrātijas apstākļos valdībai, pirmkārt, jārūpējas par politikas, likumprojekta vai administratīvā akta politisko vērtību. Tas nozīmē, ka pats fakts, kas nodrošina demokrātiskā principa ievērošanu, proti, valdības atkarība no parlamenta un vēlētāju balsojuma, pilnībā var izkropļot arī balsu «par» un «pret» attiecību. Būtībā tas uzspiež cilvēkiem, kas atrodas pie varas vai tās tuvumā, īstermiņa redzes viedokli uz visām problēmām un padara par neiedomājami grūtu uzdevumu viņu kalpošanu nācijas interesēs, kas prasa cītīgu darbu tālejošu mērķu labad.

[14] Šādu viedokli bieži neatbalsta kā vieglprātīgu vai cinisku. Es, tieši otrādi, uzskatu, ka ir vieglprātīgi un ciniski izteikt nepatiesu cieņu lozungiem, attiecībā uz kuriem politiķi savā starpā apmainās ar viszinošiem smaidiem. Mūsu viedoklis nav tik pazemojošs politiķiem, kā varētu likties. Tas neizslēdz ideālus un pienākuma jūtas. Analoģija ar uzņēmēju atkal palīdzēs ieviest skaidrību. Kā jau minēju iepriekš, katrs ekonomists, kas pazīst biznesa reālo vidi, lieliski zina, ka sabiedriskā labuma un efektivitātes pienākuma jūtām un ideāliem ir noteikta nozīme uzņēmēja uzvedības veidošanā. Un tomēr ekonomistiem ir tiesības balstīt savus paskaidrojumus uz shēmas, kuras pamatā ir peļņas motīvi.

Piemēram, pastāv bīstamība par ārpolitikas deģenerēšanos, tai pārvēršoties iekšpolitikā. Un tas, protams, neatvieglo racionālas politikas īstenošanu. Nav teikts, ka valdības rīcība, ņemot vērā politiskās iespējas, noteikti novedīs pie vislabākajiem rezultātiem nācijai.

Tādējādi premjerministru demokrātijas apstākļos var uzskatīt par jātnieku, kurš tā cenšas noturēties seglos, ka nevar saplānot savu ceļu, vai arī par ģenerāli, kurš tik ļoti norūpējies par to, lai liktu armijai izpildīt savas pavēles, ka ir spiests aizmirst par stratēģiju. Un tas ir fakts, ko nevar apstrīdēt nekādi attaisnojumi. Vajag godīgi atzīt, ka dažās valstīs, tādās kā Francija un Itālija, tas bija viens no antidemokrātisku noskaņojumu izplatīšanās avotiem.

Tos gadījumus, kuros šīs sekas izrādās neizturamas, bieži cenšas izskaidrot ar to, ka pastāvošā sabiedrības struktūra nav izaugusi līdz demokrātisku institūtu līmenim. Kā rāda Itālijas un Francijas piemēri, šīs nepatikšanas var notikt valstīs, kas ir daudz civilizētākas, nekā dažas citas valstis, kas veiksmīgi tikušas galā ar šo uzdevumu. Bet tik un tā kritikas smagums gulstas uz apgalvojumu, ka demokrātiskās metodes apmierinoša darbība iespējama tikai pie noteiktu noteikumu izpildīšanas. [..]

Mūsu aprakstītās vājās vietas acīmredzot pastāv arī nedemokrātiskos modeļos. Ceļa nolīdzināšana uz vadošiem amatiem, sacīsim tiesā, var prasīt gandrīz tikpat daudz enerģijas un izkropļot cilvēka uzskatus par dažiem jautājumiem tikpat stipri, kā politiskā cīņa demokrātijas apstākļos, lai arī šie enerģijas tēriņi vai arī uzskatu maiņa neizpaužas tik atklāti. Tādējādi, mēģinot salīdzināt dažādus valdīšanas mehānismus, līdzās institucionālajiem principiem mums jāņem vērā arī daudzi citi faktori. [..]

Un beidzot, spiedienu uz līderiem var mazināt ar atbilstošu institucionālo struktūru. Labs piemērs te ir amerikāņu sistēma. Amerikāņu «premjerministram», bez šaubām, jāseko līdzi gājieniem uz politikas šaha dēļa. Bet viņš nav atbildīgs par katru atsevišķu gājienu. Nepiedaloties kongresa sēdēs, viņš vismaz ir brīvs no fiziskā sasprindzinājuma, kas ar to saistīts. Viņam ir visas iespējas taupīt savus spēkus.

Treškārt, mūsu iepriekšējā analīze iezīmēja to cilvēku, kuri tiek izvirzīti par līderiem saskaņā ar demokrātisko procedūru, īpašību prob-

lēmu. Diez vai vajag atgādināt šajā sakarībā labi zināmo argumentu: demokrātiskā metode rada politiķus profesionāļus, ko pēc tam pārvērš par administratoriem amatieriem un «valstsvīriem». Tā kā viņiem pašiem nepiemīt visas īpašības, kas ir nepieciešamas, lai risinātu tiem izvirzītos uzdevumus, viņi, runājot lorda Makoleja [5] vārdiem, ieceļ «tiesnešus, kas nezina likumus, un diplomātus, kas nerunā franciski», sagraujot valsts dienestu un traucējot labākajiem ļaudīm, kas tajā strādā. Tomēr vēl bēdīgāks ir kas cits: tās intelekta un rakstura īpašības, kas piemīt labam kandidātam, obligāti nav vajadzīgas labam administratoram, un atlase uz vēlēšanu panākumu pamata var nedot ceļu tiem cilvēkiem, kuri varētu gūt panākumus varas virsotnē. Un, pat ja vēlēšanu uzvarētāji spēs gūt panākumus savos amatos, šie panākumi tikpat labi var būt nācijas neveiksmes. Politiķis, ja viņš ir spēcīgs taktikā, ir spējīgs veiksmīgi pārdzīvot jebkuru skaitu savu administratīvo kļūdu.

Atzīstot tajā visā patiesības elementus, jāatzīst, ka ir arī mīkstinoši apstākļi. Daļēji par labu demokrātijai runā iespēja izskatīt alternatīvas: neviena cilvēku atlases sistēma jebkurā sociālajā sfērā — iespējams, izņemot uz konkurenci balstīto kapitālistisko ekonomiku, — nav balstīta tikai uz praktisko spēju pārbaudi, līdzīgi tam, kā no zirgiem izvēlas dalībniekus skriešanās sacensībām Derbijā. Lai arī dažādā mērā, visas sabiedriskās sistēmas augstu novērtē arī citas īpašības, kas bieži traucē darba izpildei. Bet mēs varam iet arī tālāk. Tas, ka parasti politiskie panākumi neko nepasaka par cilvēku un katrs politiķis ir tikai diletants, īsti nav patiesība. Ir viena lieta, ko viņš zina profesionāli, un tas ir — kā apieties ar cilvēkiem. Un vismaz vairumā gadījumu spēja iekarot diplomātiskā līdera vietu ir saistīta ar spēcīgu raksturu un citām spējām, kas ir noderīgas premjerministram. Beigu beigās straumē, kas nes cilvēku uz valsts vadīšanu, ir daudz zemūdens akmeņu, kas diezgan efektīvi traucē idiota vai muldoņas izvirzīšanos.

Tādos jautājumos parasti abstrakti secinājumi neved pie noteiktiem rezultātiem — tas arī bija gaidāms. Daudz interesantāk un svarīgāk, ka faktiskās liecības, vismaz no pirmā skata, nav pārliecinošas. Nekas nav vieglāk, kā sastādīt iespaidīgu demokrātiskās metodes neveiksmju sarakstu, it īpaši, ja mēs tajā izskatīšanai iekļausim ne tikai plānu izgāšanās gadījumus, bet arī tos gadījumus, kad valsts dzīvoja veselīgu

un plaukstošu dzīvi, bet politiskais sektors acīmredzami strādāja sliktāk par citiem. Bet tikpat viegli ir minēt ne mazāk iespaidīgas liecības par labu politiķiem. Var minēt iespaidīgu piemēru: antīkajos laikos karš nebija «tehnikas lieta», par kādu tas ir kļuvis pēdējā laikā. Tomēr var padomāt, ka spējas gūt panākumus karā pat toreiz bija ļoti maz saistītas ar spēju panākt ievēlēšanu politiskā amatā. Visi Romas karavadoņi Republikas laikā tomēr bija politiķi, un viņi visi ieguva šos amatus vēlēšanās. Ar to bija saistītas vairākas briesmīgas sakāves. Tomēr kopumā šie politiķi — karavīri lieliski veica savus pienākumus.

Kāds ir iemesls? uz šo jautājumu var būt tikai viena atbilde.

2. Demokrātiskās metodes panākumu priekšnoteikumi

[..] Pirmais priekšnoteikums — politikas cilvēciskajam materiālam — ļaudīm, kuri veido partijas aparātu, tiek ievēlēti parlamentā, paceļas līdz ministru amatiem, jābūt pietiekami augstas kvalitātes. Tas nozīmē ne tikai to, ka cilvēku skaitam, kam piemīt pietiekamas spējas un morālās īpašības, jābūt diezgan lielam. Kā jau tika teikts, demokrātiskā metode atlasa kandidātus ne vienkārši no visiem iedzīvotājiem, bet tikai no tās iedzīvotāju daļas, kurai ir pieejama politiķa profesija, precīzāk sakot, no tiem, kas vēlēšanās izvirza savas kandidatūras. Tas, protams, notiek pie visiem atlases veidiem. Katrs no tiem, atkarībā no tā, cik lielā mērā dotā profesija piesaista talantīgus un izcilus cilvēkus, var sagatavot politiķus augstāk vai zemāk par vidējo līmeni konkrētajā valstī. No vienas puses, konkurences cīņa par atbildīgu amatu nozīmē cilvēku un enerģijas tukšu zaudēšanu, bet, no otras puses, demokrātiskais process var politiskajā sektorā viegli radīt tādus apstākļus, kas reiz izveidojušies, atbaidīs tos, kas var gūt panākumus kādā citā sfērā. Šo iemeslu dēļ cilvēciskā materiāla adekvātums ir sevišķi svarīgs demokrātiskas valdīšanas panākumiem. Tā nav taisnība, ka demokrātijas apstākļos cilvēki vienmēr saņem tāda tipa un kvalitātes valdību, kādu viņi grib vai kādu pelna.

Ir diezgan daudz ceļu labas kvalitātes politiķu nodrošināšanai. Tomēr līdzšinējā pieredze liecina, ka vienīgā efektīvā garantija ir īpaša sociālā slāņa pastāvēšana, kuram darbošanās politikā ir dabīga un

kas pats par sevi ir stingras atlases produkts. Ja tāds slānis nav pārāk nepieejams, bet, no otras puses, nav arī pārāk pieejams cilvēkiem no malas un ja tas ir pietiekami spēcīgs, lai asimilētu vairākumu tajā iekļauto elementu, tas ne tikai dos politiskajai karjerai cilvēkus, kas veiksmīgi izgājuši pārbaudi citās sfērās, strādājot kā mācekļi, bet arī paaugstinās atbilstības pakāpi darbam valsts dienestā, dodot tiem tradīcijas, kas sevī ietver pieredzi, profesionālās ētikas kodeksu un vispārīgus uzskatus. [..]

Otrais demokrātijas panākumu priekšnoteikums ir, lai politiska lēmuma darbības sfēra nestieptos pārāk tālu. Pieļaujamais tās izmērs ir atkarīgs ne vien no vispārīgiem demokrātiskās metodes ierobežojumiem, kas izriet no iepriekš veiktās analīzes, bet arī no konkrētiem apstākļiem katrā atsevišķā gadījumā. Izteiksimies vēl konkrētāk: darbības sfēra ir atkarīga ne tikai no jautājumu veida un skaita, ko valdība var veiksmīgi atrisināt pastāvīgas, saspringtas cīņas apstākļos par savu politisko pastāvēšanu. Tā vienmēr un visur ir atkarīga arī no to cilvēku īpašībām, kuri veido valdību, no politiskā mehānisma tipa un sabiedriskās domas, ar kuru tiem nākas strādāt. No mūsu demokrātijas teorijas viedokļa nav vajadzības prasīt, kā to dara klasiskā teorija, lai politiskais aparāts nodarbotos tikai ar tādiem jautājumiem, ko tauta kopumā var pilnībā izprast un par kuriem tai var būt nopietns viedoklis. [..]

Demokrātija neprasa, lai jebkura valsts funkcija tiktu īstenota ar šīs politiskās metodes palīdzību. Piemēram, vairumā demokrātisko valstu tiesnešiem ir piešķirta liela neatkarība no politiskajām iestādēm. Cits piemērs — Anglijas bankas stāvoklis līdz 1914. gadam. Dažas no tās funkcijām būtībā bija valstiskas. Neskatoties uz to, tās bija nodotas organizācijai, kas bija vienkārši biznesa korporācija, pietiekami neatkarīga no politiskā sektora, lai īstenotu savu politiku. Dažas federālās aģentūras šajā valstī var pieskaitīt šai kategorijai. Starpštatu tirdzniecības komisija (*Interstate commerce commision*) iemieso mēģinājumu paplašināt valsts ietekmes sfēru, turklāt nepaplašinot politisko lēmumu sfēru. Vai cits piemērs, daži no štatiem finansē universitātes «bez jebkādiem noteikumiem», citiem vārdiem sakot, vairumā gadījumu neierobežojot pilnu to autonomiju.

Tādējādi gandrīz jebkuru cilvēciskās darbības tipu var ieviest valsts pārvaldē tā, lai tā nepārvērstos cīņas arēnā, konkurējot par politisko līderību. Līderība te ir nepieciešama tikai tāpēc, lai pieņemtu lēmumu par valsts iestādes izveidošanu un piešķirtu tai noteiktu varu, kā arī lai izpildītu valdības kā vispārējas kontroles institūcijas lomu. Protams, šī kontrole var izvērsties par kaitīgu ietekmi. Ja politiķis nekontrolēti izmanto savu varu, lai nozīmētu nepolitisku valsts iestāžu personālu, tas bieži var būt pietiekami viņu korumpēšanai. Bet tas neietekmē izskatāmo principu.

Trešais priekšnoteikums ir tāds, ka demokrātiskai valdībai mūsdienu industriālajā sabiedrībā ir jābūt kontroles iespējai pār labi sagatavoto birokrātiju, kurai ir augsts statuss un vēsturiskas tradīcijas, spēcīgi attīstītas pienākuma un ne mazāk stipras mundiera goda jūtas (turklāt visās valsts darbības sfērās, neatkarīgi no tā, cik daudzskaitlīgas tās ir). Šādas birokrātijas pastāvēšana ir galvenā atbilde uz iebildēm pret dilletantu valdību. [..]

Nepietiek ar to, ka birokrātija ir efektīva atsevišķā administratīvajā pārvaldē, dodot kvalificētus padomus. Tai jābūt arī pietiekami spēcīgai, lai virzītu un vajadzības gadījumā apmācītu politiķus, kas vada ministrijas. Lai tā būtu spējīga to izdarīt, tai jāieņem stāvoklis, kas dod iespēju izstrādāt pašai savus principus, un tai jābūt pietiekami neatkarīgai, lai tos apliecinātu. Tai pašai ir jābūt varai. Tas ir tāpat kā teikt, ka patiesībā, ne formāli, nozīmēšanai amatā un virzībai pa dienesta kāpnēm lielā mērā ir jābūt atkarīgai (atbilstoši valsts dienesta likumiem, kurus politiķi neuzdrošinās pārkāpt) no pašas birokrātijas korporatīvā viedokļa, neņemot vērā sašutumu, kas, dabiski, šajā sakarā bieži rodas politiķu un iedzīvotāju vidū.

Un atkal, tāpat kā gadījumā ar politiķu kadriem, sākotnējais jautājums ir par esošo cilvēcisko materiālu. Apmācība, lai arī ir svarīga, tomēr ir otršķirīga. Un atkal, gan nepieciešamo materiālu, gan arī tradicionālo kodeksu, kas nepieciešams šāda veida valsts kalpotāju šķiras funkcionēšanai, visvieglāk nodrošināt, ja pastāv atbilstošas kvalitātes sociālais slānis (ne pārāk bagāts un ne pārāk nabadzīgs, ne pārāk no-

slēgts un ne pārāk pieejams) ar nepieciešamo prestižu, kas var piesaistīt brīvprātīgos. [..]

Ceturto priekšnosacījumu kopumu var raksturot ar frāzi «demokrātiskā paškontrole». Visi, protams, piekritīs, ka demokrātiskā metode nevar strādāt gludi tikmēr, kamēr visas grupas, kurām ir nozīme konkrētajā valstī, piekrīt pieņemt jebkuru likumdošanas normu, ja tā ir iekļauta likumu krājumā, un visus rīkojumus, ko izdevusi likumīga vara. Bet demokrātiskā paškontrole nozīmē daudz vairāk.

Vispirms vēlētājiem un parlamentiem ir jāatrodas pietiekami augstā tikumiskā un intelektuālā līmenī, lai stāvētu pretī krāpnieku un untumainu cilvēku priekšlikumiem, citādi pārējie nokļūs to tīklos. Turklāt kļūdas, kas diskreditē demokrātiju un grauj uzticību tai, rodas tad, kad valdība rīkojas, neņemot vērā opozīcijas prasības vai situāciju valstī. Individuālās prasības likumdošanas reformai vai valdības rīcībai nozīmē, ka jāpiekrīt stāvēt rindā pēc maizes un nedrīkst mēģināt ielauzties veikalā. Atceroties to, kas tika teikts iepriekšējā nodaļā par demokrātiskās metodes *modus operandi* [6], lasītājs sapratīs, ka tas lielā mērā prasa brīvprātīgu pašdisciplīnu. [..]

Vēlētājiem ārpus parlamenta jāciena darba dalīšana starp viņiem pašiem un politiķiem, ko tie ievēlē. Viņi nedrīkst pārāk viegli atteikt uzticību deputātam vēlēšanu starplaikā, un viņiem ir jāsaprot, ka, ja jau viņi ievēlēja attiecīgo indivīdu, tad politiskā rīcība — tā ir viņa, nevis vēlētāju lieta. Tas nozīmē, ka viņiem ir jāatturas no pamācīšanas un instrukcijām. Tas ir princips, kurš arī tika visur atzīts gan konstitūcijās, gan politiskajās teorijās jau no Edmunda Bērka [7] laikiem. Tomēr šī principa jēgu saprot ne visi. [..]

Visbeidzot, efektīva cīņa par līderību prasa lielu iecietību pret viedokļu dažādību. Iepriekš tika uzsvērts, ka šī iecietība nekad nav un nevar būt absolūta. Bet katram potenciālajam līderim, kas nestāv ārpus likuma, ir jābūt iespējai izteikt savu nostāju, neizraisot nekārtības. Tas var nozīmēt, ka ļaudis iecietīgi stāv blakus, kamēr kāds uzbrūk viņu pašām svarīgākajām interesēm un apšauba visdārgākos ideālus, vai, tieši otrādi, potenciālais līderis, kuram ir tādi uzskati, apvalda sevi. Nevie-

na no šīm situācijām nav iespējama bez patiesas cieņas pret līdzpilsoņu viedokļiem, pat ja tas paredz sava personīgā viedokļa pakārtošanu.

Jebkura sistēma var izturēt deformāciju līdz zināmai pakāpei. Taču pat demokrātiskai paškontrolei nepieciešamais minimums acīmredzot prasa noteiktu nacionālo raksturu un nacionālās paražas, un ne visur bija apstākļi, lai tas viss rastos. Nevar cerēt, ka demokrātiskā metode tās radīs pati. Turklāt visur šī paškontrole pastāv tikai līdz noteiktām robežām. Patiešām, lasītājam tik vien kā atkal jāatgriežas pie mūsu priekšnoteikumiem, lai pārliecinātos, ka demokrātiska valdība vislabākajā veidā strādās tikai tad, ja visas nozīmīgās intereses būs praktiski vienādas ne tikai attiecībā uz uzticību valstij, bet arī attiecībā uz sabiedrībā pastāvošajiem lojalitātes pamatprincipiem. Kad šie principi tiek apšaubīti un rodas problēmas, kas sašķeļ nāciju divās naidīgās nometnēs, demokrātija nonāk neizdevīgos apstākļos. Tā var vispār pārstāt funkcionēt, ja ļaudis pārstāj redzēt iespēju kompromisam starp dažādām interesēm un ideāliem, par kuriem te tiek runāts.

Piezīmes

1. Joseph A. Schumpeter. Capitalism, Socialism and Democracy. New York: Allen & Unvin, 1976. No angļu val. tulkojusi *Mg. iur.* Dace Eisaka
2. *Modus procedendi* (no lat. val.) — procedūra.
3. Renē Valdeks-Ruso (*Waldeck-Rousseau*, 1846–1902) — Francijas premjerministrs no 1899. līdz 1902. gadam. Veicinājis bēdīgi slavenās Dreifusa lietas atrisinājumu. Par Dreifusa prāvu sk., piemēram, Andra Grūtupa grāmatu *Tiesāšanās kā māksla, 2. daļu* (Jaunā Daugava, 2002).
4. Puankarē — Raimonds Puankarē (*Poincaré*, 1860–1934), pieckārtējs Francijas premjerministrs laika periodā no 1912. gada līdz 1929. gadam, arī valsts prezidents (1913–1920).
5. Lords Makolejs (*Thomas Babington Macaulay,* 1800–1859) — britu vēsturnieks un politiķis.

6. *Modus operandi* (no lat. val.) — darbības veids.
7. Edmunds Bērks (*Edmund Burke*, 1729–1797) — īru izcelsmes politiķis un filozofs. Bērku pamatoti uzskata par vienu no lielākajām konservatīvisma autoritātēm. Bērks ir noformulējis šīs ideoloģijas galveno principu: visiem cilvēkiem ir vienādas tiesības, bet pieejami dažādi labumi. Viņš augstu vērtēja vēsturiskās attīstības gaitā izveidojušās tradīcijas un uzskatīja, ka šodiena nekad nav brīva no vakardienas jeb pagātnes, bet kārtība valstī ir vēsturiskās attīstības rezultāts, savukārt tikai kārtība var nodrošināt brīvību. Bērks bija pārliecināts, ka politikai ir jāsakņojas laikā, saglabājot visu vērtīgo un atmetot to, kas nav izturējis laika pārbaudi. Tieši no Bērka nāk konservatoru skepse pret visiem radikāliem pasaules pārtaisīšanas plāniem.

5 KARLS POPERS

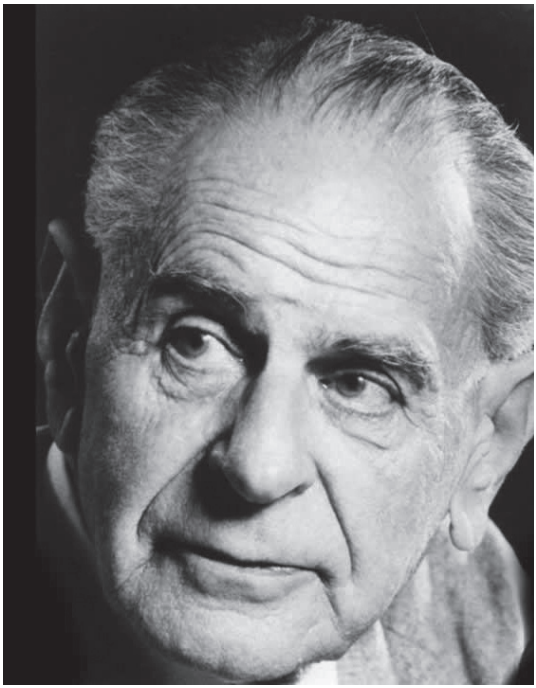

Austriešu un britu filozofs ***Karls Popers*** (1902–1994)

Raksts «Vēlreiz par atvērtu sabiedrību un tās ienaidniekiem» [1]

Mana demokrātijas teorija ir ļoti vienkārša un katram saprotama. Taču savā pamatā tā ir pilnīgi atšķirīga no gadsimtos izveidojušās demokrātijas teorijas, kuru visi uztver kā pašsaprotamu parādību. Tās atšķirības acīmredzot netika uztvertas tieši šīs manas teorijas vienkāršības rezultātā. Tā izvairās no «skaļiem» vārdiem un abstraktiem jēdzieniem, tādiem kā «brīvība» un «saprāts». Es ticu brīvībai un saprātam, taču nedomāju, ka ar šiem terminiem var izveidot saprotamu, praktisku un auglīgu teoriju. Tie ir pārāk abstrakti, un mēs tos labprāt izmantojam, un, protams, viņu definēšana neko nedod.

Savu rakstu esmu sadalījis trīs daļās. Pirmajā daļā īsumā aprakstīts tas, ko varētu nosaukt par demokrātijas klasisko teoriju: tautvaldības teorija. Otrā daļa ir īss manas reālistiskās teorijas izklāsts. Trešajā daļā galvenokārt tiek izklāstīts manas teorijas praktiskais pielietojums. Tā ir atbilde uz jautājumu — kāds ir jaunās teorijas praktiskais labums.

Klasiskā teorija

Īsi sakot, klasiskās teorijas būtība ir apstākļi, ka demokrātija — tā ir tautas valdīšana, ka tautai ir tiesības valdīt. Tautas tiesībām valdīt tikuši izvirzīti daudz un dažādi apgalvojumi, taču šajā rakstā man acīmredzot nav vajadzības sākt to iztirzāšanu. Tā vietā es īsumā aplūkošu vēsturisko fonu, uz kura radās šī teorija, un tās terminoloģiju.

Platons bija pirmais teorētiķis, kurš sakārtoja sistēmā, viņaprāt, galvenās pilsētvalstu formas. Tās viņš iedalīja sekojošos tipos: 1. monarhija jeb viena cilvēka valdīšana un tirānija — izkropļota monarhijas forma; 2. aristokrātija jeb vairāku labu cilvēku valdīšana un oligarhija — tās izkropļota forma; 3. demokrātija jeb daudzu, visas tautas valdīšana.

Demokrātijai viņš nesaskatīja divas formas, tādēļ, ka daudzi vienmēr veido pūli, tā kā demokrātija pati par sevi ir izkropļota valdīšanas forma. Ja mēs uzmanīgāk pievērsīsimies šai klasifikācijai un uzdosim sev jautājumu, ko tad Platons ir domājis, nodarbodamies ar savām shēmām, tad atklāsim kaut ko kopēju starp Platona un visu citu autoru teorijām. No Platona līdz Kārlim Marksam un tiem, kas nāca pēc viņa, pamatjautājums bija sekojošs: kam jāvalda valstī? (Viena no manām galvenajām tēzēm ir, ka šis jautājums ir jānomaina ar pilnīgi savādāku jautājumu.) Platona atbilde bija naiva un vienkārša: jāvalda ir «labākajiem». Ja iespējams — vienam, «pašam labākajam». Ja nē — tad dažiem «labākajiem», aristokrātiem. Taču, bez šaubām, ne daudziem, pūlim vai dēmosam. Taču Atēnās, jau ilgi pirms Platona piedzimšanas, iesakņojās tieši pretējais: jāvalda ir tautai, dēmosam. Visi svarīgākie politiskie lēmumi, tādi kā kara un miera jautājumi, tika pieņemti visu pilntiesīgo pilsoņu sapulcē. Tagad to sauc par «tiešo demokrātiju»; taču nedrīkst aizmirst, ka pilsoņi bija iedzīvotāju mazākums — pat starp pamatiedzīvotājiem.

Bet mums svarīgi ir tas, ka atēnieši uzskatīja savu demokrātiju par tirānijas, despotiskas pārvaldes alternatīvu; patiesībā viņi gan labi zināja, ka tautas valdītājam ar tautas balsošanu var tikt piešķirta tirāna vara. Tātad viņiem bija zināms, ka tauta izvēlē var kļūdīties pat pašos svarīgākajos jautājumos.

Atēniešiem bija taisnība: demokrātiski pieņemti lēmumi var būt kļūdaini; kļūdaina varēja būt pat balsošanas ceļā varas piešķiršana valdībai.

Grūti, pat neiespējami, tā sastādīt konstitūciju, lai tā garantētu nekļūdīgumu.

Tas ir viens no spēcīgākajiem argumentiem, lai nošķirtu demokrātiju no izvairīšanās no tirānijas principa.

Leģitimizācijas princips jeb likumības attaisnošana (manuprāt, drošs princips) Eiropas vēsturē ir spēlējis lielu lomu. Kad romiešu leģioni bija spēcīgi, imperatori balstīja savu varu uz vienkārša principa: valdītājam likumību dod armija, kura viņu par tādu pasludina. Taču līdz ar Impērijas norietu leģitimizācijas problēma kļuva sevišķi asa. To pilnībā izbaudīja jau Diokletiāns [2], cenšoties ideoloģiski stiprināt dievišķo Cēzaru impēriju, balstoties uz tradīcijām un reliģiju, piešķi-

rot sev Cēzara un Augusta titulus, paceļot savu dzimtu līdz Herkulesa [3] un Jupitera [4] augstumiem. Taču acīmredzot bija nepieciešamība pēc autoritārākas, dziļākas reliģiskās leģitimizācijas. Nākošā paaudzē panteisms [5] kristietības formā (no visām zināmajām panteisma formām tā ieguva visplašāko izplatību) piedāvāja sevi Konstantīnam [6] kā problēmas atrisinājumu. No tā laika valdnieks valdīja ar Dieva žēlastību — viena vienīgā vispasaules Dieva. Jaunās leģitimizācijas ideoloģijas panākumi izskaidro gan ciešo saistību, gan saspīlējumu starp reliģisko un laicīgo varu, kuras bija atkarīgas viena no otras un arī sacentās visus viduslaikus.

Un tā viduslaikos atbilde uz jautājumu — kam ir jāvalda? — bija — valda Dievs caur saviem likumīgajiem pārstāvjiem uz zemes. Šim leģitimizācijas principam pirmo reizi nopietnu izaicinājumu veidoja Reformācija [7], pēc pēc tās Anglijas revolūcija, kura pasludināja tautas dievišķās tiesības uz valdīšanu. Taču revolūcijas gaitā šīs dievišķās tautas tiesības tika izmantotas, lai nodibinātu Olivera Kromvela [8] diktatūru.

Pēc diktatora nāves notika atgriešanās pie iepriekšējām leģitimizācijas formām. Tieši protestantiskās leģitimizācijas pārkāpums no leģitimizēta monarha puses noveda pie «Slavenās revolūcijas» 1688. gadā un britu demokrātijas attīstības, pastāvīgi palielinot parlamenta varu, kurš pasludināja par likumīgajiem valdniekiem Vilhelmu III [9] un viņa sievu Mariju. Šīs demokrātijas unikālais raksturs ir izskaidrojams tikai ar angļu apgūto pieredzi: fundamentāli teoloģiski un ideoloģiski strīdi par to, kam jāvalda, noved tikai pie katastrofas.

Ne karaliskā leģitimizācija, ne tautas valdīšana vairs nebija droši principi. Praksē eksistēja monarhija ar diezgan apšaubāmu leģitimizāciju, kas tika izveidota pēc parlamenta gribas, un pastāvīgi pieaugošā parlamenta vara. Angļi ar aizdomām sāka izturēties pret abstraktiem principiem. Platona jautājums: kam ir jāvalda? Lielbritānijā vairs nopietni neparādījās.

Kārlis Markss, nebūt nebūdams angļu politiskais darbinieks, vēl aizvien aizrautīgi nodarbojās ar Platona sen uzdoto jautājumu: kam ir jāvalda — labajiem vai sliktajiem, strādniekiem vai kapitālistiem? Un pat tie, kas pilnīgas brīvības vārdā noliedza valsti, nespēja atbrīvoties no nepareizi saprastās problēmas — viņi sauca sevi par anarhistiem, jeb-

kuras varas formas pretiniekiem. Var tikai izteikt līdzjūtību viņu nesekmīgajiem mēģinājumiem izvairīties no senā jautājuma: kam jāvalda?

Reālistiskāka teorija

Savā grāmatā «Atvērtā sabiedrība un tās ienaidnieki» kā racionālās politiskās teorijas pamatproblēmu es piedāvāju iztirzāt pavisam atšķirīgu jautājumu, ko var noformulēt šādi: kāda valsts iekārta ļauj bez vardarbības un asinsizliešanas atbrīvoties no neapmierinošas valdības?

Atšķirībā no iepriekšējām, šī problēma pamatā ir praktiskas, gandrīz vai tehniskas dabas jautājums. Mūsdienu, tā saucamās demokrātijas, ir labs piemērs dotās problēmas praktiskajam risinājumam. Tās visas raksturo princips, kas ļauj gāzt valdību ar balsu vairākumu. Tomēr teorijā visas mūsdienu demokrātijas sakņojas absolūti nepraktiskā ideoloģijā, saskaņā ar to tieši tauta — pilngadīgie iedzīvotāji ir, vai arī tiesiski viņiem ir jābūt īstenajiem un vienīgajiem valdītājiem. Protams, nav tādas vietas, kur valdītu tauta. Valda valdības un, par nelaimi, arī birokrāti, šie «„tautas" kalpi» vai «nepakalpīgie saimnieki», kā tos dēvēja Vinstons Čērčils, «kuriem ir gandrīz neiespējami likt atbildēt par savu rīcību».

Kādas ir šīs vienkāršās praktiskās valdības teorijas sekas? Manis piedāvātais problēmas uzstādījums un risinājums nenonāk pretrunā ne ar rietumu demokrātijas praksi, ne ar Lielbritānijas neuzrakstīto konstitūciju, ne arī ar daudzajām uzrakstītajām konstitūcijām, kas vairāk vai mazāk veidotas pēc britu parlamenta modeļa.

Manas teorijas mērķis ir aprakstīt to praksi, bet ne ideoloģiju. Tādēļ uzskatu, ka man ir tiesības to dēvēt par «demokrātijas» teoriju, lai gan es uzsvēršu vēlreiz, tā nepavisam nav «tautvaldības» teorija, bet gan likuma valdīšanas teorija, kas postulē miermīlīgu valdības atlaišanu vienkāršā balsu vairākuma ceļā. Manu teoriju neskar iepriekšējo teoriju pretrunas un grūtības arī šādā jautājumā: «Ko darīt gadījumā, ja tauta balso par diktatūras nodibināšanu?» Protams, brīvas balsošanas apstākļos šāda varbūtība ir mazticama. Bet tomēr šādi gadījumi ir bijuši. Ko darīt, ja tas atkārtosies vēlreiz? Vairākumā konstitūciju ir formulēts, ka to izmaiņu vai papildinājumu gadījumā ir nepieciešams

savākt vairāk nekā vienkāršu balsu pārsvaru: lai nobalsotu pret demokrātiju, ir nepieciešamas, teiksim, divas trešdaļas vai pat trīs ceturtdaļas balsu («kvalificētais vairākums»). Šādas prasības eksistence pierāda, ka vispār tādas izmaiņas ir iespējamas; vienlaicīgi tiek apgāzts princips, pēc kura vadoties «nekvalificētā vairākuma» griba kļūst par varas avotu, t. i., ka tauta ir tiesīga pārvaldīt, izpaužot savu gribu ar vienkāršu balsu vairākumu.

No visām šīm teorētiskajām grūtībām var izvairīties, ja atsakāmies no jautājuma: «Kuram ir jāvalda?» un nomainām to ar tīri praktisku problēmu: kā vislabāk izvairīties no situācijas, kas ļauj sliktam valdniekam būt ļaunuma avotam? Kad mēs paziņojam, ka labākais mums zināmais šīs problēmas risinājums ir konstitūcija, kas ļauj ar balsu vairākumu atlaist valdību, mēs nedeklarējam, ka vairākumam vienmēr ir taisnība. Mēs pat neapgalvojam, ka vairākumam parasti ir taisnība. Mēs sakām vien to, ka šī nepilnīgā procedūra ir labākā no līdz šim izgudrotajām. Vinstons Čērčils reiz pajokoja, ka demokrātija ir sliktākā no visām pārvaldes formām, ja neņem vērā visas pārējās.

Šeit arī slēpjas lietas būtība: katrs, kas kādreiz ir dzīvojis pie citas pārvaldes formas, t. i., tādas diktatūras apstākļos, ko nav iespējams gāzt bez asinsizliešanas, apzinās, ka ir vērts cīnīties par demokrātiju, es domāju, arī — nomirt, neskatoties uz visām tās nepilnībām. Bet tas ir tikai mans personiskais viedoklis, un nebūtu pareizi mēģināt pārliecināt citus par tā pareizību.

Mēs varam balstīt savu teoriju uz dilemmas, jo ir zināmas vien divas alternatīvas: diktatūra vai jebkura demokrātijas forma. Mēs balstām savu izvēli ne uz demokrātijas trumpjiem, kas var izrādīties apšaubāmi, bet tikai uz neapstrīdamiem diktatūras trūkumiem. Ne vien tādēļ, ka diktatūra vienmēr pielieto savu spēku ļaunuma vārdā, bet arī tādēļ, ka diktators, arī labdabīgs diktators, laupa cilvēkiem viņu atbildības daļu un arī, viņu tiesības un pienākumus. Tas ir pietiekami, lai mēs dotu priekšroku demokrātijai, t. i., likumam, kas dod mums iespēju atbrīvoties no valdības. Vairākums, lai arī cik liels tas būtu, nevar būt pietiekami «kvalificēts», lai iznīcinātu šo likuma varu.

Proporcionālā pārstāvniecība

Vecā teorija un ticība tam, ka tautas valdīšana, kuru realizē tauta savā labā, ir tās dabiskās (jeb dievišķās) tiesības, ir pamatā visiem pierastajiem argumentiem par labu proporcionālajai pārstāvniecībai. Jo, ja tauta valda caur saviem pārstāvjiem, kuri pieņem lēmumus ar balsu vairākumu, tad būtiski ir, lai viedokļu skaitliskā izplatība ievēlēto pārstāvju starpā pēc iespējas precīzāk atspoguļotu viedokļu izplatību tautā, kura ir reālais varas leģitimizācijas avots.

Jebkāds cits risinājums būtu galīgi netaisns, būtu pretrunā ar visiem taisnības principiem.

Šis arguments zaudē spēku, ja atsakāmies no vecās teorijas. Tad mēs spēsim mazāk kaislīgi un, iespējams, mazāk iesīkstējuši paraudzīties uz neizbēgamajām proporcionālās pārstāvniecības praktiskajām sekām.

Bet šīs sekas tiešām ir iznīcinošas.

Pirmām kārtām, proporcionālā pārstāvniecība dod, kaut arī netieši, konstitucionālo statusu partijām, kuru tās ar citādiem līdzekļiem nespētu iegūt. Un es vairāk nevaru vēlēt cilvēku, kuram es uzticu sevi pārstāvēt, es varu izvēlēties tikai partiju. Bet cilvēki, kas pārstāvēs partiju, tiek vēlēti pašā partijā.

Ja cilvēki un viņu uzskati vienmēr ir pelnījuši vislielāko cieņu, tad uzskatus, ko pauž partijas (kas pašas par sevi jau ir varas iegūšanas un personīgās karjeras realizēšanas līdzeklis, turklāt ar neizbēgamām intrigām...) nedrīkst pielīdzināt vienkāršiem cilvēka uzskatiem, tie nav uzskati, bet gan ideoloģijas.

Konstitūcijās, kurās nav paredzēta proporcionālā pārstāvniecība, nav vajadzības pat pieminēt partijas. Jebkura vēlēšanu iecirkņa vēlētāji sūta uz parlamentu savu tiešo pārstāvi. Vai tas būs neatkarīgs, vai apvienosies ar citiem partijā — tā ir viņa personiskā darīšana, kuru, ja ir vajadzība, viņš var izskaidrot un aizstāvēt savu vēlētāju priekšā.

Viņa pienākums ir savu spēju robežās aizstāvēt tos cilvēkus, kurus viņš pārstāv. Lielāko tiesu šīs intereses sakritīs ar visas valsts pilsoņu interesēm, ar nācijas interesēm.

Šo interešu aizstāvēšanā viņam jāpielieto visas savas zināšanas. Viņš personīgi ir atbildīgs to priekšā, kas viņu sūtīja uz parlamentu.

Tas ir vienīgais pārstāvja pienākums, par ko viņš ir atbildīgs, pienākums, kuram jābūt nostiprinātam konstitūcijā. Ja viņš uzskata, ka viņam ir pienākums arī pret politisku partiju, tad tas varētu būt attaisnojams tikai ar to, ka, pēc viņa domām, ar partijas palīdzību viņš varēs izpildīt savu pamatpienākumu labāk nekā bez tās. Tātad ievēlētā pārstāvja pienākums ir atstāt partiju, līdzko viņš saprot, ka savu pamatpienākumu var pildīt bez partijas, vai iespējams, ar citas partijas palīdzību.

Tas viss ir neiespējami valstī, kuras konstitūcija paredz proporcionālo pārstāvniecību. Jo, pielietojot proporcionālo pārstāvniecību, kandidāts var panākt savu ievēlēšanu vienīgi kā partijas pārstāvis, neatkarīgi no tā, kādā veidā tas konkrēti ir rakstīts konstitūcijā. Ja viņu ievēl, tad galvenokārt, ja ne vienīgi tādēļ, ka viņš pieder pie konkrētas partijas jeb to pārstāv.

Tā kā viņš pirmām kārtām ir lojāls attiecībā pret savu partiju un partijas ideoloģiju, bet ne pret cilvēkiem (iespējams, izņemot savas partijas līderus). Tātad viņš nekad nejūt pienākumu balsot pret partiju, pie kuras pieder. Tieši pretēji — viņam ir morālas saistības pret savu partiju, jo, kā tās pārstāvis, viņš ir ievēlēts parlamentā. Ja viņš nevar vairāk ievērot šīs saistības savas sirdsapziņas dēļ, viņa morālais pienākums būtu, manuprāt, aiziet ne tikai no partijas, bet arī no parlamenta, kaut arī valsts konstitūcija to neparedz.

Faktiski sistēma, pēc kuras pārstāvis tiek ievēlēts, liedz viņam personisko atbildību. Tā pārvērš viņu par balsošanas mašīnu, bet ne par domājošu un jūtošu personību. Manuprāt, tas pats par sevi jau ir pietiekams arguments pret proporcionālo pārstāvniecību. Jo politikā mums ir vajadzīgas personības, kuras var veidot patstāvīgus spriedumus un ir gatavas personīgi par tiem atbildēt. Šādus cilvēkus ir grūti atrast pat bez proporcionālās pārstāvniecības, taču jāatzīst, ka mēs vēl neesam atraduši veidu, kā iztikt vispār bez partijām. Taču, ja mēs arī esam spiesti partiju eksistenci saglabāt, tad pareizāk ir labprātīgi neapstiprināt mūsu pārstāvju atkarību no partijas mašinērijas un partijas ideoloģijas, ierakstot konstitūcijā proporcionālo pārstāvniecību.

Proporcionālās pārstāvniecības tiešs rezultāts ir arī partiju skaita palielināšanās tendence. Pirmajā acumirklī tas varētu likties vēlami: jo vairāk partiju, jo lielāka izvēle, vairāk iespēju, vairāk elastīguma, vairāk kritikas. Tas nozīmē arī lielāku ietekmes un varas sadalīšanos.

Taču šis pirmais iespaids ir absolūti kļūdains. Daudzu partiju eksistēšana būtībā nozīmē valdības koalīciju neizbēgamību. Tas apgrūtina katras jaunas valdības formēšanu un liedz iespēju saglabāt tās stabilitāti ilgākā laika posmā.

Ja proporcionāla pārstāvniecība balstās uz ideju, ka partijas ietekmīgumam jāatbilst vēlētāju balsu skaitam, tad koalīcijas valdības eksistence visbiežāk nozīmē, ka nelielas partijas iegūst neproporcionāli lielu un nereti izšķirošu ietekmi uz valdības formēšanu un atlaišanu, kā arī tās lēmumiem. Visbūtiskākais ir tas, ka šāds process virza uz atbildības samazināšanos. Tas tāpēc, ka koalīcijas valdībā visu koalīcijas locekļu atbildība ir krasi samazināta.

Proporcionālai pārstāvniecībai — tās rezultāts ir liels partiju skaits — var būt kaitīga ietekme izšķirošajā jautājumā: kā atbrīvoties no valdības balsošanas ceļā, piemēram, parlamenta vēlēšanās. Vēlētājiem ir pamats gaidīt, ka neviena no partijām vienalga neiegūs absolūto vairākumu. Tāpēc viņi nav sevišķi norūpējušies par to, lai balsotu konkrēti pret kādu no partijām. Rezultātā vēlēšanu dienā neviena no partijām neuzskata sevi par nosodītu, neviena nejūtas izraidīta. Tādējādi neviens negaida vēlēšanu dienu kā Pastaro tiesu, kad atbildīgā valdība sniedz atskaiti par savu darbību vai bezdarbību, sekmēm vai zaudējumiem, bet atbildīgā opozīcija kritizē valdību un izskaidro, kādus pasākumus tai bija jāveic un kādēļ.

Tās vai citas partijas 5–10 % balsu zaudējumu vēlētāji neuzskata par apsūdzības spriedumu. No viņu redzes viedokļa, tā ir tikai pagaidu popularitātes svārstība. Ar laiku cilvēki pierod pie domas, ka neviena no politiskajām partijām, neviens no līderiem faktiski nevar būt atbildīgs par visiem lēmumiem, kurus pieņemt viņus spiedusi nepieciešamība izveidot koalīciju.

No jaunās teorijas viedokļa vēlēšanu dienai jākļūst par Pastaro dienu. Jau 430. g. p. m. ē. Perikls [10] Atēnās ir teicis: «Tikai nedaudzi var radīt politiku, taču spriest par to var visi.» Protams, mūsu sprie-

dumi var būt un bieži ir kļūdaini. Taču, ja mēs pārdzīvojām periodu, kad partija bija pie varas, un izjutām uz savas ādas šīs sekas, mums galu galā ir tiesības spriest par to.

Tas nozīmē, ka pie varas esošajai partijai un tās līderiem jābūt pilnībā atbildīgiem par to, ko viņi ir darījuši, kas savukārt nozīmē vairākuma valdību. Taču pie proporcionālas pārstāvniecības pat tad, ja viena partija sastādījusi absolūtā vairākuma valdību un pēc tam to atstūmuši vīlušies vēlētāji, šai partijai nav vajadzības aiziet no valdības. Drīzāk tāda partija sameklēs sev partneri — nelielu partiju, pietiekami stipru, lai koalīcijā ar to varētu turpināt valdīt.

Tātad lielas partijas līderis, kuram vēlētāji izteikuši neuzticību, tāpat turpinās vadīt valdību — tiešā pretrunā ar vairākuma gribu — ar kādas nelielas partijas palīdzību, kuras politika var būt visai tāla no «visas tautas gribas». Protams, jaunajā valdībā mazajai partijai nebūs nozīmīgas pārstāvniecības. Taču tās vara būs liela, jo jebkurā brīdī tā varēs gāzt valdību. Tas viss grauj ideju, kura ir proporcionālās pārstāvniecības pamatā, ideju par to, ka katras partijas ietekmei jāatbilst balsu skaitam, ko tā var savākt vēlēšanās.

Divpartiju sistēma

Lai vairākuma valdība būtu iespējama, nepieciešams kaut kas līdzīgs divpartiju sistēmai, kāda eksistē Lielbritānijā un ASV. Tā kā proporcionālās pārstāvniecības esošā prakse stipri apgrūtina tādas sistēmas izveidošanu, es uzskatu, ka parlamenta atbildības interešu vārdā nepieciešams pretoties mākslīgajai idejai, ka demokrātija nosaka proporcionālu pārstāvniecību. Tā vietā mums jātiecas uz divpartiju sistēmu vai, galējā variantā, uz kādu virzību tai pretī, jo tāda sistēma visu laiku stimulē abu partiju paškritikas procesu.

Šāds viedoklis bieži izsauc pārmetumus, kuri pelna ievērību: «Divpartiju sistēma nomāc jaunu partiju veidošanos». Tas ir tiesa. Taču mēs zinām, ka abās lielajās partijās gan Lielbritānijā, gan ASV to eksistences laikā notikušas būtiskas izmaiņas, tā ka citu partiju apspiešana ne vienmēr nozīmē politiska elastīguma trūkumu.

Lietas būtība ir tāda, ka divpartiju sistēmas apstākļos partijai, kas cietusi sakāvi vēlēšanās, pret to jāizturas nopietni. Tai jāpārdomā, kā izmainīt sev nospraustos mērķus, tas ir — kā mainīt partijas ideoloģiju. Ja partija cietusi sakāvi divas vai pat trīs reizes pēc kārtas, jauno ideju meklēšana var kļūt ļoti enerģiska, bet šī parādība acīmredzot ir ļoti veselīga. Tas viss droši vien notiks, pat ja balsu zaudējums nebūs pārāk liels.

Maz ticams, ka līdzīgi viss notiks daudzpartiju sistēmas apstākļos, koalīcijas apstākļos. Gan partijas līderi, gan vēlētāji ir noskaņoti mierīgi reaģēt uz balsu zaudējumu, it īpaši, ja tas ir neliels. Viņi uzskata to par spēles sastāvdaļu, jo nevienai no partijām nav skaidri redzamas atbildības. Demokrātijai ir nepieciešamas daudz jutīgākas un, ja iespējams, pastāvīgi saspringtas partijas. Tikai šādā veidā tās var piespiest kļūt paškritiskas. Tieksme uz paškritiku pēc zaudējuma vēlēšanās daudz izteiktāka ir zemēs ar divpartiju sistēmu nevis tur, kur eksistē vairākas partijas. Pretēji pirmajam iespaidam, divpartiju sistēma praksē izrādās daudz elastīgāka, nekā daudzpartiju sistēma.

Uzskata: «Proporcionālā pārstāvniecība dod jaunizveidotajai partijai iespējas izaugsmei. Bez tā šīs iespējas ir visai nelielas. Bet trešās partijas eksistence var krasi uzlabot abu lielo partiju darbību.» Pilnīgi iespējams, ka tas tā ir. Bet, ja parādās piecas vai sešas jaunas partijas? Kā jau mēs redzējām, pat viena maza partija var iegūt pilnīgi neproporcionālu varu, ja iegūst tiesības izlemt, kurai no divām lielām partijām pievienoties, lai izveidotu koalīcijas valdību.

Pastāv uzskats: «Divpartiju sistēma nav savienojama ar atvērtas sabiedrības ideju, ar jaunu ideju atklāšanu, ar plurālisma ideju.» Es uz to atbildēšu: gan Lielbritānija, gan Savienotās Valstis ir ļoti atvērtas jaunām idejām. Taču absolūtā atvērtība būtu tikpat pašsagraujoša kā absolūtā brīvība. Turklāt kultūras atvērtība un politiskā atvērtība ir divas dažādas lietas. Un par daudz svarīgāku lietu, nekā bezgalīga politisko strīdu paplašināšana, var kļūt partijas atbildīga attieksme pret priekšā stāvošo politisko Pastaro tiesu.

Piezīmes

1. Raksts latviešu val. pirmoreiz publicēts Latvijas Sociāldemokrātiskās partijas izdevumā *Nedēļas lapa* 1990. gadā (nr. 19; 20; 21). Tulkotājs nezināms.
2. Diokletiāns — pilnā vārdā Gajs Aurēlijs Valērijs Diokletiāns (244–311). Romas impērijas imperators (284–305). Par imperatoru viņu iecēla romiešu armija. Viņam izdevās izbeigt t. s. Trešā gadsimta krīzi Romas impērijā. Diokletiāna efektīvās pārvaldes reformas ļāva saglabāties Rietumromas impērijai vēl 200 gadus, bet Austrumromas impērijai vēl 1000 gadus.
3. Herkuless — dievs un varonis romiešu mitoloģijā. Seno romiešu dots vārds sengrieķu varonim Hēraklam. Herkulesa kults kļuva par vienu no izplatītākajiem romiešu pasaulē.
4. Jupiters — debesu, dienas gaismas un negaisa dievs romiešu mitoloģijā. Tiek pielīdzināts grieķu Zevam. Visu dievu dievs. Kļūst par Romas valsts varas un varenības dievu. Imperatoru aizbildnis.
5. Panteisms — reliģiski filozofiska mācība, kas Dievu identificē ar dabu un kas dabu, pasauli uzskata par Dieva iemiesojumu.
6. Konstantīns — Cēzars, Flāvijs, Valērijs, Konstantīns, Augusts, pazīstams vienkārši kā Konstantīns I, Konstantīns Lielais vai Svētais Konstantīns (272–337) bija Romas imperators no 306. gada līdz savai nāvei 337. gadā. Vislabāk zināms kā pirmais kristiešu Romas imperators. Viņš atcēla sava priekšgājēja Diokletiāna izsludināto kristiešu vajāšanu. Konstantīns pārcēla impērijas galvaspilsētu no Romas uz jaunbūvēto savā vārdā nosaukto pilsētu — Konstantinopoli.
7. Reformācija — reliģiski politiska kustība Rietumeiropā 16. gs., kas cīnījās par pārmaiņām reliģiskajā dzīvē. Šīs kustības gaitā nostiprinājās jauns kristietības virziens — protestantisms.
8. Kromvels — angļu 17. gs. pirmās puses karavadonis un politiķis Olivers Kromvels (1599–1658). Anglijas pilsoņu kara laikā izvirzījās par vienu no līderiem. Pēc tam, kad 1649. gadā ar nāvi tika sodīts karalis Čarlzs I Stjuarts, Kromvels dominēja valsts politikā,

iekaroja Skotiju un Īriju, bet no 1653. gada līdz 1658. gadam ieņēma Lorda protektora (reģenta) amatu, faktiski būdams diktators. Pretrunīgi vērtēta personība, tomēr BBC 2002. gada aptaujā viņš tika atzīts par vienu no visu laiku ievērojamākajiem britiem.

9. Vilhelms III — arī Viljams III jeb Orānijas Vilhelms, Anglijas, Īrijas un Skotijas karalis (1689–1702). 1677. gadā apprecas ar Jorkas hercoga Džeimsa meitu Mariju Stjuarti. 1688. gadā notika t. s. Slavenās revolūcijas valsts apvērsums un parlamenta toriju frakcija kopā ar Anglijas baznīcas augstāko garīdzniecību aicināja Orānijas Vilhelmu kāpt Anglijas tronī. Parlaments pasludināja Vilhelmu un Mariju par Anglijas monarhiem un 1689. gada 11. aprīlī viņi tika kronēti kā Anglijas un Īrijas karalis un karaliene. Viņa valdīšanas laikā norisa pāreja uz konstitucionālo monarhiju un 1689. gadā tika pieņemts Tiesību Bills (*Bill of Rights*).
10. Perikls — skat. M. Vēbera darba tulkojuma 21. piezīmi.

6 ROBERTS DĀLS

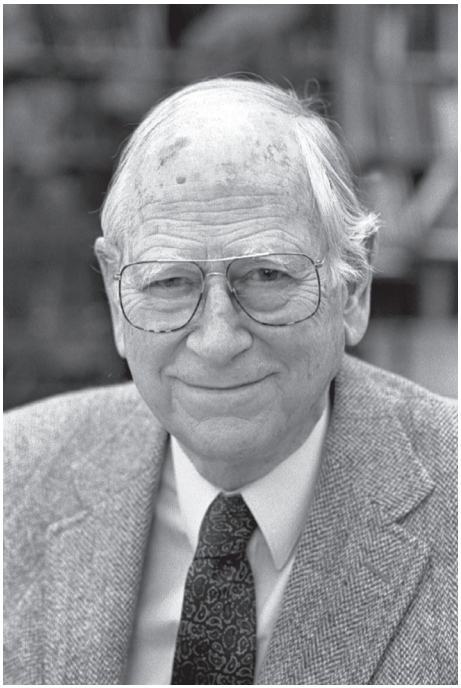

Amerikāņu politologs ***Roberts Dāls*** (1915–2014)

Fragmenti no grāmatas «Demokrātija un tās kritiķi» [1]

Poliarhija

Poliarhija [2] ir politiskā iekārta, ko kopumā var atšķirt pēc diviem plašiem raksturojumiem: pilsonība ir salīdzinoši lielai pieaugušo iedzīvotāju daļai un pilsoņa tiesības paredz iespēju uzstāties pret un izbalsot augstākās valsts amatpersonas valdībā. Pirmais raksturojums atšķir poliarhiju no vairāk noslēgtām pārvaldes sistēmām, kurās, lai arī opozīcija ir atļauta, valdība un tās legālā opozīcija ir ierobežota līdz mazai cilvēku grupai, kā tas bija Lielbritānijā, Beļģijā, Itālijā un citās valstīs pirms plašu vēlēšanu tiesību ieviešanas. Otrais raksturojums atšķir poliarhiju no režīmiem, kuros, lai arī vairākums pieaugušo ir pilsoņi, pilsoņtiesības neparedz iespēju balsot pret valdību, kā tas ir mūsdienu autoritārajos režīmos.

Poliarhijas institūti

Konkretizējot un piešķirot plašāku saturu šīm divām vispārējām iezīmēm: poliarhija ir politiskā iekārta, kurai ir septiņi institūti, kuriem jāraksturo valsts pārvalde, lai to klasificētu kā poliarhiju.

1. *Vēlētas amatpersonas.* Kontrole pār valsts pārvaldes politiskajiem lēmumiem ir konstitucionāli piešķirta vēlētām amatpersonām.

2. *Brīvas un taisnīgas vēlēšanas.* Vēlētas amatpersonas tiek ievēlētas brīvās un taisnīgās vēlēšanās, kur spaidi ir samērā reti.

3. *Iekļaujošas vēlēšanu tiesības.* Praktiski visiem pieaugušajiem iedzīvotājiem ir tiesības balsot vēlēšanās.

4. *Tiesības izvirzīt sevi amatpersonas postenim.* Praktiski visiem pilngadīgajiem ir tiesības izvirzīt savu kandidatūru vēlētam amatam, lai arī vecuma ierobežojumi var būt augstāki nekā vecuma cenzs, lai piedalītos vēlēšanās.

5. *Brīvība izteikties.* Pilsoņiem ir tiesības izteikties bez bailēm no soda pēc politiskiem motīviem šā vārda plašā nozīmē, ieskaitot varas, valdības, režīma, sociāli ekonomiskās kārtības un valdošās ideoloģijas kritiku.

6. *Alternatīva informācija.* Pilsoņiem ir tiesības uz alternatīviem informācijas avotiem. Vēl vairāk, alternatīvi informācijas avoti pastāv un ir ar likumu aizsargāti.

7. *Asociāciju autonomija.* Lai īstenotu savas dažādās tiesības, ieskaitot iepriekš minētās, iedzīvotājiem ir tiesības veidot relatīvi neatkarīgas asociācijas vai organizācijas, neatkarīgas politiskās partijas un interešu grupas ieskaitot.

Ir svarīgi saprast, ka šie apgalvojumi raksturo reālas, nevis vienkārši nominālas tiesības, institūtus un procesus. Faktiski pasaules valstis var sarindot aptuvenā reitingā saskaņā ar to, cik katrs institūts ir pārstāvēts reāli. Tātad institūti var kalpot kā kritērijs, lai spriestu, kurā valstī pašlaik valda poliarhija vai kur tā bijusi agrāk. Šie reitingi un klasifikācijas var tikt izmantoti, kā mēs vēlāk redzēsim, lai izpētītu apstākļus, kas labvēlīgi ietekmē vai traucē poliarhijas nostiprināšanās perspektīvu.

Poliarhija un demokrātija

Tomēr redzams, ka mēs interesējamies par poliarhiju ne tikai tāpēc, ka tā ir mūsdienu pasaulei raksturīgs politiskā režīma tips. Tā interesē mūs tieši tāpēc, ka ir saistīta ar demokrātiju. Kā tad poliarhija ir saistīta ar demokrātiju?

Īsi sakot, poliarhijas institūti ir nepieciešami plaša mēroga demokrātijai, it īpaši, mūsdienu nācijvalsts mērogiem. Citiem vārdiem — visi poliarhijas institūti ir nepieciešami, lai sasniegtu augstāko pakāpi

valsts pārvaldes demokrātiskajos procesos. Teikt, ka visi septiņi institūti ir nepieciešami, nenozīmē apgalvot, ka tie ir pietiekami. [..]

Attiecības starp poliarhiju un prasībām demokrātiskajam procesam parādītas tabulā.

Poliarhija un demokrātiskais process

Šādi institūti...	ir nepieciešami, lai nodrošinātu šādus kritērijus
1. Vēlētas amatpersonas 2. Brīvas un taisnīgas vēlēšanas	I. Vēlēšanu vienlīdzība
1. Vēlētas amatpersonas 3. Ietverošās vēlēšanu tiesības 4. Tiesības balotēties 5. Vārda brīvība 6. Alternatīva informācija 7. Asociāciju autonomija	II. Efektīva līdzdalība
5. Vārda brīvība 6. Alternatīva informācija 7. Asociāciju autonomija	III. Informētība, sapratne
1. Vēlētas amatpersonas 2. Brīvas un taisnīgas vēlēšanas 3. Ietverošās vēlēšanu tiesības 4. Tiesības balotēties 5. Vārda brīvība 6. Alternatīva informācija 7. Asociāciju autonomija	IV. Darba kārtības kontrole
3. Ietverošās vēlēšanu tiesības 4. Tiesības balotēties 5. Vārda brīvība 6. Alternatīva informācija 7. Asociāciju autonomija	V. Iekļaušana

Poliarhijas novērtējums

Demokrātiem, kas dzīvo valstīs ar autoritāriem režīmiem, ir tipiski, ka tie kvēli vēlas, lai viņu valsts kādu dienu sasniegtu poliarhijas slieksni. Īsti demokrāti, kas dzīvo poliarhijās, ir pārliecināti, ka poliarhija nav pietiekami demokrātiska un to nepieciešams demokratizēt daudz lielākā mērā. Un, lai arī demokrāti apraksta daudz dažādas vī-

zijas par to, kādai vajadzētu būt nākamajai demokratizācijas pakāpei, līdz šim neviena valsts nav pārkāpusi poliarhijas robežas ceļā uz «augstākām» demokrātijas pakāpēm.

Kad intelektuāļi zemēs, kur demokrātija pastāv bez pārtraukuma vairākās paaudzēs vai tamlīdzīgi, ir pārsātināti ar tās institūtiem un aizvainoti ar trūkumiem, nav grūti saprast, kāpēc demokrāti, kuriem nav šo institūtu, uzskata tos par visai vēlamiem un nevainojamiem. Poliarhija nodrošina plašu cilvēktiesību un brīvību spektru, kuras nevar garantēt neviena no reāli mūsdienu pasaulē pastāvošajām tās alternatīvām. Poliarhijas sastāvdaļa ir plaša brīvības un kontroles zona, kuru nevar dziļi vai nemitīgi aizskart, nesagraujot pašu poliarhiju. Tā kā cilvēki demokrātiskās valstīs, kā mēs redzējām, cenšas panākt papildus tiesības, brīvības, pilnvaras, šī būtiskā zona paplašinās vēl lielākā mērā. Lai arī poliarhijas institūti nevar garantēt ierobežojumu atcelšanu un enerģisku pilsoņu līdzdalību, kas principā varētu pastāvēt mazā pilsētvalstī, ne arī nodrošināt, ka valdība tiks skrupulozi kontrolēta vai tās politika nemainīgi atbildīs vairākuma vēlmēm, tie padara principā maz ticamu, ka valdība spēs ilgi īstenot politiku, kas nopietni aizskar vairākumu pilsoņu. Vēl vairāk, pastāvot šiem institūtiem, gadījumi, kad valdība īsteno politiku, pret ko nozīmīgs pilsoņu daudzums iebilst un mēģina noraidīt, izmantojot tiem pieejamās tiesības un iespējas, ir diezgan reti. Ja pilsoņu kontrole pār kolektīviem lēmumiem ir vājāka nekā spēcīgā kontrole, ko tie varētu veikt tad, ja sapnis par līdzdalības demokrātiju jebkad tiktu realizēts, pilsoņu spēja izmantot veto pret vēlēto amatpersonu pārvēlēšanu un politiku ir spēcīgs un bieži lietots līdzeklis, lai atturētu amatpersonas no politiskā kursa, kas izsauc daudzu cilvēku iebildumus. [..]

Mūsdienu plurāli organizētā sabiedrība

Vēsturiski poliarhija cieši asociējas ar sabiedrību, kurai piemīt virkne savstarpēji saistītu raksturojumu. To skaitā:

– salīdzinoši augsts ienākumu līmenis un pārticība uz vienu iedzīvotāju;

- ienākumu un pārticības līmeņa pieaugums uz vienu iedzīvotāju ilgākā laika posmā;
- augsts urbanizācijas līmenis;
- salīdzinoši maza vai ātri mazumā ejoša tā iedzīvotāju daļa, kas nodarbināta lauksaimniecībā;
- profesionālās darbības sfēru daudzveidība;
- plaši izplatīta izglītība;
- salīdzinoši liela iedzīvotāju daļa, kas mācās augstākajās mācību iestādēs;
- ekonomiskā iekārta, kur ražošanā darbojas lielākoties relatīvi autonomas firmas, kas stingri orientētas uz nacionālo un starptautisko tirgu;
- salīdzinoši augsti tradicionālie labklājības rādītāji, tādi kā ārstu skaits un gultas vietu skaits slimnīcās uz tūkstoti iedzīvotāju, prognozējamais dzīves ilgums, ģimeņu skaits, kas var atļauties iegādāties dažādas ilgtermiņa lietošanas preces utt.

Šāda veida sociālo rādītāju savstarpējā korelācija ir tik augsta, ka apliecina visu šo rādītāju, kā vairāk vai mazāk noteikta tipa sociālai sistēmai atbilstošu pazīmju, klasifikācijas pamatotību (ja nepieciešami papildus apstiprinājumi jau tā no vēsturiskā redzes viedokļa acīmredzamiem secinājumiem). [..]

Kā gan nosaukt šāda tipa sabiedrību, kas, bez šaubām, ir tik labvēlīga poliarhijai? Tiek izmantoti visdažādākie apzīmējumi: liberāla, kapitālistiska, buržuāziska, vidusšķiras uzņēmējdarbības, modernā (un postmodernā), konkurences, uz tirgu orientēta, atvērta... Lielākais vairums šo terminu tomēr liek pārāk lielu uzsvaru uz pakārtotām iezīmēm vai sabiedrības specifiskiem aspektiem. Dažas no būtiskām īpašībām, iespējams, ir vislabāk izteiktas modernitātes idejā (piemēram, vēsturiski augsts labklājības, ienākumu, patēriņa, izglītības vidējais līmenis, liela nodarbošanās dažādība, urbanizācija, ievērojama lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju un lauksaimniecības ekonomiskā nozīmīguma samazināšanās). Citi aspekti ir saistīti ar sabiedrības dinamisko dabu (ekonomiskā izaugsme, dzīves standartu pieaugums), un daži ar tās plurālo raksturu (liels skaits relatīvi autonomu grupu un organizā-

ciju, it īpaši ekonomikā). Tāpēc es to saukšu par modernu, dinamisku, plurālu sabiedrību un valsti ar šādām iezīmēm par modernu, dinamisku, plurālu valsti (piemēram, MDP).

Poliarhijas leģitimitāte

Mūsu rīcībā esošie pierādījumi apstiprina trīs pieņēmumus. Pirmkārt, valstis būtiski atšķiras pēc aktīvistu (un citu pilsoņu) pārliecības pakāpes par poliarhijas leģitimitāti. Otrkārt, šīs atšķirības ir zināmā mērā neatkarīgas no valsts sociālajiem un ekonomiskajiem raksturojumiem. Divas valstis, kurām ir liela līdzība sociālajā un ekonomiskajā sistēmā, var nozīmīgi atšķirties pēc tā, kā poliarhijas leģitimitāti vērtē aktīvisti (un citi). Treškārt, jo valstī ir lielāka ticība poliarhijas institūtu leģitimitātei, jo lielākas izredzes ir poliarhijai.

Ja trešais pieņēmums šķiet acīmredzams, tad to nevar teikt par pirmo un, it īpaši, otro pieņēmumu. Kas attiecas uz pirmo, tad vispievilcīgākā poliarhijas alternatīva politiskajiem līderiem šķiet, kā tas aizvien ir bijis, dažas aizbildniecības formas. Kā jau minēju ievadā, politiskie līderi, ar dažiem izņēmumiem, visur šodien raksturo savus režīmus kā īpašu demokrātijas formu, vai arī kā vienu no pēdējām stadijām pirms pārejas uz šādu demokrātiju. Bet tas, ka viņi noliedz kādus konkrētus poliarhijas institūtus, parasti tiek attaisnots ar argumentu par aizbildniecību, pat ja tiek teikts, ka aizbildniecība ir īslaicīga vai pārejoša. Padomju Savienībā, Austrumeiropā, Kubā un Ķīnā vienas partijas hegemonija ir tikusi aizstāvēta ar apelēšanu pie aizbildniecības principiem. Militārie režīmi Argentīnā, Brazīlijā, Čīlē, Peru, Urugvajā, Turcijā, Nigērijā un visur citur attaisno savu valdīšanu kā aizbildniecisku, jo pie varas valstī esot cilvēki, kas vislabāk sagatavoti valdīšanai specifiskos, lai arī pārejošos, vēsturiskos apstākļos. Patiešām, tikai dažos, ja tādi vispār ir, mūsdienu nedemokrātiskos režīmos valdnieki tiešām tic, ka viņu valdīšanai nevajag attaisnojuma, un vislabākais attaisnojums nedemokrātiskai valdīšanai, kā tas ir bijis vienmēr, ir vajadzīga tādu valdošo aizbildnība, kas citus pārspēj ar savām zināšanām un tikumiem.

Otro pieņēmumu labi ilustrē Argentīna. Pusgadsimtu ilgo, ar īsiem nestabilas poliarhijas periodiem, militāro režīmu pastāvēšanu nevar pilnībā izskaidrot, neņemot vērā politisko līderu vājo saistību ar demokrātiskajiem principiem (sk. O'Donell, Guillermo. 1978. «Permanent Crisis and the Failure to Create a Democratic Regime: Argentina». In Juan Linz and Alfred Stepan, eds., *The Breakdown of Democratic Regimes*, part. III, 138–77.; Smith, Peter H. 1978. «The Breakdown of Democracy in Argentina, 1916 — 30». In Juan Linz and Alfred Stepan, eds., *The Breakdown of Democratic Regimes*, part. III, 3–27. Baltomore: Johns Hopkins University Press.). Visu šo periodu Argentīnai, lielākā mērā kā jebkurai citai valstij Latīņamerikā, bija raksturīgi MDP sabiedrības atribūti. Tomēr, lai arī valsts MDP sabiedrība bija labvēlīga tam, lai rastos un nostiprinātos poliarhija, tā nevarēja pārvarēt demokrātiskās līdzdalības vājumu. Līdzīgi, Padomju Savienība ir attīstījusi visus MDP sabiedrības atribūtus, izņemot relatīvi zemo organizāciju autonomijas un tādējādi arī plurālisma līmeni.[15] Lai arī moderna un dinamiska, pat Mihaila Gorbačova liberalizācija vēl nav novedusi pie augsti plurālas sabiedrības. Domāju, ka nevar pilnībā izskaidrot padomju vadības atteikšanos no lielāka plurālisma, neņemot vērā demokrātisko ideju un tradīciju vājumu Krievijas vēsturē un vadoņu saistību ar ļeņinisko pasaules uzskatu kopš 1918. gada.

Politiskā kultūra

Lai arī pierādījumu ir mazāk, tomēr ticams, ka poliarhijas iespējas valstī ietekmē arī citi pilsoņu apziņas komponenti, piemēram, uzskati par varu, tai skaitā, valdības efektivitāte salīdzinājumā ar citu alternatī-

[15] 20. gs. 80. gados pēc nacionālā kopprodukta uz vienu iedzīvotāju Padomju Savienība un vairums citu Austrumeiropas valstu bija sasniegušas augstāku līmeni nekā Eiropas demokrātiskās valstis 20. gados, un iespējams augstāku nekā tas bija bagātākajā demokrātiskajā valstī ASV 1929. gadā. Lai arī salīdzinājums ir viltīgs, ASV kopprodukts uz vienu iedzīvotāju 1929. gadā bija apmēram 5795 USD 1982. gada cenās (ASV Statistikas birojs 1986., 698. tabula «Nacionālais kopprodukts», 416. lpp; 2. tabula «Iedzīvotāji», 8. lpp, 766. tabula, «Nacionālais kopprodukts absolūtajās cenu novirzēs no 1919. līdz 1985. gadam», 456. lpp.). uz 1983. gadu Varšavas līguma valstu vērtējums ir 6273 USD, PSRS 6784 USD un Austrumvācija 7427 USD (*Sward*, 1986, table 1, n 2).

vu režīmu efektivitāti risinot nozīmīgas problēmas, cik liela ir uzticība un paļāvība uz līdzpilsoņiem vai politiskajiem aktīvistiem; attieksme pret konfliktiem un sadarbību, un, bez šaubām, vēl citi.

Kopumā ņemot, ticējumi, attieksmes un dispozīcijas [3] veido politisko kultūru, vai varbūt vairākas politiskās subkultūras, kurās aktīvisti un pilsoņi ir socializēti dažādās pakāpēs. Valsts ar politisko kultūru, kas ir pilnībā labvēlīga poliarhijai, veidos savu ceļu cauri krīzēm, tajā pašā laikā zemes ar poliarhijai mazāk atbilstošu politisko kultūru var nonākt līdz sabrukumam. Daudzās zemēs, precīzāk — to vairākumā, politiskā kultūra, kas ir labvēlīga demokrātiskām idejām un praksēm, nepastāv. Tas nenozīmē, ka poliarhija nevar šādā zemē pastāvēt, bet visdrīzāk to, ka tā būs nestabila. Nevar arī teikt, ka labvēlīgāka politiskā kultūra nevar rasties zemēs, kur tās pašlaik nav. Ja valstī attīstās MDP sabiedrība, visdrīzāk, ka attīstīsies arī atbalstoši ticējumi, attieksmes un varas attiecības, kas ir labvēlīgākas poliarhijai. Bet politiskās kultūras evolūcija ir lēna un atpaliek no pārmaiņām MDP sabiedrības struktūrās un procesos. Jebkurā gadījumā lielajam vairumam valstu līdz MDP sabiedrībai vēl ir garš ceļš ejams. [..]

Demokrātijas perspektīvas pasaulē

Iespēja, ka valstī tiks izveidoti un saglabāsies poliarhijas institūti, ir ļoti augsta:

- ja vardarbīgi piespiedu līdzekļi ir izkliedēti vai neitralizēti;
- ja pastāv MDP sabiedrība;
- ja tā ir kultūras ziņā viendabīga, vai arī, ja tā ir heterogēna [4], bet nav sašķelta ietekmīgās atšķirīgās subkultūrās;
- vai arī, ja tā ir sašķelta, bet to līderi ir panākuši konsociālu [5] vienošanos subkultūru konfliktu noregulēšanā;
- ja tai ir politiskā kultūra un pilsoņu ticība, it sevišķi politisko aktīvistu vidū, kas atbalsta poliarhijas institūtus;
- ja tā nav pakļauta naidīgas ārvalstu poliarhijas intervencei.

Sekojot šai loģikai, iespējams apgalvot, ja valstī nav iepriekšminēto apstākļu, vai arī tajā ir pretēji apstākļi, tad valstī būs nedemokrātisks

režīms. Valstīs ar jauktiem apstākļiem, ja poliarhija pastāv, tad tā visdrīzāk ir nestabila. Dažās valstīs var notikt svārstības starp poliarhiju un nedemokrātisku režīmu.

Nav pārsteigums, ka pasaulē ir ne vairāk kā viena trešdaļa valstu, kur valda poliarhija. Tieši otrādi, būtu pārsteigums, ja tāda attiecība kardināli izmainītos tuvākajos divdesmit gados. Un tomēr, nav šaubu, ka demokrātijas ideja nezaudēs savu pievilcību nedemokrātiskajās valstīs, un līdz ar modernu, dinamisku un arvien vairāk plurālu sabiedrību attīstību šajās zemēs, to autoritārām valdībām būs aizvien grūtāk pretoties demokratizācijas centieniem.

Piezīmes

1. Robert A. Dahl. Democracy and its critics. New Haven and London: Yale University Press, 1989. No angļu val. tulkojusi *Mg. iur.* Dace Eisaka.
2. Poliarhija (no gr. val.) — politiskais režīms, kurā pie varas ir daudzi.
3. Dispozīcija (no lat. val. *dispositio* — izvietojums) — indivīda sliecība noteiktā veidā uztvert dzīves un darbības apstākļus un tajos rīkoties.
4. Heterogēns (no gr. val. *hetero* + *genos* — neviendabīgs) — tāds, kurā ir dažādas sastāvdaļas.
5. Konsociāls (no lat. val. *consociatio*) — līdzāspastāvēšana, kopā savešana. Sk. 3. un 4. piezīmi A. Lijpharta darba tulk., arī priekšvārdu.

7 GABRIELS ALMONDS, SIDNIJS VERBA

Amerikāņu politologi ***Gabriels Almonds*** (1911–2002) un ***Sidnijs Verba*** (dz. 1932)

Fragmenti no grāmatas «Pilsoniskā kultūra. Politiskās attieksmes un demokrātija piecās valstīs» [1]

XIII nodaļa. Pilsoniskā kultūra un demokrātijas stabilitāte

[..] Piecas valstis [2], ko mēs esam pētījuši, ir demokrātijas, tomēr tās viena no otras atšķiras gan ar raksturojumu, gan ar politisko vēsturi. Tāpēc mums jānoskaidro veids, kā politiskā kultūra ietekmē demokrātisku valdīšanu. Vēl vairāk, mums ir jāuzdod jautājums, cik lielā mērā tā ietekmē stabilas un efektīvas demokrātijas radīšanu un saglabāšanu. Vai pastāv demokrātiska politiskā kultūra — politisko attieksmju modelis, kas veicina demokrātijas stabilitāti, kas savā veidā «der» demokrātiskai politiskai sistēmai? Lai atbildētu uz šo jautājumu, mums jāapskata divu relatīvi stabilu un veiksmīgu demokrātiju — Lielbritānijas un Amerikas Savienoto Valstu — politiskā kultūra. Šo nāciju politiskā kultūra aptuveni atbilst pilsoniskās kultūras jēdzienam. Šis politisko orientāciju modelis savā ziņā atšķiras no «racionāli aktīvā» modeļa, no tā pilsoniskās kultūras modeļa, kas saskaņā ar demokrātiskās ideoloģijas normām būtu atrodams veiksmīgā demokrātijā. Pilsoņu tiesību un pienākumu teksti liek mums ticēt, ka problēma, ar ko sastopas pilsonis demokrātijā, ir, citējot šajā jomā nesen iznākušas grāmatas virsrakstu, — Kā *būt aktīvam pilsonim*? [16] Saskaņā ar šo racionāli aktīvo uzskatu veiksmīga demokrātija prasa, lai pilsoņi aktīvi iesaistās politikā, ir informēti par politiku un mēģina to ietekmēt. Vēl vairāk, kad viņi pieņem lēmumus, it sevišķi tik svarīgu kā — par ko balsot, viņiem tas jāpieņem pēc rūpīgas izvērtēšanas un alternatīvu apsvēršanas. Ja pilsonis ir pasīvs, nepiedalās vēlēšanās, ir vāji informēts vai apātisks — tas viss norāda uz vāju demokrātiju. Šāds uzskats par demokrātisku pilsoni

[16] Paul Dauglass and Alice McMahon, *How to Be an Active Citizen*, Gainesville, Fla., 1960.

uzsver viņa aktivitāti, iesaistīšanos, racionalitāti. Lietojot mūsu izstrādāto terminoloģiju, tas akcentē aktīvista jeb līdzdalībnieka lomu un maz ko pasaka par pasīvās vai lokālās politiskās kultūras [3] pārstāvja lomu.

Jaunākie pētījumi par politisko izturēšanos racionāli aktīvo modeli apšauba, jo kļūst skaidrs, ka pilsoņi demokrātijā reti pietuvojas šim modelim. Viņi nav labi informēti, nav iedziļinājušies politikā, nav īpaši aktīvi, un veids, kādā tie nonāk līdz lēmumam, par ko balsot, ir jebkas, tikai ne racionāls aprēķins.[17] Šis modelis arī precīzi neparāda to pilsonisko kultūru, ko mēs redzam Lielbritānijā un Savienotajās Valstīs. Patiesībai atbilst kas cits — un šī iezīme ir gan būtiski svarīga, gan arī norāda uz salīdzinošo datu lietderību, proti, ka informēti, iesaistīti, racionāli un aktīvi pilsoņi biežāk sastopami veiksmīgās, nevis neveiksmīgās demokrātijās. Racionāli aktīvā modeļa raksturojumi patiešām ir pilsoniskās kultūras sastāvdaļas, bet jāuzsver, ka tās tomēr ir tikai *daļa* no šīs kultūras.

Pilsoniskā kultūra ir jaukta politiskā kultūra. Tās ietvaros daudzi indivīdi ir aktīvi politikā, bet ir arī daudzi, kuri ieņem daudz pasīvāku — pavalstnieka lomu. Vēl svarīgāks ir fakts, ka pat tiem, kas aktīvi pilda pilsoņa politisko lomu, pasīvās un lokālās politiskās kultūras lomas nav pilnībā aizvietotas. Līdzdalībnieka jeb aktīvista loma vienkārši tiek pievienota šīm divām lomām. Tas nozīmē, ka aktīvs pilsonis saglabā savus tradicionālos, nepolitiskos sakarus, tāpat kā arī savu pasīvo pavalstnieka politisko lomu. [..]

Faktiski šīs divas orientācijas ne tikai turpina pastāvēt, bet tām ir nozīmīga loma pilsoniskajā kultūrā. Pirmkārt, lokālā un pasīvā orientācija maina indivīda politiskās iesaistīšanās un aktivitātes intensitāti. Politiskā aktivitāte ir tikai daļa no pilsoņa rūpēm un parasti ne pati svarīgākā. Citu orientāciju saglabāšana ierobežo viņa iesaistīšanās pakāpi politiskajā procesā un atstāj politiku tai paredzētajā vietā. Vēl vairāk, lokālā un pasīvā orientācija ne tikai pastāv līdzās aktīvajai orientācijai, bet arī tās caurauž un pārveido. [..]

[17] Sk., piemēram, Berelson et al., *Voting*, chap. XIV; Campbell et al., *The American Voter*, X nod., un Julian L. Woodward un Elmo Roper, «Political Activvity of American Citizens», *American Political Science Rewiew*, XLIV (1950), pp. 872–85.

Kā mēs varam izskaidrot pretrunu starp racionāli aktīvā modeļa ideāliem un politiskās izturēšanās modeļiem, ko mēs realitātē atrodam pat diezgan stabilās un veiksmīgās demokrātijās? Viens no iespējamajiem izskaidrojumiem, kas ir arī visbiežāk sastopams pilsoniskās izglītības grāmatās, ir tāds, ka šī pretruna ir pierādījums demokrātijas sliktai funkcionēšanai. Kamēr cilvēki nesasniegs aktīva pilsoņa ideāla līmeni, tikmēr var uzskatīt, ka demokrātija ir cietusi neveiksmi. Ja tic, ka politiskās dzīves realitātei ir jāatbilst kaut kādām politikas teorijām, tad šāds izskaidrojums ir apmierinošs. Bet, ja uzskatām, ka politikas teorijas ir jārada, pamatojoties uz politiskās dzīves realitāti, kas ir vieglāks un, iespējams, daudz lietderīgāks uzdevums, tad šis skaidrojums par atšķirību starp racionāli aktīvo modeli un demokrātisko realitāti ir mazāk pieņemams. Izejot no šī pēdējā uzskata, iespējams, var strīdēties, ka atšķirība pastāv tāpēc, ka standarti ir noteikti nepamatoti augsti. Ņemot vērā politikas sarežģītību, kā arī pastāvot citām prasībām, kas ir saistītas ar indivīdu patērēto laiku, un, ņemot vērā grūtības informācijas apstrādē, kas nepieciešama, lai pieņemtu racionālu politisku lēmumu, nav brīnums, ka parasts pilsonis nav ideāls pilsonis. Indivīda nepolitisko interešu gaismā ir visai neracionāli veltīt laiku un pūles politiskai aktivitātei, lai atbilstu racionāli aktīvajam modelim. Tas vienkārši nav tā vērts, lai būtu tik labs pilsonis.

Bet, lai arī pilnībā aktīva politiskā kultūra visdrīzāk ir tikai utopisks ideāls, var būt citi daudz nozīmīgāki iemesli, kāpēc visvairāk plaukstošajās demokrātijās pastāv sarežģīta jaukta pilsoniskā kultūra. Pilsoniskā kultūra, kas dažreiz ietver acīmredzami nesavienojamas politiskās orientācijas, liekas īpaši piemērota demokrātiskām politiskām sistēmām, jo arī tās ir pretrunu caurvītas. [..]

Spriedzei starp valsts varu un atbildību var vilkt paralēles ar konfliktējošām prasībām, kas tiek izvirzītas pilsoņiem demokrātiskā sistēmā. Lai elite rīkotos atbildīgi, parastajiem pilsoņiem tiek izvirzītas konkrētas prasības: viņiem ir jāizsaka savs viedoklis tā, lai elite zinātu, ko viņi vēlas; viņiem jābūt iesaistītiem politiskajā dzīvē tā, lai ne tikai zinātu, bet arī lai rūpētos par atbildīgu elites rīcību; viņiem jābūt tik ietekmīgiem, lai panāktu elites atsaucību . Citiem vārdiem sakot, elites atbildība prasa, lai parasts pilsonis rīkotos atbilstoši racionālistu aktī-

vistu pilsoņa modelim. Bet, lai sasniegtu elites varai alternatīvu polu, no parasta cilvēka tiek gaidīta pavisam cita attieksme un izturēšanās. Lai elite būtu spēcīga un pieņemtu autoritatīvus lēmumus, tad parasta cilvēka iesaistīšanās, aktivitāte un ietekme ir jālimitē. Parastajam pilsonim jāpiešķir vara elitei un jāļauj tai valdīt. Lai elitei būtu vara, parastam pilsonim jābūt relatīvi pasīvam, neiesaistītam un godbijīgam pret eliti. Tādējādi demokrātiskam pilsonim tiek prasīts sasniegt pretējus mērķus: viņam jābūt aktīvam, bet reizē arī pasīvam; iesaistītam, bet ne pārāk; ietekmīgam un tajā pašā laikā godbijīgam.[18]

Normas, uztvere un aktivitāte

[..] Šīs divas neatbilstības — starp sava potenciālā ietekmīguma augstu novērtēšanu un daudz zemāka līmeņa reālo ietekmi, starp verbāli paustu pienākumu piedalīties un faktisko līdzdalības apjomu — palīdz izskaidrot, kādā veidā demokrātiska politiskā kultūra veicina līdzsvara saglabāšanos starp valdošās elites varu un tās atbildību (vai arī tās papildinājuma — līdzsvara starp neelites grupu aktivitāti un ietekmīgumu un to pasivitāti un ietekmes neesamību). Salīdzinoši reti sastopamā politiskā līdzdalība, tās relatīvais mazsvarīgums indivīdam un parasta cilvēka objektīvi noteiktais vājums ļauj valdošajai elitei rīkoties. Parastā cilvēka pasivitāte un viņa nespēja ietekmēt lēmumu pieņemšanu palīdz valdošajai elitei nodrošināt varu, kāda tai nepieciešama šo lēmumu pieņemšanai. Tomēr tas viss garantē tikai viena, no diviem pretrunī-

[18] Ir skaidrs, ka spriedze, kas šeit aprakstīta, nav tāda pati kā starp pilsoņa pienākumiem un pavalstnieka pienākumiem. Te mēs saskaramies ar faktu, ka demokrātiskam pilsonim ir gaidas pret lomām, kas saistītas ar politiskās sistēmas «ievades» struktūrām. No viņa tiek gaidīta sava veida līdzdalība lēmumu pieņemšanā. Tai pašā laikā viņam ir «pavalstnieka» pienākumi attiecībā uz politiskās sistēmas «izvades» struktūrām. No viņa gaida pakļaušanos pieņemtajiem lēmumiem. Šis sajaukums arī ir daļa no pilsoniskās kultūras. Bet spriedze, kas šeit aprakstīta, nav starp indivīda lomu saistībā ar «ievades» struktūrām (tas ir kā pilsonim) un viņa lomu saistībā ar «izvades» struktūrām (t. i., kā pavalstniekam). Šī spriedze, vismaz teorijā, ir diezgan viegli risināma. Šeit aprakstītā spriedze drīzāk ir starp diviem attieksmes veidiem attiecībā pret «ievades» struktūrām. Pilsonim jābūt spējīgam ietekmēt politisko kursu un tai pašā laikā viņam ir jābūt arī neietekmīgam un jāļauj elitei patstāvīgi pieņemt lēmumus. Spriedze, par kuru te ir runa, ir pilsoņa lomas sastāvdaļa.

gajiem demokrātijas uzdevumiem, veiksmīgu risinājumu. Elites vara ir jāpakļauj kontrolei. Pretējā loma — pilsonim būt aktīvam un ietekmīgam, lai nodrošinātu elites atsaucību, tiek uzturēta, pateicoties viņa dziļajai piesaistei pilsonības institūta aktīvajām normām, tāpat kā viņa pārliecībai, ka viņš var būt ietekmīgs pilsonis. Daļēji tas varbūt ir mīts, jo ietver normu kopumu par līdzdalību un pārliecību par spēju ietekmēt, kam faktiski neatbilst reāla politiskā izturēšanās. Tomēr pats fakts, ka pilsoņi tic šim mītam, uzskatot sevi par ietekmīgiem, proti, tādiem, kuriem ir pienākums spēlēt aktīvu lomu — vismaz potenciāli rada iespēju pilsoņu ietekmei un aktivitātei. Subjektīvi kompetents pilsonis nemēģinās par katru cenu ietekmēt valdību, bet, kas ir *ticamāk,* tieši viņš, nevis tāds pilsonis, kurš neuzskata sevi par kompetentu, tomēr varētu mēģināt to darīt.[19]

Tādējādi pilsonim pilsoniskās kultūras ietvaros ir ietekmes rezerve. Viņš nav pastāvīgi iesaistīts politikā, viņš aktīvi neseko politisko lēmumu pieņēmēju rīcībai. Bet viņam ir potenciāls rīkoties tad, kad tas ir nepieciešams. Šo potenciālās ietekmes rezervi, kas nav aktīva un nav saistīta ar politisko sistēmu, vislabāk ilustrē dati, kas attiecas uz pilsoņu spēju radīt politiskās struktūras, kad tas ir nepieciešams. Pilsonis nav pastāvīgs politiskā procesa dalībnieks. Viņš reti kad ir aktīvs politiskajās grupās. Taču viņš uzskata, ka nepieciešamības gadījumā spēj mobilizēt savu ierasto sociālo vidi politiskos nolūkos. Viņu nevar nosaukt par aktīvu pilsoni — viņš ir potenciāli aktīvs pilsonis.

[..] Tomēr pilsoņu politiskās aktivitātes un līdzdalības neregulārais un potenciālais raksturs ir atkarīgs no stabilākiem un vairāk pastāvīgiem politiskās izturēšanās tipiem. Dzīvojot pilsoniskajā kultūrā, parastais cilvēks ir vairāk tendēts uzturēt augstā un pastāvīgā līmenī politiskos sakarus, darboties kādā sabiedriskā organizācijā un piedalīties neformālās politiskās diskusijās. Šie rīcības veidi paši par sevi nenorāda uz aktīvu piedalīšanos lēmumu pieņemšanas procesā, bet tie padara tādu piedalīšanos vairāk iespējamu. Tie gatavo indivīdu iejaukties politiskās sistēmas funkcionēšanā un, kas varbūt ir vēl svarīgāk, rada politisko vidi, kurā pilsoņu iesaistīšanās un līdzdalība ir vairāk iespējama.

[19] Par demokrātiskā mīta svarīgumu sk. V. O. Key, Jr., *Public Opinion and American Democracy*, New York, 1961, p. 547.

Tas, ka politikai ir samērā maza nozīme pilsoņu dzīvē, ir svarīga detaļa mehānismā, ar kura palīdzību pretrunīgu politisko orientāciju kopums ļauj kontrolēt politisko eliti, tai pašā laikā neierobežojot to tik lielā mērā, ka tā kļūtu neefektīva. Jo saglabāt līdzsvaru starp pretrunīgām orientācijām būtu grūtāk, ja politiskos jautājumus pilsoņi vienmēr uzskatītu par svarīgiem. Ja rodas jautājumi, ko indivīdi uzskata par svarīgiem, vai, ja rodas samērā spēcīga neapmierinātība ar valdību, tad indivīdi būs motivēti domāt par šo jautājumu. Attiecīgi pastiprinās spiediens uz indivīdiem, kas liek viņiem atrisināt šo pretrunu — padarīt attieksmi un izturēšanos savstarpēji atbilstošas. Viens no veidiem, kā to izdarīt, ir rīkoties saskaņā ar normām un uztveri, kļūstot politiski aktīvam. Tādējādi pretruna starp attieksmi un izturēšanos darbojas kā latents vai potenciāls avots politiskai ietekmei un aktivitātei.

Tēze par to, ka pilsoniskā kultūra saglabā līdzsvaru starp varu un atbildību, norāda uz vēl vienu demokrātiskas politikas iezīmi. Tā parāda, kāpēc ļoti nozīmīgi politiski jautājumi, ja tie paliek neatrisināti, eventuāli rada demokrātiskās politiskās sistēmas nestabilitāti. Līdzsvars starp aktivitāti un pasivitāti var tikt saglabāts vienīgi tajā gadījumā, ja politiskie jautājumi nav pārāk asi. Ja politiskā dzīve kļūst pārāk saspringta un kāda neatrisināta nozīmīga jautājuma dēļ tāda paliek, tad neatbilstība starp attieksmi un izturēšanos sāk zaudēt stabilitāti. Bet jebkuram relatīvi ilgstošam šīs neatbilstības risinājumam ir nelabvēlīgas sekas. Ja izturēšanās sakrīt ar attieksmi, tad neelites kontroles palielināšanās pār eliti radīs valdības neefektivitāti un nestabilitāti. No otras puses, ja attieksme izmainās tādā veidā, ka sāk sakrist ar izturēšanos, tad bezspēcības un neiesaistīšanās sajūtas, kas rodas pilsoņiem, var sabojāt demokrātiskās politiskās sistēmas kvalitāti.

Tomēr tas nenozīmē, ka visas nozīmīgās problēmas kaitēs demokrātiskai politiskai sistēmai. Tikai tādā gadījumā, ja problēmas kļūst aktuālas un netiek risinātas, sistēma var kļūt nestabila. Ja nozīmīgas problēmas rodas tikai sporādiski un valdība ir spējīga reaģēt uz prasībām, kuras tās rada, tad līdzsvars starp pilsonisko un valdības ietekmi var saglabāties. Parastā situācijā pilsoņus samērā maz interesē, ko dara tie, kas valdībā pieņem lēmumus, un viņi var rīkoties brīvi, kā paši vēlas. Tomēr, ja problēma kļūst nozīmīga, pilsoņu prasības pret amatper-

sonām pieaug. Ja amatpersonas spēj reaģēt uz šīm prasībām, politikas nozīmība atkal mazināsies un atgriezīsies normālā gultnē. Vēl vairāk — šiem cikliem, kas sastāv no pilsoņu iesaistīšanās, elites reakcijas un pilsoņu attālināšanās no politikas, var palielināt pretrunu sabalansētību, kas nepieciešama demokrātijai. Katrā no šiem cikliem, pilsoņa pārliecība par savu ietekmi pastiprinās. Vienlaikus sistēma pielāgojas jaunajām prasībām un tādējādi demonstrē savu efektivitāti. Bet lojalitāte, ko rada līdzdalība un efektīva rīcība, var padarīt sistēmu kopumā vēl stabilāku.

Šie iesaistīšanās cikli ir svarīgs līdzeklis, kā saglabāt līdzsvaru starp aktivitāti un pasivitāti. Ja pastāvīga iesaistīšanās un aktivitāte, kas saistīta ar aktuālām strīdīgām problēmām, padarītu līdzsvara saglabāšanu sarežģītu, tad pie tāda paša rezultāta novestu arī neiesaistīšanās un aktivitātes trūkums. Līdzsvars ilgāku laiku var pastāvēt tikai tad, ja plaisa starp aktivitāti un pasivitāti nav pārāk liela. Ja ticība cilvēka politiskajai kompetencei netiek laiku pa laikam stiprināta, tad iespējams tā pazudīs. No otras puses, ja šī ticība tiek uzturēta tikai rituālā veidā, tā nebūs potenciāls ietekmes avots un nekalpos kā bremzējošs līdzeklis lēmumu pieņēmējiem. Iespējams, ka tieši tas raksturo ar statusu saistīto politisko kompetenci, kas vērojama Meksikā. Meksikāņu respondenti parāda relatīvi augstu subjektīvās politiskās kompetences līmeni, it sevišķi, salīdzinot ar citu kompetenču ļoti zemo līmeni («administratīvā», komunikācijas un u. c. līdzīgas). Un vēl — viņi diezgan bieži piemin ar grupu veidošanu saistītas stratēģijas. Tomēr viņu kompetences izjūta neatbilst politiskās rīcības pieredzei. Te pastāv plaisa starp subjektīvo kompetences uztveri un faktisko politisko rīcību, tāpat kā tas ir arī ASV un Lielbritānijā. Tikai plaisa Meksikā ir daudz lielāka. Piemēram, ASV 33 % respondentu, kas tic, ka viņi spētu ietekmēt pašvaldību, faktiski ir mēģinājuši to darīt, Lielbritānijā — 18 %. Savukārt Meksikā tikai 9 % ziņo par šādu pieredzi. Tādējādi uztveres — rīcības plaisa var būt tik liela, ka ir grūti izpildīt duālo funkciju — veicināt pilsonisko kontroli un saglabāt pasivitāti. Lai demokrātiskais mīts kļūtu par efektīvu politisko spēku, tas nevar būt tikai mīts. Tam jābūt reālu izturēšanās modeļu idealizācijai. Tur, kur, iespējams kā Meksikā, tam ir ļoti maza saistība ar realitāti, tas nevar funkcionēt kā daļa no līdzsvarotas pilsoniskās kultūras.

Līdz šim mēs apskatījām jautājumu par atsevišķiem pilsoņiem piemītošās aktivitātes un pasivitātes līdzsvarošanas veidiem. Tomēr tāds līdzsvars tiek saglabāts ne tikai ar indivīdiem piemītošo attieksmju kopumu, bet arī ar attieksmju izkliedi starp politiskā procesa dažādiem dalībniekiem: daži indivīdi tic savai kompetencei, citi — nē; daži ir aktīvi — citi nē. Šī dažādība indivīdu vidū arī palīdz īstenot varas — atbildības līdzsvaru. To var redzēt, ja mēs apskatām līdzsvara mehānismu, kas aprakstīts iepriekš: problēma kļūst nozīmīga un pamanāma, pieaug aktivitāte; pateicoties valdības reakcijai, kas samazina jautājuma asumu, līdzsvars atjaunojas. Viens no iemesliem, kāpēc kādas problēmas nozīmīguma pieaugums un kā reakcija uz to — politiskās aktivitātes izpausmes — nenoved pie politiskās sistēmas pārāk lielas spriedzes, ir tas, ka vienas vai citas problēmas nozīmīgums reti kad pieaug visiem pilsoņiem vienlaicīgi. Drīzāk tās ir atsevišķas grupas, kuru politiskā aktivitāte pieaug, kamēr pārējie pilsoņi paliek pasīvi. Šādā veidā pilsoņu aktivitāte jebkurā konkrētā vietā un laikā nav tik liela, lai radītu pārmērīgu spriedzi sistēmā. [..]

Tādējādi pilsoniskās kultūras ietvaros indivīdam obligāti nav jābūt racionālam, aktīvam pilsonim. Viņa aktivitātes struktūra ir vairāk jaukta un mīkstināta. Tas ļauj indivīdam savienot kompetenci, iesaistīšanos un aktivitāti ar pasivitātes un neiesaistīšanās daļu. Vēl vairāk, viņa attiecības ar varu nav tīri racionālas, jo tās ietver sevī uzticību — kā viņa, tā arī lēmumu pieņēmēju — demokrātiskajam mītam par pilsonisko kompetenci. Un šim mītam ir nozīmīgas sekas. No vienas puses, tas nav tikai mīts: ticībā vidusmēra cilvēka ietekmes potenciālam ir zināma patiesība, kas tiešām norāda uz reālu rīcības potenciālu. Un neatkarīgi no tā, vai šis mīts atbilst patiesībai vai nē, tam tic. [..]

Konsenss un šķelšanās

[..] Apkopojot visu, var teikt, ka pati pārsteidzošākā pilsoniskās kultūras iezīme, kā tas tika aprakstīts šajā grāmatā, ir tās jauktais raksturs. Tā vispirms ir lokālo, pasīvo un pilsonisko orientāciju sajaukums. Lokālās politiskās kultūras pārstāvja orientācija uz nepastarpinātām attiecībām, pavalstnieka pasīvā politiskā orientācija, pilsoņa aktivitāte —

tas viss saplūst kopā pilsoniskās kultūras ietvaros. Rezultātā rodas vadītu un līdzsvarotu politisko orientāciju kopums. Te ir politiskā aktivitāte, bet ne tik spēcīga, lai grautu valdības autoritāti, te ir iesaistīšanās un uzticība, bet tās ir mērenas; te ir politiska šķelšanās, bet tā tiek kontrolēta. Pats galvenais, ka politiskās orientācijas, kas veido pilsonisko kultūru, ir cieši saistītas ar vispārsociālajām un starppersonālajām orientācijām. Pilsoniskās kultūras ietvaros starppersonālo attiecību, vispārējās uzticēšanās un paļāvības normas caurauž politisko attieksmi un apvalda to. Attieksmju sajaukums, kas raksturīgs pilsoniskajai kultūrai, pilnībā «der» demokrātiskai politiskai sistēmai. Daudzējādā ziņā tas ir īpaši piemērots tādai jauktai politiskai sistēmai, kāda ir demokrātija. [..]

Pilsoniskās kultūras avoti

[..] Pilsoniskā kultūra ir īpaši piemērota demokrātiskai politiskai sistēmai. Tā nav vienīgā demokrātiskas politiskas kultūras forma, bet šķiet, ka tā ir visatbilstošākā stabilai demokrātiskai sistēmai. Tāpēc ir lietderīgi apsvērt, kā pilsoniskā kultūra tiek nodota no paaudzes paaudzē. Pirmais secinājums ir, ka to nevar iemācīt, šā vārda burtiskā nozīmē, skolā. Pilsoniskā apmācība ASV ir vērsta uz tādu uzvedības tipu, kas tuvāks racionālo aktīvistu modelim, nevis pilsoniskajai kultūrai. Šis uzvedības tips ir pilsoniskās kultūras nozīmīgs komponents, bet ne vairāk. Lielbritānijā, kur politiskā kultūra arī ir pietuvojusies pilsoniskajai kultūrai, mēģinājumi «iepotēt» bērniem uzvedības normu sistēmu, kas asociējas ar pilsonisko kultūru vai arī ar racionāli aktīvo modeli ir novērojami salīdzinoši maz. Tur praktiski nav filozofisku diskusiju par to, kas veido «labu britu pavalstnieku» un kā gatavot bērnus pilsoņa lomas pildīšanai. Tas nenozīmē, ka skolas apmācībai nav nekādas nozīmes pilsoniskās kultūras radīšanā, bet gan drīzāk to, ka tās loma ir nebūtiska.

Nav brīnums, ka pilsoniskā kultūra netiek nodota tiešas apmācības ceļā. To veidojošās orientācijas un izturēšanās savienotas sarežģītā, smalkā veidā; tā ir kultūra, ko zināmā mērā raksturo pretstatu nesavienojamība un līdzsvarošana. Vienu no svarīgākajām pilsoniskās kultūras sastāvdaļām veido attieksmju kopums par uzticēšanos citiem cilvē-

kiem — difūzs, daļēji pretrunīgs modelis, ko grūti nodot tālāk ar tiešu apmācību. Tad kā pilsoniskā kultūra var pāriet no paaudzes paaudzē?

Atbilde uz jautājumu jāmeklē politiskās socializācijas procesā. Pilsoniskā kultūra tiek nodota sarežģītā procesā, kas ietver apmācību daudzos sociālos institūtos — ģimenē, vienaudžu grupā, skolā, darbavietā, kā arī pašā politiskajā sistēmā. Turklāt pieredzes tipi šo institūtu ietvaros atšķiras. Indivīdi iegūst politiskās orientācijas apzinātas apmācības ceļā — piemēram, speciālās pilsoniskuma pamatu apguves stundās, bet viņi mācās arī no politiskiem notikumiem, kas nepavisam nav domāti tam, lai no tiem mācītos. Piemēram, bērns dzird, kā viņa vecāki apspriež politiskus jautājumus vai arī novēro politiskās sistēmas subjektus darbībā. Politisko orientāciju audzināšana var arī nebūt speciāli virzīta un politiska pēc sava rakstura, kā tas mēdz būt, kad indivīds uzzina par varu piedaloties ģimenes attiecību vai skolas pārvaldes struktūrās, vai arī, kad viņš no saviem agrīnajiem kontaktiem ar pieaugušajiem sāk saprast to, cik lielā mērā cilvēki ir tā vērti, lai viņiem uzticētos. [..]

Pilsoniskā kultūra — tā ir mērenības politiskā kultūra. Tajā notiek politiskās problemātikas apzināšanās, bet parastiem cilvēkiem tā nav visbūtiskākā; iesaistīšanās politikā notiek, bet tā nav intensīva. Var apgalvot, ka šādas politiskās attieksmes var parādīties tikai relatīvi mierīgas politiskās attīstības rezultātā, tur, kur politiskās likmes ir pietiekami augstas, lai arvien vairāk un vairāk cilvēku iesaistītos politikā, bet ne tik augstas, lai spiestu viņus, aizstāvot savas intereses, mesties politikā kā cīņā pret bīstamiem pretiniekiem. Mazāk acīmredzami ir tie attīstības cēloņi, kurus arī rada pilsoniskās kultūras daba un pēc kuriem tā attīstījās saplūšanas veidā. Tā notika tāpēc, ka tā ir jaukta kultūra, kas savieno pasīvo un aktīvo orientāciju. Šai kultūrai bija jāattīstās tā, lai jaunā politiskās līdzdalības orientācija saplūstu ar divām vecākajām orientācijām, bet neaizvietotu tās. [..]

[..] politiskās demokrātijas attīstība, kurai raksturīga iespēja ierindas cilvēkam piedalīties politisko lēmumu pieņemšanā (ja vien pastāvēs pilsoniskā kultūra), nevar pilnībā sagraut pasīvo pavalstnieka attieksmi pret politiku. Jaunais politisko lēmumu pieņemšanas ceļš, izmantojot pilsoņu līdzdalību, ne tikai aizstāj veco varas īstenošanas

veidu, bet papildina to. Tādā veidā var tikt radīts tāds aktivitātes un pasivitātes sajaukums, kas raksturo pilsonisko kultūru.

Piezīmes

1. Gabriel A. Almond, Sidney Verba. The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Fife Nations. Newbury Park; London; New Delhi: Sage Publications, 1989. No angļu val. tulkojusi Mg. iur. Dace Eisaka.
2. Piecās valstīs — ASV, Lielbritānijā, Rietumvācijā (VFR), Meksikā un Itālijā — kopā veiktas 5000 intervijas.
3. Politiskās kultūras tipoloģijas (*parochial, subject, participant political culture*) latviskošanai tiek lietoti šādi jēdzieni: lokālā; pasīvā un/vai pavalstnieka; aktīvā un/vai līdzdalības. Lielākās problēmas līdz šim ir sagādājis termins *parochial,* kas visbiežāk tiek tulkots vai nu kā patriarhālā, vai arī kā draudzes politiskā kultūra. Mūsuprāt, ne viens, ne otrs vārds pietiekami precīzi neatbilst tam saturam, ko ar šo jēdzienu domājuši grāmatas autori.

8 ARENDS LIJPHARTS

Holandiešu izcelsmes amerikāņu politologs ***Arends Lijpharts*** (dz. 1936)

Fragmenti no grāmatas «Demokrātija plurālās sabiedrībās» [1]

Plurālā [2] sabiedrībā ir grūti radīt un saglabāt stabilu demokrātisku režīmu — tāds ir vispāratzīts uzskats politoloģijā. [..] Sociālā viendabība un politiskā saskaņa tiek uzskatīta par nepieciešamiem priekšnosacījumiem vai faktoriem, kas lielā mērā veicina stabilu demokrātiju. Un pretēji — dziļas sociālās atšķirības un politiskās pretrunas plurālās sabiedrībās vaino demokrātijas nestabilitātē un sabrukumā.

Šajā pētījumā apskatīta īpaša demokrātijas forma — konsociālā [3] demokrātija, kas maina iepriekšminēto uzskatu: var būt *grūti, bet* nepavisam ne *neiespējami* sasniegt un saglabāt stabilu demokrātisku režīmu plurālā sabiedrībā.[20] Konsociālā demokrātijā centrbēdzes tendencēm, kas ir raksturīgas plurālai sabiedrībai, pretdarbojas dažādu sabiedrības segmentu līderu sadarbība un izturēšanās. Elitu sadarbība ir galvenā, visraksturīgākā konsociālās demokrātijas pazīme. [..]

Definīcijas

Daudzi līdz šim lietotie termini ir labi zināmi, plaši lietoti un vairumā gadījumu neprasa paskaidrojumus. Tomēr būtu noderīgi definēt galvenos jēdzienus, lai samazinātu iespējamos pārpratumus. Pirmkārt, *plurāla sabiedrība* ir sabiedrība, kas ir «segmentāru pretrunu sašķelta», kā to nosauc Harijs Ekšteins (*Harry Eckstein).* Viņš raksta: «Šādi šķēlumi pastāv tur, kur politiskās pretstāves līnijas daļēji vai pilnībā sakrīt ar nozīmīgām sociālās dalīšanās līnijām sabiedrībā.»[21] Segmen-

[20] Termins «konsociāls» (*consociational)* atvasināts no J. Altusiusa (*Johannes Althusius*) jēdziena *concociatio* viņa darbā *Politica Methodice Digesta* (1603).

[21] Harry Eckstein, *Division and Cohesion in Democracy: A Study of Norway* (Princeton: Princeton University Press, 1966), p. 34. Sk. arī: Alan Zuckerman, «Political Cleavage: A Conceptual and Theoretical Analysisk,» *British Journal of Political Science* 5, no. 2 (April 1975): 231–48; un R. A. Schermerhorn, *Comparative Ethnic Relations: A Framework for Theory and Research* (New York: Random House, 1970), pp. 123–27.

tārie šķēlumi var būt reliģiskas, ideoloģiskas, lingvistiskas, reģionālas, kulturālas, rasu vai etniskas dabas. Turpmākais raksturojums, kas izriet no Ekšteina definīcijas, paredz, ka politiskās partijas, interešu grupas, plašsaziņas līdzekļi, skolas un brīvprātīgo asociācijas ir tendētas organizēties ap segmentāro šķēlumu līnijām. Iedzīvotāju grupas, kuras apvieno šādi šķēlumi, tiks apzīmētas kā plurālās sabiedrības *segmenti*.

Būtībā *demokrātija* ir jēdziens, kas nepadodas definēšanai. Pietiks, ja teiksim, ka šeit tas tiks lietots kā sinonīms Dāla jēdzienam «poliarhija».[22] Tā nav pārvaldes sistēma, kas pilnībā iemieso visus demokrātiskos ideālus, bet tāda, kas pietiekamā pakāpē tuvinās tiem.

Politiskā *stabilitāte* ir gandrīz tikpat sarežģīts un nenoteikts jēdziens. Tas šajā pētījumā tiks lietots kā daudzdimensionāls jēdziens, apvienojot idejas, kas bieži sastopamas salīdzināmās politoloģijas literatūrā: sistēmas saglabāšana, pilsoniskā kārtība, leģitimitāte un efektivitāte.[23] Stabila demokrātiska politiskā režīma galvenie raksturojumi ir augsta iespējamība to saglabāt un zems faktiskās un potenciālās vardarbības līmenis sabiedrībā. Šīs divas dimensijas ir cieši saistītas; otro var uzskatīt arī par priekšnoteikumu un indikatoru pirmajai. Līdzīgi arī režīma leģitimizācijas pakāpe un efektivitāte, pieņemot un īstenojot lēmumus, ir saistītas gan savstarpēji, gan ar iepriekšējiem diviem faktoriem. Šīs četras dimensijas ir savstarpējā atkarībā un raksturo demokrātijas stabilitāti.

Galvenais jēdziens — *konsociālā demokrātija* — jau tika aptuveni definēts un plašāk tiks apskatīts nākošajā nodaļā. Jāuzsver, ka tas ir definēts ar abiem jēdzieniem — segmentārā sašķeltība, kas ir tipiska plurālai sabiedrībai, un segmentu elitu politiskā sadarbība. Šo jēdzienu ir jānošķir no diviem līdzīgiem jēdzieniem, kas tiek lietoti konsociālisma salīdzinošajās analīzēs: Vela R. Lorvina (*Val R. Lorwin*) «segmentu plurālisms» un Gerharda Lēmbruha (*Gerhard Lehmbruch*)

[22] R. A. Dhal *Poliarchy: Participation and Opposition* (New Haven: Yele University Press, 1971), pp. 1–9, 231–49.

[23] Sk.: Harry Eckstein, *The Evaluation of Political Performance: Problems and Dimensions*, Sage Professional Papers in Comperative Politics, no. 01-017 (Beverly Hills: Sage, 1971); Leon Hurwitz, «Contemporary Approaches to Political Stability,» *Comparative Politics* 5, no. 3 (April 1973): 449–63.

«konkordances demokrātija [4]». Lorvins fokusējas uz pirmo raksturojumu, atstājot atklātu jautājumu par elites reakciju un sašķeltības sekām. Vēl vairāk, viņš ierobežo šo jēdzienu, saistot šķelšanos tikai ar reliģiska un ideoloģiska rakstura pazīmēm. Lēmbruhs definē konkordances demokrātiju kā konfliktu risināšanas stratēģiju, sadarbojoties un vienojoties dažādām elitēm, nevis tām konkurējot un pieņemot lēmumus pēc vairākuma principa. Šī ir konsociālās demokrātijas otra pazīme.[24] Citiem vārdiem sakot, konsociāla demokrātija nozīmē segmentu plurālismu, kas ir paplašināts, iekļaujot visus iespējamos plurālās sabiedrības segmentu šķēlumus, un kombinēts ar konkordances demokrātiju. [..]

Konsociālā demokrātija

Konsociālo demokrātiju var definēt ar četriem to raksturojošiem jēdzieniem. Pirmais un pats nozīmīgākais elements ir plurālās sabiedrības visu nozīmīgāko segmentu politisko līderu lielās koalīcijas valdība. Tā var izpausties vairākās atšķirīgās formās. Proti, tādās kā lielās koalīcijas valdība parlamentārajā sistēmā, «lielā» padome vai komiteja ar nozīmīgām konsultatīvām funkcijām, vai arī prezidenta, vai citu augstāko amatpersonu lielā koalīcija prezidentārajā sistēmā. Pārējie trīs konsocionālās demokrātijas elementi ir (1) savstarpējais veto jeb «saskaņotā vairākuma» likums, kurš kalpo kā minoritāšu nozīmīgāko interešu papildus aizsarglīdzeklis; (2) proporcionalitāte kā politiskās pārstāvniecības, valsts amatpersonu ievēlēšanas un budžeta līdzekļu sadales principiāls standarts, un (3) augsta katra segmenta autonomijas pakāpe kārtojot savas iekšējās lietas.

[24] Val R. Lorwin, «Segmented Pluralism: Ideological Cleavages and Political Cohesion in the Smaller European Democracies,» *Comperative Politics* 3, no. 2 (January 1971): 141–44; Gerhard Lehmbruch, «Segmented Pluralism and Political Strategies in Continental Europe: Internal and External Conditions of 'Concordant Democracy',» paper presented at the Round Table of the International Political Science Association, Turin, September 1969, pp. 1–2. Sk. arī: Gerhard Lehmbruch, *Proporzdemokratie: Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Ősterreich* (Tübingen: Mohr, 1967).

Lielā koalīcija

Svarīgākā konsociālās demokrātijas pazīme ir šāda — plurālās sabiedrības visu nozīmīgo segmentu politiskie līderi valsts pārvaldē sadarbojas lielajā koalīcijā. Tas ir kontrastā demokrātijas tipam, kur politiskā elite ir sadalīta starp valdību ar nelielu vairākuma atbalstu un plašu opozīciju. Britu demokrātija ir uzskatāmākais piemērs šim tipam, tāpēc arī modeli — valdība pret opozīciju — sauc par britu modeli. Konsociālā modelī politiskās vadības stils ir konsolidēts [5], bet britu modelī tas ir konkurējošs, vai, kā to iesaka saukt Martins O. Heislers (*Heisler*), «sāncensības.»[25] [..]

Lielas koalīcijas funkcijas var arī tikt skaidrotas, apskatot tās kontekstā ar konsensa konkurences principiem vai vairākuma valdīšanu normatīvajā demokrātijas teorijā. No vienas puses, plaša saskaņa starp visiem pilsoņiem šķiet vairāk demokrātiska nekā vienkārša vairākuma valdīšana, bet, no otras puses, vienīgā reālā alternatīva vairākuma valdībai ir mazākuma valdība — vai vismaz mazākuma veto. Vairākums demokrātisko konstitūciju mēģina atrisināt šo dilemmu, paredzot vienkāršā vairākuma principu parastos gadījumos, t. i., tad, kad likmes nav visai augstas, un kvalificēto vairākumu vai citu īpašu likumā noteiktu veidu, piemēram, svarīgu lēmumu pieņemšanas gadījumā, teiksim, pieņemot vai grozot konstitūcijas tekstu. Līdz ar to šīs konstitūcijas seko Ž. Ž. Ruso [6] rekomendācijai: «Jo nopietnāki un svarīgāki jautājumi tiek izskatīti, jo tuvāk vienprātībai jābūt viedoklim, kas prevalē.»[26] Praksē vairākuma princips labi darbojas tad, kad uzskatu atšķirība ir salīdzinoši neliela, citiem vārdiem sakot, kad ir izveidojies pietiekami liels konsenss un vairākuma un mazākuma viedoklis ne pārāk atšķiras viens no otra. Kā reiz atzīmēja lords Balfūrs [7], «kad visi ir vienojušies par galveno, var atļauties mazliet pagrūstīties».[27] Bet politiskajā sistēmā ar skaidri izteiktām pretrunām un potenciāli savstarpēji naidīgām iedzīvotāju grupām, praktiski jebkura lēmuma pieņemšana var kļūt

[25] Martim O. Heisler, ed., *Politics in Europe: Structures and Processes in Some Postindustrial Democracies* (New York: McKay, 1974), p. 52.

[26] Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract,* trans. G. D. H. Cole (New York, Dutton, 1950), p. 107.

[27] Cit. no: *Carl J. Friedrich, Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America,* rev. ed. (Waltham, Mass.: Blaisdell, 1950), p. 422.

par spēli ar lielām likmēm, un tad vairākuma vara apdraud sistēmas vienotību un mieru kopumā. [..]

Faktiski tā ir patiesība, gandrīz tautoloģija, ka mērenība un vēlēšanās panākt kompromisu ir lielu koalīciju veidošanas priekšnosacījumi. No otras puses, perspektīva piedalīties valdībā ir spēcīgs stimuls savaldībai un kompromisam tāpēc, ka tas samazina risku tikt apmānītam no citu partiju puses vai pasargā no nepamatota optimisma attiecībā uz to gatavību piekāpties. Atrodoties pie varas partijas, kas viena otrai ne visai uzticas, iegūst svarīgu politiskās drošības garantiju. Tādēļ, protams, koalīcijā ir jābūt pastāvīgi, nevis jāatrodas rotējošā koalīcijā, kuras dalībnieku sastāvs visu laiku mainās. [..]

Savstarpējais veto

Pati svarīgākā konsociālās pārvaldes metode — lielā koalīcija vienā vai otrā formā — papildinās ar trīs palīginstrumentiem — savstarpēju veto, proporcionalitāti un segmentu autonomiju. Šie četri elementi ir cieši saistīti, un tie visi rada virzīšanos prom no vairākuma valdīšanas tīrā veidā. Savstarpējais veto, kas tiks apskatīts vispirms, paredz «negatīvo» mazākuma valdīšanu.

Piedalīšanās lielajā koalīcijā dod svarīgu politiskās drošības garantiju segmentiem, kas veido mazākumu, bet ne absolūti drošu aizsardzību. Lēmumi tiek pieņemti lielajai koalīcijai balsojot, un, lai arī piedalīšanās koalīcijā dod iespēju mazākumam maksimāli enerģiski aizstāvēt savu pozīciju partneru priekšā, vairākums tik un tā to var izbalsot. Ja šādā veidā pieņemti lēmumi skar mazākuma segmentu vitālas intereses, tad šāda sakāve tiks uzskatīta par nepieņemamu un sadarbība starp segmentu elitēm būs apdraudēta.

Tātad lielās koalīcijas principam jāpievieno mazākuma veto tiesības. Tikai tāds veto var dot katram segmentam pilnīgu politiskās aizsardzības garantiju. [..]

Vislielākās briesmas, kas slēpjas mazākuma tiesībās uz veto, ir mazākuma tirānijas iespēja, kas var radīt tādas pašas grūtības sadarbībai lielās koalīcijas ietvaros kā mazākuma viedokļa izbalsošana. Ir trīs iemesli, kāpēc šīs briesmas nav tik lielas, kā varētu likties. Pirm-

kārt, veto ir *savstarpējs,* un to var izmantot visi mazākuma segmenti. [..] Maz ticams, ka mazākums izmantos veto tiesības pārāk bieži, jo tas var vērsties arī pret viņu pašu interesēm. Otrkārt, pats fakts, ka veto tiesības ir potenciāli pieejams ierocis, dod mazākumam drošības sajūtu, kas samazina šo tiesību piemērošanas iespējamību praksē. [..]

Savstarpējais veto var būt gan neformāla nerakstīta vienošanās, gan oficiāli noformulēts noteikums, gan konstitūcijā nostiprināta norma.[..]

Proporcionalitāte

Proporcionalitātes princips nozīmē arī zināmu novirzi no vairākuma varas idejas un, tāpat kā savstarpējais veto, ir cieši saistīts ar lielās koalīcijas principu. Proporcionalitātei ir divas nozīmīgas funkcijas. Pirmkārt, tā ir metode, ar kuras palīdzību starp dažādu segmentu pārstāvjiem tiek sadalītas vietas valsts dienesta sistēmā, kā arī starp dažādiem segmentiem tiek sadalīti ierobežotie finanšu resursi valdības subsīdiju formā. Šādā nozīmē tas ir pretējs principam «uzvarētājs iegūst visu», kas darbojas vairākuma neierobežotas varas gadījumā. Tā kā viens no motīviem, veidojot minimālu koalīciju, ir sadalīt valsts amatus iespējami mazākam dalībnieku skaitam, proporcionalitātes princips padara minimālo koalīciju mazāk izdevīgu un tāpēc mazāk reālu.

Proporcionalitātes princips, kā neitrāls un taisnīgs sadales standarts lēmumu pieņemšanas procesā, novērš daudzas problēmas, kas potenciāli ir spējīgas sašķelt koalīciju, un tādējādi atvieglo konsociālās varas nastu. [..]

Segmentu autonomija un federālisms

Pēdējā novirze no vairākuma varas ir segmentu autonomija, tas ir, mazākuma patstāvība savu svarīgāko interešu sfērā, kas ir lielās koalīcijas principa loģiskas sekas. Visos vispārēja rakstura jautājumos lēmumi segmentiem jāpieņem kopā, balstoties uz ietekmes proporcionalitātes

pamata. Tomēr par citiem jautājumiem tiesības pieņemt lēmumus un tos izpildīt var tikt piešķirtas atsevišķiem segmentiem.

Likumdošanas un izpildvaras deleģēšana segmentiem, kopā ar valsts līdzekļu proporcionālu sadali starp tiem, ir spēcīgs stimuls, lai rastos dažādas organizācijas, kas pārstāv dažādu segmentu intereses. Viens no plurālās sabiedrības definīcijas aspektiem paredz, ka konfliktlīnijas starp segmentiem tiek pārnestas uz sabiedrības pārstāvniecības organizācijām. Tas nozīmē, ka segmentu autonomija palielina jau tā neviendabīgās sabiedrības plurālo dabu. [..] Konsociālās demokrātijas dabai pilnībā atbilst tas, ka vismaz savā sākotnējā fāzē tā plurālu sabiedrību padara vēl neviendabīgāku. Tās jēga ir nevis segmentu atšķirību likvidēšanā vai mazināšanā, bet gan to atklātā atzīšanā un pārvēršanā par stabilas demokrātijas konstruktīviem elementiem.

Segmentu autonomijas īpaša forma ir federālisms, lai arī tas, bez šaubām, var pastāvēt ne tikai plurālās sabiedrībās. Teorijā federālismam ir dažas nozīmīgas paralēles ar konsociālismu. Turklāt tā nav tikai autonomijas piešķiršana atsevišķām valsts daļām, kas ir svarīgākā federālisma iezīme, bet arī pārstāvniecības piešķiršana mazākiem veidojumiem parlamenta «federālajā» palātā. Federālisma teoriju tādējādi var apskatīt kā ierobežotu un īpašu konsociālisma teorijas paveidu. [..]

Konsociālās demokrātijas trūkumi

Konsociālais modelis kalpo ne tikai par empīrisku apliecinājumu politiskajai stabilitātei virknē mazo Eiropas demokrātiju, bet arī par normatīvu piemēru plurālām sabiedrībām citās pasaules daļās, tāpēc ir nepieciešams novērtēt tās reālās un iespējamās vājās vietas. Tās var būt divu veidu: konsociālo demokrātiju var kritizēt par to, ka tā nav pilnībā demokrātiska, un par to, ka tai nav pietiekams potenciāls, lai uz tās pamata izveidotu stabilu un efektīvu pārvaldes sistēmu.

Ja spēcīgas opozīcijas pastāvēšanu uzskata par nepieciešamu demokrātijas nosacījumu, tad konsociālā demokrātija pēc definīcijas ir mazāk demokrātiska nekā, teiksim, britu modelis «valdība pret opozīciju». Lielās koalīcijas valdība paredz vai nu relatīvi nelielu un vāju opozīciju, vai arī noformētas opozīcijas neesamību likumdošanas in-

stitūcijās. Tāds pieņēmums tomēr nav visai korekts: spēcīgas politiskās opozīcijas ideāls, kuram ir reālas iespējas iemiesoties praksē viendabīgās sabiedrībās, nevar kalpot par kritēriju politiskās sistēmas novērtēšanai plurālās sabiedrībās. Nelabvēlīgos segmentāras sašķeltības apstākļos konsociālā demokrātija, lai arī tālu no abstraktā ideāla, ir labākais demokrātijas veids, ko var reāli sagaidīt. Minētais iebildums vēl ir kļūdains arī tāpēc, ka tas ir balstīts uz pieņēmumu, ka partijas valdībā un opozīcijā mainās. Bet, kā jau tika parādīts, segmentu robežas nemainās, un tas kavē vēlētāju balsu pārdali starp partijām. Nevar arī uzskatīt par demokrātisku viena vai vairāku segmentu, kas veido mazākumu, pastāvīgu izslēgšanu no piedalīšanās valdībā. Turklāt lielā koalīcija pilnībā neizslēdz opozīcijas pastāvēšanu. Kamēr pastāv parlaments vai cita institūcija, kurai koalīcija ir atbildīga, citu partiju, kas neietilpst koalīcijā, atbalstītāju kritika var tikt vērsta ne tikai pret visu koalīciju, bet vēl jo vairāk — pret koalīcijas individuāliem locekļiem. [..]

Iespējams, ka visnopietnākā un būtiskākā konsociālās demokrātijas kritika attiecas nevis uz tās nedemokrātisko raksturu, bet uz tās potenciālo neveiksmi politiskās stabilitātes sasniegšanā un saglabāšanā. Dažas konsociālās demokrātijas iezīmes var novest pie tā, ka nebūs iespējams pieņemt lēmumus, un darbs būs neefektīvs: 1) Lielās koalīcijas valdība nozīmē, ka lēmumu pieņemšana būs lēna. Panākt vienprātību ir daudz vieglāk koalīcijā ar nelielu dalībnieku skaitu, kuru politiskie uzskati ir diezgan līdzīgi, nevis lielā koalīcijā, kas pārstāv visu plurālās sabiedrības spektru. Tas ir viens no iemesliem, kāpēc *citos līdzīgos apstākļos* biežāk veidosies koalīcijas ar minimāli nepieciešamo dalībnieku skaitu nekā lielās koalīcijas; 2) Savstarpējais veto slēpj draudus, ka lēmumu pieņemšana var tikt pilnībā paralizēta. Tas var radīt stagnāciju un nestabilitāti, ko konsociālā demokrātija tieši cenšas pārvarēt; 3) Proporcionalitātes principa izmantošanas prakse, dalot valsts amatus, nozīmē, ka piederība noteiktam segmentam kļūst svarīgāka par kandidāta personiskajām īpašībām, bet tas var pazemināt valsts aparāta darba efektivitāti; 4) Segmentu autonomija vārda tiešā nozīmē maksā dārgi: tā prasa valsts un pārvaldes aparāta posmu skaita palielināšanu, tāpat kā patstāvīgu katra segmenta pārvaldes struktūru iz-

veidošanu, kas ievērojami sadārdzina konsociālo demokrātiju kā varas organizācijas formu. [..]

Turklāt ir jāatšķir īstermiņa efektivitāte un ilgtermiņa efektivitāte. Īslaicīgā perspektīvā sistēma «valdība pret opozīciju» plurālā sabiedrībā var būt daudz izlēmīgāka un efektīvāka nekā konsocionālā demokrātija. Tomēr cena, kuru nāksies maksāt par šo priekšrocību, visdrīzāk izpaudīsies antagonisma un aizdomīguma pieaugumā no to grupu puses, kurām ir liegta piedalīšanās valdībā, un kas, pelnīti vai nepelnīti, jūtas apdalītas. Līdz ar to īslaicīgais ieguvums efektivitātes ziņā var beigties ar krahu ilgtermiņa perspektīvā. Un pretēji, konsociālā demokrātija nelielā laika nogrieznī var likties lēna un neveikla, bet tai ir daudz lielākas iespējas efektīvu ilgtermiņa lēmumu pieņemšanā, it īpaši, ja tās līderi iemācīsies uzmanīgi izmantot savstarpējā veto tiesības. Eiropas konsociālo demokrātiju pieredze rāda, ka politiskie strupceļi un stagnācija nebūt nav nenovēršami.

Pēdējais kritiskais aizrādījums konsociālajai demokrātijai attiecas uz tās demokrātismu un stabilitāti. Principam «valdība pret opozīciju» ir tā priekšrocība, ka neapmierinātiem vēlētājiem ir iespēja balsot pret valdību, tajā pašā laikā nebalsojot pret režīmu kopumā. Konsociālā modelī valdība un režīms sakrīt. Neapmierinātība ar valdības darbību tādējādi ātri pāraug vispārējā neapmierinātībā ar režīmu. Lai arī tas tiešām ir nopietns trūkums, tas nav fatāls. Ja vēlētāji ir neapmierināti un veidojas jaunas politiskās partijas, tās var būt noskaņotas pret sistēmu un režīmu, bet var nebūt antidemokrātiskas. Tā kā konsociālajai demokrātijai tipiska ir proporcionālā vēlēšanu sistēma, jaunajām partijām ir viegli atrast savu vietu politiskajā procesā. Tieši tas arī notika 60. gadu beigās, kad Nīderlandē sāka brukt konsociālā demokrātija. Relatīvais vieglums, atsakoties no konsociālisma, liecina par demokrātiskā režīma dzīvotspēju. Šis arguments var kalpot par galīgo atbildi uz dažādām apsūdzībām par konsociālās demokrātijas nepietiekamu demokrātismu. Kad iepriekšminētie trūkumi aizvien vairāk sāk apgrūtināt un, it sevišķi tad, kad konsociālā demokrātija kļūst arvien mazāk un mazāk nepieciešama, tāpēc ka sabiedrība kļūst mazāk plurāla, nav grūti pāriet no konsociālas demokrātijas uz konkurences tipa demokrātiju.

Piezīmes

1. Arend Lijphart. Democracy in Plural Societies. A Comparative Exploration. New Haven and London: Yele University Press, 1977. No angļu val. tulkojusi *Mg. iur.* Dace Eisaka.
2. Plurāls (no latīņu val. *pluralis* — tāds, kas sastāv no daudzām vienībām) — iespēja dažādiem sabiedrības slāņiem un grupām paust savus uzskatus, aizstāvēt savas intereses.
3. Konsociāls (no lat. val. *consociatio* — līdzāspastāvēšana, kopā savešana) — termins, kuru A. Lijpharts izmanto, lai apzīmētu savu demokrātijas teoriju. Bieži tiek lietots arī termins *konsensa demokrātija*. Par A. Lijpharta konsociālo demokrātijas teoriju vairāk sk. priekšvārdā.
4. Konkordances demokrātija (no lat. val. *conkordantia* — vienprātība, saskaņa) — apzīmē politiskos režīmus, kur politiskos un sabiedriskos konfliktus risina nevis balstoties uz politisko vairākumu un konkurenci, bet gan izmantojot pārrunas un kompromisus, un cenšoties sasniegt iespējami plašu vienprātību. Konkordances demokrātija (*Konkordanzdemokratie*, vienlaikus gan tiek lietots arī jēdziens *Verhandlungsdemokratie*) ir vācu politologu plaši lietots termins. Pirmais to, pētot Austrijas, Šveices, Nīderlandes un vēl dažu citu valstu politiskos režīmus, savos darbos izmanto G. Lēmbruhs. Kā sinonīms angļu valodā tiek lietots jēdziens *consociational democracy*, kas tulkotajā tekstā latviski atveidots kā *konsociālā demokrātija* (sk. 3. piezīmi). A. Lijpharts savos darbos gan norāda, ka abas demokrātijas nav identiskas. Atšķirības esot šādas: konsociālā jeb konsensa demokrātija tiecas uz varas dalīšanu, konkordances demokrātija turpretī to pieprasa, un kā priekšnoteikums šādai demokrātijai ir visu nozīmīgāko sabiedrības grupu interešu ievērošana. Un vēl — konsociālā demokrātija atbalsta sabiedrības segmentu autonomiju, turpretī konkordances — pieprasa autonomiju, un tā ir šīs demokrātijas priekšnoteikums.
5. Konsolidācija (no latīņu val. *consolidatio*) — nostabilizēšanās, nostiprināšanās, arī apvienošanās, saliedēšanās.

6. Ruso — franču filozofs un politiskais domātājs Žans Žaks Ruso (1712–1778).
   Ruso uzskatīja tautu par suverēnu. Valdība ir tikai suverēnās tautas pagaidu aģents. Valdība ir jākontrolē suverēnam — tautas ģenerālajai gribai. Tas ir panākams, noslēdzot sabiedrisko līgumu. Sabiedriskā līguma mērķis ir savienot drošību, ko var nodrošināt kolektīvs, ar personisko brīvību. Cilvēki netiek nodoti suverēna varai, bet gan katrs atsevišķi pakļaujas visiem un tātad nevienam atsevišķi. Cilvēks pazaudē dabas doto brīvību, bet iegūst pilsonisko brīvību. Sk. latviski tulkoto franču domātāja darbu: Ž. Ž. Ruso Par *sabiedrisko līgumu*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2013.
7. Lords Balfūrs — britu politiķis Artūrs Džeimss Balfūrs (1848–1930). Būdams ārlietu ministrs (1916–1919), viņš 1918. gada 23. oktobrī Zigfrīdam Meierovicam paziņoja, ka Lielbritānija provizoriski atzīst Nacionālo padomi par Latvijas valdību, bet 11. novembrī parakstīja līdzīga satura vēstuli, kas Latvijas vēsturē pazīstama kā Balfūra nota.

9 DŽOZEFS M. BESETS

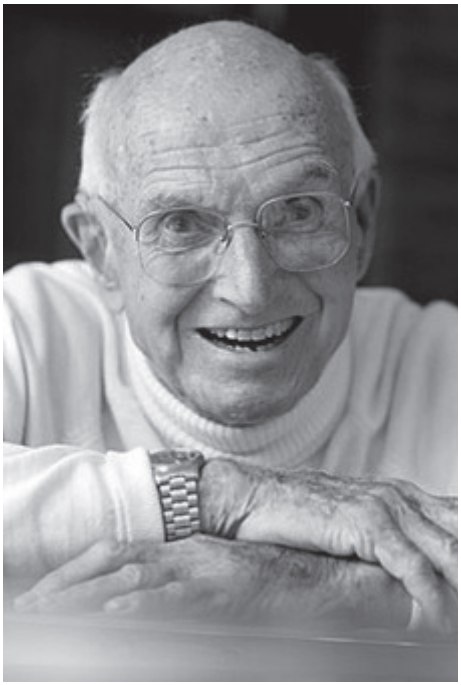

Amerikāņu politologs ***Džozefs Besets***

Fragmenti no grāmatas «Klusā saprāta balss. Deliberatīvā demokrātija un amerikāņu valsts varas sistēma» [1]

3. nodaļa. Deliberizācija, demokrātija un politisko lēmumu pieņemšana

Deliberatīvā procesa definīcija

Deliberatīvo [2] procesu, kas ielikts Amerikas konstitucionālās sistēmas radītās demokrātijas pamatā, visvienkāršāk var definēt kā *spriešanu par valsts politikas būtību*. Vispārpieņemtā un tradicionālā izpratnē deliberatīvais process tiek saprasts kā loģiska spriešana, kurā dalībnieki nopietni apsver neatkarīgu informāciju un argumentus, un pēc tam cenšas patstāvīgi izlemt un pārliecināt viens otru par to, kas ir uzskatāma par labu valsts politiku. Tādējādi deliberatīvais process ietver dažādas aktivitātes, kas bieži tiek dēvētas par «problēmu risināšanu» vai «analīzi»: sociālu, ekonomisku vai valdības problēmu pētīšanu un identificēšanu; pašreizējo politisko tendenču vai programmu novērtēšanu; dažādu un savstarpēji konkurējošu priekšlikumu apsvēršanu; aizstāvības likumdošanas vai administratīvo līdzekļu formulēšanu. Jebkura īsta deliberatīvā procesa dalībniekiem jābūt atvērtiem pret faktiem, argumentiem un piedāvājumiem, kas nonāk viņu uzmanības lokā, kā arī jābūt gataviem mācīties no saviem kolēģiem un citiem cilvēkiem.

Tādējādi deliberatīvā procesa mērķis ir publiskais labums. Šādam labumam nav noteikti jābūt nacionāla mēroga labumam (piemēram, tādam kā veselīga ekonomika vai arī spēcīga nacionālās aizsardzības sistēma), tas var būt arī vietēja rakstura labums (piemēram, tāds kā plūdu kontroles projekts vai arī jauna auto maģistrāle) vai labums, kas vērsts uz plašāku iedzīvotāju skaitu (kā tas ir civiltiesībās vai darba likumdošanā), vai pat starptautisks labums (kā palīdzība ārvalstīm). [..]

Aprakstot deliberatīvo procesu, ir svarīgi tikt skaidrībā par to, kas tas nav, jo politiskais diskurss [3] nav tikai politiskā procesā radušies spriedumi. Kā tiek noskaidrots šai grāmatā, politiskais deliberatīvais process noteikti paredz spriešanu par būtiskiem valsts politikas ieguvumiem, — par *sabiedrisko labumu* — labumu, kas ir «ārējs» attiecībā pret tiem, kas pieņem lēmumus. «Spriešana par valsts politikas priekšrocībām» nozīmē pamatot labumu, kuru valsts politika var dot plašai pilsoniskai sabiedrībai vai tās nozīmīgai daļai. Tādā veidā pastāv krasa analītiska atšķirība starp deliberatīvo procesu un parastu savtīgu paš-labuma gūšanas aprēķinu (lai arī cik sarežģīta būtu savstarpējā sakarība starp tām praksē). [..]

Deliberatīvais process, kā teikts iepriekš, var pieņemt dažādas formas. Tas var būt domubiedru saskaņots sadarbības process, lai izstrādātu tādas politikas elementus, kuru viņi vienprātīgi gribētu nodrošināt; tas var būt process, kurš satur dziļi iesakņojušos konfliktus par pamatjautājumiem vai principiem. Rezultātā tas var noslēgties ar uzskatu vienprātību, bez balsošanas nepieciešamības; vai arī tas var atklāt asas domstarpības, kuras nevar atrisināt bez formālas balsošanas, lai noskaidrotu vairākuma uzskatus. Tas var variēt no mierīgas apspriešanās klusā biroja vai kabineta atmosfērā līdz emocionālai viedokļu apmaiņai Senātā vai Pārstāvju palātā. Tas var būt kā atklāta publiska diskusija, kuras gaita tiek oficiāli protokolēta, vai arī kā privāta vārdu apmaiņa aiz slēgtām durvīm. Tas var būt kā tiešas diskusijas starp ievēlētajām amatpersonām vai, kas ir biežāk, sarunas starp darbiniekiem. Dalība var būt ierobežota tikai ar personām, kuras ieņem amatus valdībā, vai arī ar personām, kas nozīmētas vai ievēlētas, lai pārstāvētu interešu grupu, tirdzniecības asociāciju, valstisko organizāciju vai arī akadēmisko biedrību idejas un uzskatus. Taču, lai arī cik daudzveidīgas būtu deliberatīvā procesa izpausmes, katrs šāds process sevī iekļauj trīs pamatelementus: informāciju, argumentus un pārliecināšanu.

Informācija

[..] Deliberatīvajā procesā informācija var kalpot vairāku noteiktu mērķu sasniegšanai. Pirmkārt, izglītot pašus politiskos piekritējus,

sagatavojot administratīvos vai likumdošanas priekšlikumus. Otrkārt, politikas atbalstītāji (vai pretinieki) var izmantot informāciju, lai pārliecinātu citus lēmumu pieņēmējus par piedāvātā politiskā kursa priekšrocībām (vai trūkumiem). Visbeidzot, politiskā procesa pretinieki var vākt, apstrādāt un izplatīt informāciju, lai organizētu atbalstu vai opozīciju ārpus valdošajām institūcijām, piemēram, starp medijiem, valsts un vietējām amatpersonām, interešu grupām, vai arī plašāku sabiedrību. [..]

Argumenti

[..] Ar informāciju vien nepietiek, lai noteiktu piemērotu rīcības veidu, jo ir jāsavieno fakti ar izvirzītajiem mērķiem. Tāda ir argumentu funkcija. Tiem, kuri piedāvā jaunu politiku, līdz ar doto informāciju par risināmo sociālo, ekonomisko problēmu un nacionālās drošības jautājumiem, arī ir jānoformulē argumenti, kas izskaidrotu, kā viņu priekšlikumi par saprātīgām izmaksām uzlabos pašreizējo stāvokli. Oponenti, kuri iebilst vai arī neiebilst pret piekritēju faktiskajām prasībām, izvirza pretargumentus, lai pierādītu, ka jaunā politika nav spējīga atrisināt izvirzītos mērķus, bet, ja ir spējīga, tad tikai par lielu izmaksu cenu, jo tā rada citas nepieņemamas sekas. Kaut arī praksē tās ir cieši saistītas, informācija un argumenti ir analītiski atsevišķi deliberatīvā procesa elementi. [..]

Pārliecināšana

[..] Deliberatīvais process pieprasa ne tikai informāciju un argumentus, bet arī to, lai tie spētu pārliecināt. Tādā veidā pārliecināšana ir deliberatīvā procesa pēdējais posms un sevišķā pazīme. Pārliecināšana notiek tad, ja politisko lēmumu pieņemšanas procesa dalībnieks informācijas un argumentu ietekmē ieņem patstāvīgu pozīciju, kādas viņam nebija pirms apspriešanas. Tādā veidā politiskā darbinieka domāšanā notiek noteiktas izmaiņas vai attīstība. [..]

Tirgošanās un grupu teorijas

Uzskata, ka politikā cīņa ir grupu interešu sadursme. Ja grupas un to intereses patiesi ir svarīgas politikā, tad jābūt kādam mehānismam, kurš var apvienot dažādās intereses kopīgā valstiskā politikā. Tirgošanās kopumā un īpaši tirgošanās ar balsīm (*logroling* [4]), kad atsevišķas personas apmainās ar atbalstu cita citas priekšlikumiem, šķiet dabisks veids, kā panākt šādu apvienošanos. [..]

Parasti tiek izdalīti trīs tirgošanās tipi: tirgošanās ar balsīm, kompromiss un blakus ieguvumu izmantošana. Kā norāda augstākminētās izvēles, tirgošanās ar balsīm ir izmantota visbiežāk. Tirgošanās ar balsīm norisinās, kad divi vai vairāki Kongresa locekļi apmainās ar atbalstu cits cita likumprojektam vai priekšlikumam. Tāda apmaiņa var norisināties jebkurā likumdošanas procesa stadijā un var ietvert, vai nu mazu deputātu skaitu vai arī lielas grupas. Viens otra atbalstītāji var iemainīt atbalstu dažādiem nodrošinājumiem vai atsevišķa likumdošanas akta elementiem, piemēram, likumprojekts par sabiedriskajiem darbiem, saskaņā ar kuru, asignējums tiek sadalīts atsevišķās daļās, vai arī viņi var iemainīt savas balsis vairāku atšķirīgu, savstarpēji nesaistītu likumprojektu atbalstam. [..]

Kompromiss atšķirībā no tirgošanās ar balsīm, pieprasa no dalībniekiem iegrožot savas prasības vai mērķus. Tiek izvirzītas divas vai vairāk savā starpā nesamierināmas pozīcijas, kuras tiek saskaņotas, pieņemot visām pusēm optimālu vidējo lēmumu. Šāda veida tirgošanās ir raksturīga lēmumu pieņemšanas procesam izlīguma komitejā. Piemēram, kad Pārstāvju palātai un Senātam ir nesaskaņas par līdzekļu piešķiršanu, dabiskais risinājums ir sadalīt starpību, piekrītot skaitlim, kas ir pa vidu abiem piedāvātajiem variantiem. Vēl jo vairāk, kad divi varas atzari piedāvā atšķirīgus priekšlikumus viena likumprojekta ietvaros, tad tie var noslēgt vienošanos par tādu nosacījumu apmaiņu, kas patiesībā ir viens no kompromisa veidiem.

Trešais tirgošanās veids — blakusieguvumu izmantošana —, tiek raksturots kā nepolitisko atlīdzību, proti, stimulu vai sodu piemērošana, lai ietekmētu likumdevēja rīcību. To parasti izstrādā kāds, kurš ieņem līderpozīcijas un kuram ir kontrole pār resursiem vai privilēģi-

jām. Piemēram, populārs prezidents izmanto šo paņēmienu, lai rastu atbalstu no citu partiju likumdevējiem savai likumdošanas programmai, apsolot neveidot aktīvu kampaņu pret viņiem nākamajās vēlēšanās. Bija ziņojumi par to, ka prezidents Ronalds Reigans pirmās prezidentūras laikā izteicis šādus solījumus demokrātu kongresmeņiem no valsts dienvidiem apmaiņā pret viņu atbalstu lielajai nodokļu samazināšanai 1981. gadā. [..]

Tieša kukuļošana, iespējams, ir visradikālākais blakusieguvumu saņemšanas piemērs. Kaut arī visdrīzāk tā ir diezgan reta parādība kongresā, par to pēdējās desmitgadēs ir bijuši vairāki dokumentēti gadījumi. [..]

Starp daudzajiem tirgošanās paveidiem, no deliberatīvā procesa visvieglāk ir atšķirama blakus ieguvumu izmantošana. Tie motīvi, kas ir nepolitiskās atlīdzības piedāvāšanas vai sodu izmantošanas pamatā, lai ietekmētu likumdevēja rīcību, būtiski atšķiras no tiem motīviem, kuri ir efektīvi deliberatīvajā procesā. Balsu tirdzniecības gadījumā atšķirt darījumu no deliberatīvā procesa var būt sarežģīti tādēļ, ka viens likumdevējs var mēģināt noslēgt darījumu, pārliecinot otru likumdevēju par sava priekšlikuma «priekšrocībām». Proti, pierādot savam oponentam, ka šāds darījums tiek slēgts arī viņa interesēs. Taču šāda veida pārliecināšana nav attiecināma uz deliberatīvo procesu, kā tas definēts šai grāmatā. Atšķirība ir tāda, ka deliberatīvajā procesā viens likumdevējs apelē pie otra, norādot uz sava piedāvājuma priekšrocībām pēc būtības. [..]

No deliberatīvā procesa visgrūtāk atšķiramais tirgošanās veids ir kompromiss. Tas tādēļ, ka daži kompromisi ir izteikti darījumi, bet citi var būt deliberatīvā procesa rezultāts. Gadījumā, kad diskusijā iesaistītās puses ir absolūti pārliecinātas par «savu taisnību», kādai no pusēm pārliecināt otru nav iespējams. Var būt tā, ka, piemēram, Senāts apstiprina līdzekļu piešķiršanu kādai federālajai programmai, bet Baltais nams tajā pašā laikā balso par līdzekļu samazināšanu šai programmai. Izlīguma komitejā abu pušu pārstāvji var kvalificēti un sparīgi strīdēties par savu pozīciju, bet pārliecināšana var izrādīties neiespējama. Kādā brīdī taps skaidrs, ka likumprojektu var parakstīt, tikai ejot uz kompromisu. Rezultāts var būt sabiedrisks līgums, piemēram, par līdzekļu

piešķiršanas saglabāšanu esošajā apjomā, ar ko gan neviena no pusēm nav sevišķi apmierināta. Šāds kompromiss ir visīstākais darījums, jo tas neietver nevienu no pārliecināšanas elementiem. [..]

Pārdomas un politiskās ambīcijas

Neskatoties uz «tirgošanās» pieejas lielo popularitāti, tas nav vienīgais iemesls, kādēļ, pētot Kongresa un Amerikas valdības darbu, ir mazinājusies interese par deliberatīvo procesu kā šo pētījumu objektu. Deliberatīvais process kā izpētes objekts tiek izstumts no pēdējā laikā veiktajiem pētījumiem, jo pētniekus interesē galvenokārt likumdevēju motivācija un viņu rīcība. Izsakoties vienkāršāk, tas ir uzskats, ka kongresa locekļi izjūt nepatiku pret lielu pūliņu ieguldīšanu izsvērtas valsts politikas apspriešanā, jo šādas aktivitātes sniedz nelielas vai vispār nesniedz nekādas politiskās dividendes. Kongresa delegāti ir sapratuši, ka sabiedrībai ir minimāla interese par nacionāla mēroga problēmām un ka, strādājot pie detalizēti apspriežamiem jautājumiem, viņi rada risku iegūt tikpat daudz ienaidnieku, cik draugu. Politisko ieguvumu (it īpaši atkārtota ievēlēšana) saņem nevis par rūpīgu, pārdomātu likumdošanas darbu, bet gan drīzāk par dažādu pakalpojumu sniegšanu vēlētājiem: atbildēšanu uz saņemtajām vēstulēm, satikšanos ar dažādām delegācijām no dzimtā apgabala vai štata un iejaukšanos federālās valdības departamentu un aģentūru darbā, lai palīdzētu vēlētājiem (sākot ar noklīduša sociālās apdrošināšanas čeka atrašanu un beidzot ar cenšanos ietekmēt federālā projekta atrašanās vietu). Katra stunda, kas veltīta šādai vēlētāju apkalpošanai — laiks, kas citādi, iespējams, būtu veltīts likumdošanas darbam — beidzas ar politisko dividenžu iegūšanu. Tādējādi tiem, kuri strādā Baltajā namā un Senātā, vienkārši trūkst jaudīgas personīgās iniciatīvas, lai pilnībā pievērstos bieži vien lēnajam, nogurdinošajam un sarežģītajam likumdošanas darbam sarežģītās sabiedrības labā. Kamēr Kongresa locekļi plaukst un zeļ, deliberatīvais process cieš.

Piezīmes

1. Joseph M. Bessette. The Mild Voice of Reason. Deliberative Democracy and American National Government. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1997. No angļu val. tulkojusi RTU Valodu institūta studente Zane Ozolzīle.
2. Deliberatīvais process (no lat. val. *deliberare* — rūpīgi apdomāt) — lai labāk izprastu deliberatīvā procesa un arī deliberatīvā demokrātijas modeļa būtību, piedāvāsim arī angļu vārda *deliberate* tulkojumu, kuram ir vairākas nozīmes: 1) apsvērt, pārdomāt; 2) pārrunāt, apspriest. Tātad deliberatīvā pieeja lēmumu pieņemšanas procesam nozīmē ne tikai šo lēmumu apsvēršanu, bet arī apspriešanu. Kā uzskata Džons Elsters (*Elster*), deliberatīvā demokrātija ir lēmumu pieņemšana, izmantojot diskusiju starp brīviem un vienlīdzīgiem pilsoņiem.
3. Diskurss (no lat. val. *discursus* — saruna) — jēdziens, kas aizgūts no lingvistikas. Diskursu veido izteikums un izteikšana, t. i., saturs un veids, kādā saturu atklāj. Sekojot franču filozofam Mišelam Fuko, varētu teikt, ka diskurss ir valodas izmantošanas sistēma, kas nosaka to, kā ir jādomā un kā ir jāizsakās, kas no runātā izslēdzams, tā paužot noteiktu viedokli, uzskatus kādā no sabiedriskās dzīves jomām, piemēram, politikā. Ja padomju varas gados nacionālās pretošanās kustības dalībniekus, atbilstoši tā laika politiskajā diskursā dominējošai attieksmei pret viņiem, sauca par bandītiem vai labākajā gadījumā — mežabrāļiem, tad šodien, pēc neatkarības atgūšanas, viņi ir nacionālie partizāni un brīvības cīnītāji.
4. *Logroling* — burtiski no angļu val. varētu tulkot kā *baļķu velšana*. Tekstā — tirgošanās ar balsīm. Tā ir kompromisu meklēšanas metode ASV Kongresā. Deputāti ar dažādām interesēm un partijas piederību, «apmainoties» balsīm, kopīgām pūlēm cenšas nodrošināt vairākumu parlamenta balsojumos. Deputāts A nodrošina parlamentāro vairākumu, piesaistot deputāta B balsi, soloties palīdzēt «velt arī viņa baļķi». Šo jēdzienu literatūrā mēdz interpretēt arī citādāk, piemēram, sarunāšana, aizkulišu mahinācijas.

10 KOLINS KRAUČS

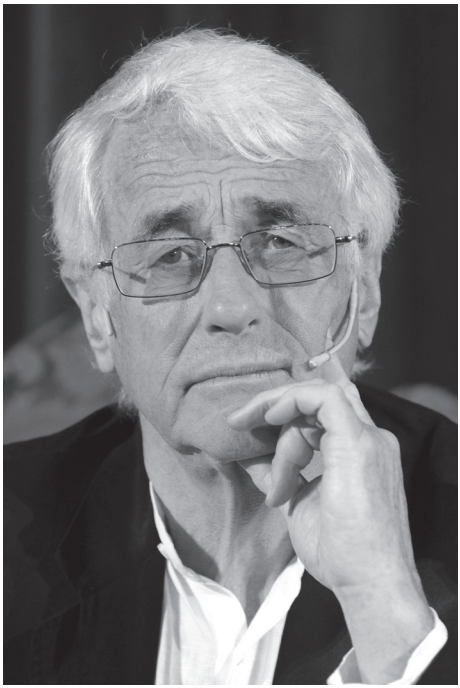

Angļu politologs ***Kolins Kraučs*** (dz. 1944)

Fragmenti no grāmatas «Postdemokrātija» [1]

Kāpēc postdemokrātija?

[..] Pieticīgo, no liberālās demokrātijas nākušo, gaidu akceptēšana noved pie apmierinātības, ko es saucu par postdemokrātiju. Šajā modelī, neskatoties uz to, ka vēlēšanas notiek un mainās valdības, publiskās vēlēšanu debates ir rūpīgi kontrolēta izrāde, ko vada savā starpā konkurējošas, pārliecināšanas metodes zinošu profesionālu ekspertu komandas. Debates ir ierobežotas ar nelielu problēmu skaitu, kuras izvēlējušās šīs komandas. Pilsoņu masas spēlē pasīvu, klusējošu, pat apātisku lomu, reaģējot tikai uz viņiem raidītiem signāliem. Šīs vēlēšanu izrādes aizsegā, tiek veidota reālā politika, kas balstās uz ievēlēto valdību un elitu, kas pārsvarā pārstāv biznesa intereses, privātu sadarbību. Šis modelis, tāpat kā maksimālais ideāls, arī ir pārspīlējums, bet pietiekami daudz tā elementu ir iespējams atpazīt mūsdienu politikā. Tas liek uzdot jautājumu, kur uz skalas starp šo un maksimālo demokrātijas modeli atrodas mūsu politiskā dzīve, un, jo īpaši, novērtēt, kādā virzienā starp šiem diviem poliem tā pārvietojas. Es apgalvoju, ka mēs pastiprināti virzāmies uz postdemokrātiskā pola pusi.

Ja es nekļūdos, tad faktori, kurus es uzskatu par šādas virzības iemesliem, palīdz izskaidrot arī vēl ko citu — to, par ko īpaša interese ir sociāldemokrātiem un visiem citiem, kas noraizējušies par politisko vienlīdzību, un kuriem šī grāmata galvenokārt arī ir domāta. Postdemokrātijas apstākļos, kad vara arvien biežāk nonāk biznesa lobiju rokās, ir maz cerību, ka tiks īstenota spēcīga egalitāra [2] politika, lai pārdalītu varu un bagātību vai arī lai ierobežotu ietekmīgas interešu grupas.

Ja politika šādā veidā kļūst postdemokrātiska, tad kreisais politiskais virziens piedzīvos transformāciju, kas, šķiet, pieliks punktu lielākajai daļai no kreiso sasniegumiem divdesmitā gadsimta laikā. Šai laika periodā, iesaistot parastos cilvēkus valsts lietu kārtošanā, kreisie dažkārt

saskārās ar pakāpenisku un lielākoties mierīgu progresu, bet dažkārt ar vardarbību un apspiešanu. Vai šo cilvēku balsis tagad atkal netiek ignorētas, jo ekonomiski ietekmīgas grupas turpina izmantot savus ietekmes instrumentus, kamēr tie, kurus lieto tauta, tiek novājināti? Tas nenozīmē apli — atgriešanos pie divdesmitā gadsimta sākuma apstākļiem, jo, neskatoties uz kustību pretējā virzienā, mēs atrodamies citā vēsturiskā laika punktā un nesam sevī mūsu neseno pagātni. Drīzāk, demokrātija ir virzījusies līdzīgi parabolas līknei. Ja jūs sekojat parabolas līknei, jūsu zīmulis ar vienu no koordinātām saskaras divreiz — sākumā, virzoties uz parabolas virsotni, un tad atkal citā punktā, virzoties lejup. Šai līdzībai būs milzu nozīme saistībā ar to, kas man zemāk sakāms par sarežģītajām postdemokrātijas pazīmēm. [..]

Strādnieku šķiras panīkums ir tikai viens, lai arī svarīgs, demokrātijas paraboliskās pieredzes aspekts. Šīs divas problēmas — egalitārās politikas krīze un demokrātijas trivializācija — nav viens un tas pats. Egalitāristi varētu teikt, ka viņiem nerūp, cik manipulatīvi valdība izrīkojas ar demokrātiju, ja vien tā sabiedrības bagātību un varu sadala pēc iespējas līdzīgāk. Konservatīvs demokrāts norādīs uz to, ka politisko debašu kvalitātes uzlabošana neved pie vēl izteiktākas pārdales politikas. Bet noteiktos nozīmīgos punktos šīs divas problēmas savstarpēji krustojas, un tieši uz šiem krustpunktiem es grasos fokusēties. Es apgalvoju: kaut arī demokrātijas formas pilnībā saglabā savas pozīcijas (šodien dažās savās izpausmēs tās ir pat kļuvušas stiprākas), politika un valdība arvien biežāk nonāk privileģētās elites kontrolē, kā tas bija laikā, kad vēl nebija demokrātijas. Tāpat es apgalvoju, ka viens no šī procesa svarīgākajiem rezultātiem ir pieaugošā egalitārisma ietekmes vājināšanās. Tāpēc vainot demokrātijas problēmās masu medijus un sabiedrisko attiecību speciālistu [3] lomas pieaugumu nozīmē palaist garām citus mūsdienās notiekošos procesus, kas ir daudz dziļāki. [..]

Postdemokrātijas simptomi

Ja mums ir tikai divi koncepti — demokrātija un nedemokrātija —, diskutējot par demokrātijas veselību, mēs nekur tālu netiksim. Postdemokrātijas ideja mums palīdz aprakstīt situācijas, kad demokrā-

tijas piekritējus pārņem nogurums, izmisums un vilšanās; kad ieinteresētais un spēcīgais mazākums ir kļuvis daudz aktīvāks par parasto ļaužu masu, liekot politiskajai sistēmai strādāt viņu labā; kad politiskā elite ir iemācījusies vadīt un manipulēt ar tautas prasībām; kad cilvēkus ir jāpierunā iet balsot, izmantojot aģitācijas kampaņas. Šis gadījums nav tas pats, kas nedemokrātija, jo tiek aprakstīts periods, kad mēs, tā nu tas ir noticis, nonākam demokrātijas parabolas otrā pusē. Ir daudz simptomu, kas norāda uz to, ka tieši tas norisinās mūsdienu attīstītajās sabiedrībās, pierādot, ka mēs patiešām virzāmies tālāk prom no maksimālās demokrātijas ideāla pretim postdemokrātiskajam modelim. [..]

Noteiktā līmenī notiekošās izmaiņas, kas tiek saistītas ar postdemokrātiju, nozīmē pāreju uz politiskās reaģēšanas formu, kas ir elastīgāka par tām konfrontācijām, kuras radīja smagnējos 20. gadsimta vidus kompromisus. Savā ziņā mēs esam izgājuši ārpus tautvaldības idejas, metot izaicinājumu valdīšanas idejai kā tādai. Tas atspoguļojas pilsoņu vidū notiekošajos procesos: cieņas pret valdību sabrukums, īpaši masu mediju attieksmē pret politiku; pilnīga valdības atklātuma pieprasīšana; politiķu pārvēršanās par kaut ko, kas vairāk atgādina veikalniekus, kuri satraukti cenšas izzināt, ko vēlas viņu «klienti», nevis pie varas esošus politiķus. [..]

No tā izriet pazīstamie mūsdienu politikas paradoksi: tikmēr, kamēr manipulēšanas tehnika ar sabiedrisko domu un politiskā procesa uzraudzības mehānismi kļūst aizvien izsmalcinātāki, partiju programmu saturs un partiju sāncensības raksturs — arvien neizteiksmīgāks un banālāks. Šādu politiku nav iespējams nosaukt ne par nedemokrātisku, ne par antidemokrātisku, jo tā galvenokārt rodas, politiķiem rūpējoties par labām attiecībām ar pilsoņiem. Tajā pašā laikā šādu politiku ir grūti uzskatīt par demokrātisku, jo tik daudzi pilsoņi ir pārvērsti par tādiem, ar kuriem viegli manipulēt, kas ir pasīvi un reti iesaistās politikā. [..]

Postdemokrātijas ietvaros, ar visu tai piemītošo postperioda sarežģītību, faktiski turpina pastāvēt visas formālās demokrātijas sastāvdaļas. Taču ilgākā laikā mums vajadzētu sagaidīt to eroziju un rēķināties ar to, ka mēs, pārsātināti un vīlušies, virzāmies arvien tālāk un tālāk no maksimālās demokrātijas. [..]

Dažas no sekām jau iespējams novērot daudzās valstīs. Labklājības valsts kā pilsoņtiesību sistēmas sastāvdaļa pamazām pārvēršas par mehānismu trūcīgo pabalstīšanai; arodbiedrības kļūst arvien marginalizētākas [4]; atkal arvien pamanāmāka kļūst valsts kā policista un cietuma uzrauga loma; pieaug atšķirība starp bagātajiem un nabagajiem; nodokļu iekasēšana kļūst aizvien mazāk pārdaloša; politiķi vispirms ir atsaucīgi nelielas biznesmeņu saujiņas prasībām, kuru īpašās intereses kļūst par publiskās politikas saturu; nabadzīgie ar laiku pilnībā pārstāj interesēties par politikā notiekošo un pat neiet balsot, tādējādi labprātīgi atgriežoties vietā, kuru viņi piespiedu kārtā ieņēma pirmsdemokrātijas laikos. Tas, ka šāda atgriešanās pagātnē ir vislabāk pamanāma ASV, pasaules visvairāk uz nākotni orientētajā sabiedrībā, kas pagātnē bija demokrātijas pionieris, ir izskaidrojama vienīgi līdzības par demokrātiju kā parabolu terminos. [..]

Postdemokrātija ir ievērojami ietekmējusi arī politiskās komunikācijas raksturu. Ja paskatās uz dažādajām politisko diskusiju formām no starpkaru un pēckara perioda, tad pārņem pārsteigums par relatīvo valodas un stila līdzību valdības dokumentos, nopietnajā žurnālistikā, populārajā žurnālistikā, partiju manifestos un politiķu publiskajās runās. Pavisam noteikti, ka bija atšķirības vārdu krājumā un sarežģītībā starp nopietnu oficiālu ziņojumu, domātu politiku veidojošajai kopienai, un avīzi ar masu metienu, bet, salīdzinot ar šodienu, atšķirība bija maza. Dokumentu valoda, kuru šodien lieto politikas veidotāji, ir vairāk vai mazāk līdzīga tai, kāda tā bija tolaik. Savukārt diskusijas avīzēs ar masu metienu, plašai publikai domātie valdības materiāli un partiju manifesti ir pilnībā atšķirīgi. Tie reti kad tiecas pēc jebkādas valodas vai argumentu sarežģītības. Kāds, kurš ir pieradis pie šāda stila, un kuram pēkšņi ir nepieciešams iepazīties ar nopietnu debašu dokumentu, būtu neizpratnē par šī dokumenta jēgu. Televīzijas ziņu raidījumi, neveikli balansējot uz abu pasauļu robežas, droši vien šādi sniedz milzu pakalpojumu, palīdzot cilvēkiem izveidot šādas saites.

Mēs jau esam pieraduši dzirdēt politiķus runājam tā, kā nerunā normāli cilvēki, bet gan uzstājoties ar viņiem raksturīgiem gludiem un iepriekš noslīpētiem paziņojumiem. Mēs tos saucam par «tukšu skaņu», un dodot tiem šādu apzīmējumu, nedomājam par to, kā viss notiek

patiesībā. Tāpat kā tabloīdu [5] un partiju literatūras valoda, šī komunikācijas forma neatgādina ne parasto valodu, ko var dzirdēt uz ielas, ne arī reālo politisko diskusiju valodu. Tā ir izveidota, lai neviens no abiem demokrātiskā diskursa [6] veidiem nespētu to kontrolēt. [..]

Demokrātisko politiķu neveiklie mēģinājumi runāt ar masām nostāda viņus līdzīgos diskursīvos apstākļos ar viņu elektorātu. Taču tad ASV reklāmas industrija sāka pilnveidot savu meistarību, gūstot īpašus panākumus līdz ar komerctelevīzijas attīstību. Pārliecināšanas bizness kļuva par profesiju. Tās pārstāvju lielākā daļa saglabāja uzticību produktu un pakalpojumu pārdošanai, taču politiķi, kā arī citi, kas izmanto pārliecināšanu savu mērķu sasniegšanai, bija gatavi sekot, pārņemot reklāmas industrijas inovācijas un panākot maksimālu savas darbības līdzību ar tirdzniecību, lai gūtu pēc iespējas lielāku izdevīgumu ar jaunajiem paņēmieniem.

Turpmākā masu politiskās komunikācijas degradācija izpaužas kā elektorālās politikas personalizācijas pieaugums. Pirms tam vēlēšanu kampaņas, kas pilnībā balstījās uz kandidāta personību, bija raksturīgas diktatūrām un elektorālai politikai sabiedrībās ar vāji attīstītu partiju sistēmu un diskusiju kultūru. Ar dažiem nejaušiem izņēmumiem (tādiem kā Konrāds Adenauers un Šarls de Golls) tās daudz retāk bija sastopamas demokrātiskā perioda laikā; tagad to uzstājīgā atgriešanās ir vēl viens parabolas aspekts. Partijas līdera šķietamo harizmātisko iezīmju reklamēšana, foto un video materiāls par viņa vai viņas personu rada nepieciešamo iespaidu un arvien vairāk ieņem īstu debašu (par reālām problēmām un konfliktiem) vietu. Politika Itālijā ilgu laiku bija brīva no tā, līdz brīdim, kad 2001. gada vispārējās vēlēšanās Silvio Berluskoni savu priekšvēlēšanu kampaņu organizēja pilnībā uz sevi vērstu, izmantojot visur esošus un rūpīgi «uzlabotus» pašportretus, kur viņš izskatījās daudz jaunāks par saviem gadiem. Šī kampaņa ļoti kontrastēja ar to, uz partiju orientēto, stilu, ko itāļu politiķi bija pieņēmuši pēc Musolīni gāšanas. Tā vietā, lai šādu Berluskoni uzvedību izmantotu kā uzbrukuma ieroci, vienīgā kreiso centristu atbilde bija steidzami sameklēt fotogēnisku personību starp savējiem, lai censtos pēc iespējas precīzāk nokopēt Berluskoni kampaņu.

Tomēr vēl daudz izteiktāka personības loma bija vērojama Kalifornijas gubernatora vēlēšanu kampaņas laikā 2003. gadā, kad kino-

aktieris Arnolds Švarcenegers veica veiksmīgu kampaņu, kurai nebija politiska satura, un kas gandrīz pilnībā bija balstīta uz faktu, ka viņš ir atpazīstama Holivudas zvaigzne. Pirmajās Nīderlandes vispārējās vēlēšanās 2002. gadā Pims Forteins ne tikai radīja jaunu partiju, kas pilnībā balstījās uz paša personu, bet arī nosauca to savā vārdā (*Lijst Pim Fortuyn*). Partija guva tik pārsteidzošus panākumus, ka tā turpināja pastāvēt, arī neskatoties uz viņa slepkavību (vai tieši tādēļ) īsi pirms vēlēšanām. Neilgi pēc tam partija sabruka iekšēju cīņu dēļ. Forteina fenomens ir gan postdemokrātijas piemērs, gan arī sava veida centieni atbildēt uz to. Šī atbilde ietvēra sevī harizmātiskas personības izmantošanu, lai popularizētu neskaidru un nesakarīgu politisko programmu, kas neatspoguļoja jebkādas skaidri definētas intereses, izņemot nemieru par neseno imigrantu skaita palielināšanos Nīderlandē. Tā bija pievilcīga tām iedzīvotāju grupām, kas bija zaudējušas agrāko politisko identitāti, kaut arī nepalīdzēja atrast to no jauna. Nīderlandes sabiedrība ir īpaši uzskatāms politiskās identitātes straujas zaudēšanas gadījums. Atšķirībā no lielākās daļas citu Rietumeiropas sabiedrību, tā ir piedzīvojusi ne tikai skaidru šķiriskās, bet arī strauju reliģiskās identitātes zaudējumu, kurai līdz 1970. gadam bija izšķiroša loma, kad holandieši meklēja savu specifisko kultūras, kā arī politisko identitāti plašākas sabiedrības ietvaros. [..]

Ideju aizņemšanās no šovbiznesa (kā palielināt interesi par politiku), pieaugošā mūsdienu pilsoņu nespēja formulēt savas intereses, kā arī problēmu tehniskās sarežģītības pieaugums un personifikācijas fenomens, to visu (kā vienu no aspektiem aiziešanai no nopietnām diskusijām) var iztulkot kā atbildi uz dažām postdemokrātijas problēmām. Kaut arī neviens no politiskā procesa dalībniekiem nevēlas atteikties no reklāmas industrijā patapinātā komunikācijas modeļa, tā atsevišķu gadījumu identifikācija, kam pašreizējā britu žargonā ir uzspiesta kauna zīme ar nosaukumu *spin*, ir līdzvērtīgs apsūdzībai negodīgumā. Šādi politiķi iegūst tādu cilvēku reputāciju, kuriem nevar uzticēties. Pie tādām pašām sekām noved masu informācijas līdzekļu pastiprinātā interese par viņu personīgo dzīvi, proti, ar apvainojumiem, sūdzībām un izmeklēšanu tiek aizstāta konstruktīva pilsoniska rīcība. Rezultātā vēlēšanu cīņa pārvēršas par personību meklēšanu ar spēcīgu un tie-

šu raksturu. Tomēr šie meklējumi ir velti, jo vēlēšanu laikā nav iespējams iegūt informāciju, kas ļautu izdarīt šādu vērtējumu. Tā vietā vieni kandidāti rada par sevi godīgu un nenopērkamu politiķu priekšstatu, bet viņu pretinieki ar vēl lielāku centību rokas viņu personīgajā dzīvē, lai pierādītu pretējo.

Piezīmes

1. Colin Crouch. Post-Democracy. Cambridge: Polity, 2004. No angļu val. tulkojusi RTU Valodu institūta studente Zane Ozolzīle.
2. Egalitārs (no franču val. *egalite* — vienlīdzība) — izlīdzinošs; princips, kas nosaka, ka visiem jādod vienādas tiesības un iespējas.
3. Sabiedrisko attiecību speciālisti — angļu tekstā *spindoctors.* Cilvēki, kuri, izmantojot dažādus paņēmienus, mēģina radīt politiķiem un viņu rīcībai pozitīvu tēlu, novērst negatīvo publicitāti. Vārdam ir negatīva pieskaņa. Atšķirībā no propagandistiem, kas galvenokārt bija tikai starpnieki starp politiķiem un sabiedrību, «spindoktoru» uzdevums ir savus darba devējus un viņu politiku popularizēt maksimāli pozitīvā, bet politiskos pretiniekus un viņu politiku — maksimāli negatīvā gaismā. Viņu mērķis ir par katru cenu radīt pēc iespējas lielāku publicitāti, pašiem cenšoties palikt ēnā. Šo cilvēku darbu nevajadzētu vērtēt tikai kā peļamu un nosodāmu, jo vienlaikus tas tomēr padara politiku saprotamāku plašām ļaužu masām. Rezervēti, pat kritiski, gan vajadzētu izturēties pret «spindoktoru» iecienītajiem «trikiem» — politikas teatralizāciju un arvien pieaugošo priekšvēlēšanu cīņu personifikāciju, ar ko tiek aizstāta argumentācija un politikas saturs.
4. Margināls (no lat. val. *marginalis*) — saistīts ar perifēriju, malējs.
5. Tabloīds (no angļu val. *tabloid*) — laikraksts, kas piedāvā lasītājiem populārus materiālus, sensācijas, izmanto lielus virsrakstus, daudz fotoattēlu u. tml.
6. Demokrātiskais diskurss — sk. Dž. Beseta darba tulkojuma 3. piezīmi.

11 VITĀLIJS IVANOVS

Krievu jurists un politologs ***Vitālijs Ivanovs*** (dz. 1977)

Fragmenti no grāmatas «Valsts teorija» [1]

IV Valsts režīms (oligarhiju «reabilitācija»)

[..] *Konkurence, vēl jo vairāk, ja tā ir publiska (kā arī vārda brīvība, partiju un politisku apvienību dibināšanas brīvība u. c.), nebūt nav nedz universāla, nedz galvenā demokrātijas vērtība. Daudzām politiskām kultūrām — aziātiskām, Eirāzijas (tādām, kuras sakņojas islāmā, konfuciānismā, budismā), kā arī krieviskajai — daudz svarīgāka ir varas vienotība un veselums, stabilitāte, harmonija, lojalitāte.* Konkurējošu rietumu institūtu un pieredzes mākslīga ieviešana var noritēt lielākā vai mazākā mērā veiksmīgi un vainagoties ar daļējām izmaiņām politiskajā kultūrā (kā Turcijā vai Indijā). Taču tā var izraisīt arī izteikti noraidošu attieksmi. Mūsu pašmāju pieredze to ir izsmeļoši apstiprinājusi. [..]

Liberālisms — tā ir ideoloģija vai drīzāk ideoloģiju kopums (klasiskais liberālisms, sociālliberālisms, libertārisms, neoliberālisms u. c.), kuru pamatā kā augstākās vērtības ir pasludinātas indivīda brīvība, individuālisms un brīvā konkurence. Tā ir ideoloģija, kas postulē personisko faktoru kā prioritāru attiecībā pret kolektīvo, uzsver personas neaizskaramību un privātīpašumu. Pats par sevi liberālisms ir elitārs un jau no pašiem pirmsākumiem nav paredzējis nedz vienlīdzību, nedz demokrātiju, kaut gan laika gaitā bija spiests ar tām «samierināties». *Liberālās demokrātijas pēc savas būtības ir mūsdienu demokrātijas, kas organizētas, balstoties uz šādiem principiem — brīvība paust politisko gribu (vārda un rīcības), publiskas politiskās konkurences, «līdzsvara un pretsvara» (proti, centralizācijas un, it īpaši, varas koncentrācijas nepieļaujamība), ideoloģiskais plurālisms (tādos apmēros, lai tas neradītu draudus liberālisma pamatiem), kā arī tiesiskuma ievērošana (tas paredz īpašu cieņu pret tiesībām — ne pret jebkurām, protams, bet tikai pret tām, kuru pamatā ir cilvēktiesību doktrīna, «īpašuma svētuma» princips u. c.,*

un pret tiesiskām procedūrām, kas ir pamatā jēdzieniem «rule of law», «Rechtsstaat», «tiesiska valsts»*).*[28] *Pat* teorijā tas neder visiem, vienmēr un pilnā mērā, jo paredz vispirms jau individuālismu un plurālismu politiskajā kultūrā. [..]

Pirms desmit gadiem, kad tikko sabruka Padomju Savienība un padomju bloks, un liberālie Rietumi pasludināja sevi par uzvarētājiem «aukstajā karā» (patiesībā PSRS aizgāja bojā nevis «sakāves» rezultātā, bet gan iekšēju sistēmisku kļūdu dēļ, kas tika pieļautas vēl tās dibināšanas laikā), kad pasaule neatgriezeniski globalizējās, likās, ka rietumu liberālajai demokrātijai nav un nevar būt alternatīvas. Frensiss Fukujama [2] ar savu «*End of History*» («Vēstures beigas») [29] toreiz likās «gaišreģis».

Tomēr ļoti ātri kļuva acīmredzams, ka šāda pasaules aina ir neadekvāta. *Globalizācija, kā izrādījās, nozīmēja ne tikai un ne tik daudz rietumvalstu vai tikai ASV potenciālu globālu dominēšanu, bet gan drīzāk jaunas izredzes nerietumu valstīm.* Dažas no tām ļoti īsā laikā vairākkārt pavairoja savu bagātību un varenību, pateicoties pieprasījuma pieaugumam: pieauga energoresursu cenas, prom no Eiropas un Ziemeļamerikas tika pārcelta rūpniecība, tika nodrošināta savu pilsoņu potenciāla realizācija, bizness tika izvietots atvērtos finanšu tirgos un jauno tehnoloģiju jomā (t. sk. informācijas, bioloģiskajās) utt. Tostarp šo valstu politiskie modeļi un, it īpaši, pieeja demokrātijai atšķiras no rietumnieciskajām, turklāt reizēm visai būtiski. 2000. gadā sākās Krievijas atjaunošanas jaunais etaps, ko pavada *1991.–1992. gadā valstī pieņemtā liberāli demokrātiskā projekta dziļa korekcija.* Kamēr Rietumi tika uz-

[28] «Liberālisms ir jāskata kā secīga, apjomīga, metafiziska sistēma. Parasti pēta tikai to ekonomisko secinājumu, saskaņā ar kuru, pateicoties brīvai saimnieciskai konkurencei starp atsevišķiem indivīdiem, vienošanās brīvībai, tirdzniecības brīvībai un arodu brīvībai, pati no sevis veidojas sociālā harmonija un lielākā no iespējamām bagātībām. Taču tas ir tikai viens no vispārējā liberālā principa piemērošanas gadījumiem. Tieši tāpat tiek apgalvots, ka uzskatu brīvā cīņā rodas patiesība kā harmonija, kura veidojas pati no sevis sāncensības rezultātā. Šeit slēpjas arī šīs domāšanas garīgais kodols, tās specifiskā attieksme pret patiesību, kura kļūst par mūžīgās uzskatu sāncensības vienkāršu funkciju. Attiecībā uz patiesību tas nozīmē atteikšanos no galīgā rezultāta.» (*Шмитт К. Духовное состояние современного парламентаризма // Шмитт К. Политическая теология. М., 2000. С. 187*)

[29] *Fukuyama F. The End of History and the Last Man. N. Y., 1992.*

skatīti par «dominatoru», kurš ir uzvarējis visus un uz visiem laikiem, tam varēja nepievērst uzmanību vai atrunāties, sak' «gan jau panāks», «citādi nav lemts». Taču, kad «vēstures beigas» nācās, vai nu atlikt, vai arī vispār atcelt, radās nepieciešamība pēc objektīvāka vērtējuma. [..]

Nenoliedzami, ka *Rietumvalstis bija pionieri demokrātiskajā («mūsdienu demokrātiskajā») ceļā.* Tāpat nenoliedzami, ka to ekonomiskās, kultūras un militārā varenība noteiktā laika posmā padarīja liberālo demokrātiju par pievilcīgu paraugu, kas ļāva to propagandēt, virzīt uz priekšu un uzspiest planetārā līmenī. Tomēr *Rietumiem nav, nav bijis un nevar būt ne monopola uz demokrātiju, ne arī monopola uz demokrātijas interpretāciju.*

Rietumu liberālā demokrātija — tas ir tikai viens no mūsdienu demokrātijas veidiem (savukārt amerikāņu, vācu vai norvēģu demokrātijas modelis būtiski atšķiras viens no otra).

Ir demokrātiskie *režīmi, kas ir nokopēti no Rietumu modeļiem vai nu brīvprātīgi, vai arī pakļaujoties diktātam.* Pēdējās desmitgadēs ievērojamu vietu to vidū ieņem Austrumeiropas «jaunās demokrātijas».

Ir demokrātiskie režīmi, kas *apvieno oriģinālus politiskās jaunrades elementus, balstās nacionālā politiskā kultūrā un brīvprātīgi no Rietumiem aizgūtus elementus.* Šādi režīmi ir izveidojušies Indijā, Malaizijā, Singapūrā, Kazahstānā, Baltkrievijā. Tāda ir arī *Krievijas suverēnā demokrātija. Ir arī* relatīvi *oriģināli demokrātiskie režīmi* — Ķīnas [30], Irānas, Lībijas [31] u. c. To demokrātiskums ir objektīvs un nemaz nav atkarīgs no kāda cita «atzīšanas» vai «neatzīšanas». Rietumus var «mierināt» at-

[30] Marks Leonards atsaucas uz ievērojamo Ķīnas politologu Fan Ninu, kurš ir aprakstījis atšķirību starp ķīniešu un Rietumu liberālo demokrātiju, izmantojot analoģiju no kulinārijas. Proti, Rietumu demokrātijas atgādina restorānus, kas strādā ar fiksētām ēdienkartēm un kuros apmeklētāji, vadoties pēc savas gaumes, izvēlas šefpavāru. Tostarp viņi nenosaka, kā tiek gatavots attiecīgais ēdiens, pavārs tos gatavo pēc saviem ieskatiem. Ķīnas demokrātija savukārt atgādina restorānu, kurā pavārs vienmēr ir viens un tas pats, taču dažādus «dežūrēdienus» viesis var pasūtīt viņam pēc izvēles. (Леонард М. «О чем думают в Китае?» М., 2009. 110 с.). Analoģija «klibo», jo gan ēdienu receptūru, gan ēdienkarti nosaka tas pats vienīgais pavārs. Tiesa, viņš, līdzīgi kā viņa rietumu kolēģi, ir orientēts uz apmeklētāju pieprasījumu.

[31] Lībijā nenotiek vēlēšanas. Tomēr arī šai režīmā vara balstās uz atzīšanu un nācijas atbalstu. Var teikt, ka šis izņēmums apstiprina un izskaidro demokrātijas galvenos noteikumus.

ziņa, ka citi ir aizguvuši no viņiem mūsdienu demokrātijas ideju (tikai ne liberālā, bet kreisajā versijā), kā arī atsevišķus institūtus un praksi.

Tikai, viena zīmīga paralēle. Rietumu valstīs cītīgi tiek marginalizēti un visai stingri nošķirti no politikas visi bīstamie un potenciāli bīstamie radikāļi — postnacisti, ultrakreisie, ultrazaļie, nesamierināmie islāmisti. Tas ir pilnīgi saprātīgs šo valstu varas institūtu pašaizsardzības pasākums, kas nevis sašķoba demokrātijas pamatus, bet tieši pretēji. Ķīnā un Irānā vara aizsargājas no rietumnieciski orientētiem liberāļiem, kuri cīnās par revolucionārām reformām un, mērot ar vietējo mērauklu, tiek uzskatīti par tikpat bīstamiem radikāļiem, kas apdraud «tautas demokrātiskās diktatūras» vai islāma demokrātijas pamatus. Pašaizsardzības metodes un formas no to pieļaujamības vai nepieļaujamības viedokļa var apspriest, cik vien tīk. Taču tā ir nevis politiskas, bet gan morālas vai ētiskas diskusijas tēma. No politiskā viedokļa nekādas atšķirības nav. Nevar apšaubīt Ķīnas vai Irānas režīmu demokrātiskumu tikai tāpēc vien, ka rietumnieciskajiem liberāļiem tur neļauj piedalīties vēlēšanās un dažādi tos vajā. Eiropā un ASV Hitlera pielūdzējiem un islāmistiem arī neklājas viegli.

Piezīmes

1. Виталий Иванов. Теория государства. Москва: Издательский дом ГУ ВШЭ, 2010. No krievu val. tulkojusi *Mg. soc.* Laila Girsova.
2. Frensiss Fukujama — Džona Hopkinsa Universitātes prof. Fr. Fukujamas (*Fukuyama*) raksts ar šādu nosaukumu pirmoreiz publicēts 1989. gadā, 5 mēnešus pirms Berlīnes mūra krišanas žurnālā *The National Interest*. Raksts atnesa autoram pasaules slavu. Tas tulkots vairāk nekā 20 pasaules valodās. Rakstā apgalvots, ka pasaules vēstures gaitu iepriekš noteica komunisma un liberālisma, kā arī fašisma un liberālisma pretstats. Gan fašisms, gan komunisms — abi ir zaudējuši. Liberālisms ir uzvarējis, un var turpināt savu uzvaras gājienu.

12 NAIELS FERGUSONS

Britu vēsturnieks ***Naiels Fergusons*** (dz. 1964)

Raksts «Vai demokrātijas nāve?» [1]

Vai demokrātijas vilnis ir noplacis? Vai politiskās brīvības paisums tagad atplūst pēc iespaidīgajiem uzplūdiem, kas sākās 1989. gadā? Nesenie notikumi gandrīz katrā pasaules kontinentā noteikti rada reālu iemeslu bažām tiem, kuri sapņo par pasauli, kurā valda vēlēšanu urna, nevis lode. Taču tie var arī beidzot sniegt izdevību reālāk padomāt par to, kā darbojas demokratizācijas process.

Kā parasti, īpaši drūma aina ir Āfrikā, kur divi kādreizējie demokrātijas paraugi ir nonākuši nopietnās grūtībās. Tikai pirms pieciem gadiem Mvai Kibaki ievēlēšanai prezidenta amatā bija jāvēsta par jaunu rītausmu Kenijā pēc divdesmit četrus gadus ilgās Daniela Moi sliktās valdīšanas. Taču tagad apgalvojumi, ka Kibaki esot veiksmīgi nozadzis pagājušā mēneša prezidenta vēlēšanas no opozīcijas līdera Railas Odingas, izraisījuši asiņainu etnisko konfliktu starp kikuju un pārējām ciltīm.

Problēma Dienvidāfrikā nav vardarbīga (pagaidām), taču ir tikpat satraucoša. Tur Āfrikas Nacionālais kongress ir izraudzījies par savu nākamo līderi (un, iespējams, arī šīs valsts nākamo prezidentu) cilvēku, kuram pašlaik izvirzītas nopietnas apsūdzības korupcijā, kas saistītas ar maksājumiem par vairāk nekā četriem miljoniem randu. Daži Džeikoba Zumas radikālākie atbalstītāji jau brīdina, ka «tiesas zālē līs asinis», ja viņš tiks notiesāts. Nozīme ir arī tam, ka Zuma ir zuluss, bet viņa galvenais konkurents Tabo Mbeki pieder pie khosa tautības.

Arī Āzijā demokrātija atkāpjas. Benaziras Bhuto noslepkavošana Pakistānā 27. decembrī, tikai divas nedēļas pirms vēlēšanām, ir ievērojami samazinājusi izredzes uz mierīgu pāreju no militārās varas atpakaļ uz demokrātiju. Taizemē pie varas joprojām ir ģenerāļi, kuri pirms sešpadsmit mēnešiem sarīkoja apvērsumu pret Taksinu Šinavatru (vēl vienu demokrātiski ievēlētu līderi, kura reputāciju aptraipījušas apsū-

dzības korupcijā). Bet Birmā ar bruņotu dūri turpina valdīt daudz bīstamāka militārā hunta, kas pērnajā vasarā sagrāva politisko disidentu un budistu mūku protestus. Diezin vai ir vērts piebilst, ka demokrātijas perspektīvas valstī ar vislielāko iedzīvotāju skaitu pasaulē neizskatās gaišākas. Nekas neliecina, ka Ķīnas Komunistiskā partija vēlētos atteikties no varas monopola.

Protams, komunistu valdīšana ir pagātne bijušās Padomju Savienības teritorijā. Taču žurnāla *Times* «Gada cilvēks» Vladimirs Putins ņirgājas par Krievijas konstitūciju, patiesībā nododot prezidentūru vienam no saviem rokaspuišiem, kurš gatavojas iecelt Putinu par premjerministru. Krievija arī nav vienīgā bijusī padomju republika, kas ieslīgst atpakaļ vecajos autokrātiskajos paradumos. Starptautiskie novērotāji nosodīja pērn decembrī notikušās vēlēšanas Kirgizstānā. Kazahstāna maz atšķiras no austrumu despotijas; tas pats attiecas uz Tadžikistānu, Turkmenistānu un Uzbekistānu. Šķiet, ka pat Gruzijas «rožu revolūcija» strauji novīst.

Zināmu mierinājumu sniedz Latīņamerika, kaut arī vēl jāskatās, vai Venecuēlas Ugo Čavess tiešām pieņems negaidīto sakāvi decembrī referendumā par konstitucionālo «reformu». Attiecībā uz plašāko Tuvo Austrumu reģionu jāteic, ka Buša administrācijas centieni izplatīt demokrātiju ar ieroču palīdzību maksājuši daudz vairāk dzīvību, naudas un laika, nekā gandrīz visi Vašingtonā to paredzēja pirms pieciem gadiem. Neraugoties uz neseno militāro «uzplūdu» panākumiem, Irāka joprojām balansē uz pilsoņu kara robežas. Afganistāna nav daudz labāka.

Tā tas nebija paredzēts. Gandrīz pirms divdesmit gadiem Berlīnes mūra krišanas priekšvakarā Frensiss Fukujama publicēja ļoti ietekmīgo eseju *Vēstures beigas (The End of History)* [2], kurā viņš pareģoja «cilvēces ideoloģiskās evolūcijas galapunktu un Rietumu liberālās demokrātijas universalizāciju kā cilvēku pārvaldes galīgo formu».

Par attaisnojumu Fukujamam jāteic, ka viņš rakstīja pēc vairāk nekā desmit gadu noturīgas globālās pārvaldes uzlabošanās. Septiņdesmito gadu vidū aptuveni pusi pasaules valstu varēja klasificēt kā «autokrātijas». Līdz 1989. gadam to skaits bija samazinājies gandrīz par pusi. Un līdz 2002. gadam tas bija sarucis līdz mazāk nekā trīsdesmit. Savā

1998. gada ziņojumā Starptautiskais demokrātijas un vēlēšanu atbalsta institūts varēja paziņot, ka pirmo reizi pasaules iedzīvotāju vairākums dzīvo demokrātiskās valstīs. Tas tiešām šķita esam demokrātijas vilnis, kas sākās septiņdesmitajos gados Ibērijas pussalā, astoņdesmitajos gados izplatījās Latīņamerikā un dažās Āzijas daļās un 1989.–1991. gadā traucās no Centrāleiropas tālāk uz austrumiem. Fukujama vienīgi sērfoja pa to.

Diemžēl viļņu nelaime ir tāda, ka agri vai vēlu tie noplok. Katru gadu cilvēktiesību organizācija *Freedom House* piešķir punktus pasaules valstīm atbilstoši tajās esošajai politiskās brīvības pakāpei. Kā liecina jaunākie skaitļi, ne mazāk kā 57 valstis pēdējos piecos gados ir pārdzīvojušas demokrātijas atplūdus. Starp tām, kurām gājis vissliktāk, ir Armēnija, Kotdivuāra, Džibuti, Fidži, Gabona, Krievija, Somālija, Taizeme, Vanuatu un Venecuēla. «Panākumu stāstu» saraksts ir tikpat neiepriecinošs: Burundi, Haiti, Irāka, Libāna un Libērija kopš 2003. gada uzlabojušas savus rezultātus par vairāk nekā 10 punktiem (no iespējamiem 40). Tas būtu bezcerīgs optimists, kurš derētu uz šo demokrātisko pāreju ilgmūžību. Pesimists varētu vaicāt, vai mēs gatavojamies būt liecinieki tādam demokrātijas pagrimumam, kāds notika divdesmitajos un trīsdesmitajos gados, kad demokrātiskajam vilnim, kas izbeidza Pirmo pasaules karu, sekoja reakcijas un represiju plūdi.

Kāpēc demokrātija dažās valstīs zeļ un plaukst, bet citās sačokurojas un mirst? Visvienkāršākā atbilde ir — ekonomika. Kā uzskata politologs Adams Pževorskis, pastāv tieša sakarība starp ienākumiem uz vienu iedzīvotāju un iespēju, ka demokrātija būs noturīga. Valstī, kurā vidējie ienākumi ir mazāki par 1000 dolāriem gadā, maz iespējams, ka demokrātija noturēsies desmit gadus. Tiklīdz vidējie ienākumi pārsniedz 6000 dolāru gadā, tā faktiski ir nesagraujama. Pirmajā brīdī tas noteikti šķiet ticami. Valstis, kuras saņēmušas maksimālo *Freedom House* punktu skaitu, izņemot Barbadosu, ir Eiropas ziemeļrietumu bagātās valstis. Vismazāko punktu skaitu ieguvušo vidū ir dažas visnabadzīgākās Āfrikas valstis.

Savukārt Hārvarda Universitātes ekonomists Bens Frīdmans apgalvo, ka noturīga ekonomikas izaugsme (nevis ienākumu līmenis) veicina demokratizāciju. Pirmajā brīdī šķiet, ka tas atbilst ilgstošajai

vēsturiskajai tendencei, un vislielāko izaicinājumu demokrātijai meta depresijas ēra.

Tomēr pēdējā laika ekonomiskās norises ir vājinājušas šos argumentus. Pasaules ekonomika kopumā nekad nebija piedzīvojusi tādu uzplaukumu kā 2001.–2007. gadā. Tomēr demokrātija maz ieguvusi no visas šīs pārticības. Vēl vairāk, kopš 2000. gada visstraujāk augošās tautsaimniecības nav bijušas demokrātijas. Paraugieties uz tā dēvēto *BRIC* (Brazīlija, Krievija, Indija un Ķīna). Kamēr komunistu pārvaldītās Ķīnas daļa pasaules iekšzemes kopproduktā (IK) pēdējos septiņos gados palielinājusies par 2,5 procenta punktiem, demokrātiskajā Indijā tā palielinājusies tikai par 0,6 %. Krievija par tikpat daudz apsteigusi Brazīliju. Un izskatās, ka šī atšķirība starp demokrātijām un autokrātijām palielināsies. Kā uzskata *Goldman Sachs,* no šī brīža līdz 2050. gadam Ķīnas daļa globālajā IK palielināsies no 4 % līdz 15 %, turpretim G7 valstu, pasaules visbagātāko demokrātiju, daļa samazināsies no 57 % līdz 20 %. Citu topošo tirgus ekonomikas valstu vidū, kurās turpmākajos 40 gados var sagaidīt strauju izaugsmi, ir Ēģipte, Irāna, Nigērija, Pakistāna un Vjetnama, no kurām neviena nešķiet acīmredzama kandidāte uz veiksmīgu demokratizāciju.

Astoņdesmitajos un deviņdesmitajos gados šķita, ka starp kapitālismu un demokrātiju pastāv sava veida savstarpēji labvēlīgas attiecības. Ne tikai ekonomiskais progress acīmredzami veicināja politisko progresu; cēloņsakarību varētu arī apgriezt otrādi — no demokratizācijas uz uzlabotu ekonomisko darbību. Mūsu dienās tas izskatās citādi. Straujā valsts vadītā izaugsme padara bagātāku Ķīnu un citus Āzijas ražotājus neatkarīgi no to politiskās sistēmas, bet to pieprasījums pēc enerģijas un izejvielām vienādi bagātina gan demokrātiskos, gan nedemokrātiskos izejvielu eksportētājus.

Pilnīgi cits skaidrojums demokrātijas panākumiem vai neveiksmei ir saistīts ar kultūru, nevis ar ekonomiku. Semjuels Hantingtons 1993. gadā apgalvoja, ka pēc aukstā kara Rietumu civilizācija nonāks konfliktā galvenokārt ar islāma un konfuciānisma civilizācijām. Ar to netieši tika pateikts, ka šīm abām civilizācijām ir daudz mazāk iespēju radīt mieru mīlošu demokrātiju, nekā rietumu — jūdu — kris-

tiešu — civilizācijai. No visiem prettriecieniem *Vēstures galam* vispārliecinošākais ir bijis *Civilizāciju sadursme* [3].

Prima facie [4] pierādījumus Hantingtona apgalvojuma atbalstam nav grūti atrast. Piemēram, no *Freedom House* vērtējuma ir skaidrs, ka Rietumu sabiedrībām ir lielākas iespējas būt demokrātiskām nekā musulmaņu sabiedrībām. Taču arī šādiem kultūras skaidrojumiem ir savi trūkumi. Taivāna un Indonēzija parāda, ka demokrātija var darboties gan «konfūciešiem», gan musulmaņiem. Ja ņem vērā ekonomiskos un citus mainīgos lielumus, plaisa starp Rietumiem un pārējiem ir daudz mazāk nozīmīga. Jebkurā gadījumā ne tik sen nopietni zinātnieki apgalvoja, ka Romas katoļi neesot spējīgi apgūt kapitālistisko darba ētiku vai ka vāciski runājošie nekad negūšot panākumus demokrātijā — šīs hipotēzes jau sen apgāzusi pēckara Eiropas vēsture.

Vēsture patiešām ir atslēga, lai izprastu, kas liek demokrātijai darboties. Jaungada brīvdienās Keiptaunā es atslēdzos no Āfrikas politikas trauksmēm un maldīšanās, vēlreiz pārlasīdams otro no Entonija Trolopa Palisera cikla romāniem *Finiass Finns (Phineas Finn)*. Darbība notiek Vestminsterā 1866. gadā, gadu pirms otrā lielā vēlēšanu reformu akta. Jauneklīgais varonis ienāk parlamentā kā deputāts no maza īru vēlēšanu apgabala, kura 307 vēlētāji parasti dara to, ko liek Tallas grāfs. Viņš atklāj, ka Apakšnams ir nekrietnību bedre, kur deputāti balso tā, kā to liek partiju organizatori (nevis viņu sirdsapziņa), lielākoties cerībā nodrošināt algu, kas nāk līdz ar ministra posteni, lai viņu alkatīgie kreditori būtu apmierināti un kluba rēķini nomaksāti. Valda vispārēja apmierinātība, pat liberāļu vidū, kad policija izklīdina tautas demonstrāciju, kas prasa aizklāto balsošanu.

Īsi sakot, XIX gadsimta sešdesmito gadu Anglija diezin vai bija demokrātijas paraugs, nemaz nerunājot par tās joprojām ierobežotajām balsstiesībām. Vai bija korupcija? Pēc mūsdienu standartiem — noteikti. Vai bagātie bija pārāk daudz pārstāvēti? Neapšaubāmi. Tomēr pārsteidz trīs lietas šajā sistēmā, kuru Trolops tik dzīvi apraksta. Pirmkārt, politiskā elite vienprātīgi un kategoriski nosodīja jebkādu politisko vardarbību — pat tās draudus. Otrkārt, valdībā esošie nekavējās atstāt amatu un visas tā privilēģijas, ja juta, ka viņu stāvoklis parlamentā nav pārlie-

cinošs. Treškārt, lielum lielais vairākums deputātu abās pusēs pieņēma konstitūcijas svētumu un likuma augstāko varu.

Šie pieņēmumi neradās vienā dienā. Tie bija aptuveni 200 gadu politiskās evolūcijas produkts, kas datējams ar 1688. gada *Slaveno revolūciju* [5]. Divpartiju sistēma veidojās pakāpeniski. Tikai pakāpeniski iesakņojās, ka premjerministram jāsaņem Apakšnama vairākuma atbalsts. Tikai pakāpeniski attīstījās idejas par pārstāvību, līdz beidzot — ilgi pēc Trolopa laika — balsstiesības tika saistītas tikai ar pieauguša cilvēka stāvokli, nevis ar īpašumu, kas viņam pieder, izglītību vai dzimumu.

Realitāte par demokrātiju ir tāda, ka to nevar uzburt no zila gaisa bez šādiem pieņēmumiem. Kāds jauns tanzānietis man reiz skaidroja: «Āfrikā, ja jūs iedosiet cilvēkam visas varas privilēģijas — naudu, varu, lielu māju un automašīnu — un tad, pēc pieciem gadiem, teiksiet: „Tagad tas viss tev jāatdod tavam asākajam kritiķim", — viņš noteikti atradīs iemeslu nedarīt to, ko jūs prasāt.» Taču tā nav tikai Āfrikas īpatnība. Savulaik tā notika visur. Elite tikai lēni, dažreiz sāpīgu mēģinājumu un kļūdu ceļā, iemācās, ka tās pašas interesēs ir izslēgt vardarbību no politikas, pārvaldīt pēc kārtas un, pats galvenais, pakļauties likuma varai.

Slavens ir Vinstona Čērčila demokrātijas raksturojums — «tā ir vissliktākā pārvaldes forma — izņemot visas citas formas, kuras laiku pa laika tikušas izmēģinātas». Tā tas ir joprojām, lielā mērā tāpēc, ka reprezentatīva valdība ar daudzām partijām parasti rada labāku pārvaldi nekā diktatūras un vienas partijas valstis, kur centienus iedzīvoties no politiskās varas nekontrolē brīva politiskā opozīcija. Korupcija pastāv lielākajā daļā valstu, taču nedemokrātiskajās valstīs tā vienmēr ir smagāka un vairāk kropļo ekonomiku. Tāpēc Ķīna un Krievija, ja tās arī turpmāk paliks vienas partijas valstis, agri vai vēlu paklups un atpaliks no demokrātijas bruņurupučiem — Brazīlijas un Indijas. Tomēr ir skaidrs, ka demokrātijas izplatīšanas atslēga nav tikai nedemokrātisko režīmu gāšana un vēlēšanu rīkošana. Tā nav arī vienkārša gaidīšana, kamēr valsts sasniegs pareizo ienākumu līmeni vai izaugsmes tempu. Kā jau sen apgalvo Stenfordas politologs Berijs Vaingasts, galvenais ir iz-

strādāt noteikumus, kas «paši sevi piemēro», tā kā — jo vairāk tie tiek piemēroti, jo vairāk tie tiek respektēti, līdz beidzot kļūst nepārkāpjami.

Nav tāda iemesla, kāpēc tas nebūtu iespējams jebkurā pasaules civilizācijā. Kā to skaidri rāda britu piemērs, tas var būt ļoti ilgstošs process (un tam tādam varbūt jābūt). Un tieši tāpēc būtu pārsteidzīgi pēc dažiem sliktiem gadiem pareģot demokrātijas nāvi — tikpat pārsteidzīgi kā paredzēt tās triumfu pēc dažiem labiem gadiem.

Piezīmes

1. Hārvarda Universitātes un Hārvarda Biznesa skolas profesora Naiela Fergusona (Niall Campbell Douglas Ferguson) raksts *Vai demokrātijas nāve?* pirmoreiz latviešu val. publicēts laikraksta *Diena* pielikumā *Kultūras diena* 2008. gada 29. februārī, nr. 9 (146). Tulkotājs nezināms.
2. Vēstures beigas — sk. V. Ivanova darba tulk. 2. piezīmi.
3. Civilizāciju sadursme — sk. grāmatas tulkojumu latviešu val.: Semjuels Hantingtons *Civilizāciju sadursme*. Rīga: Jumava, 2012.
4. *Prima facie* (*latīņu* val.) — no pirmā acu uzmetiena.
5. *Slavenā revolūcija* (angļu val. *Glorious Revolution*) — valsts apvērsums Anglijas karalistē 1688. gada novembrī, kad daļa toriju deputātu un augstākās garīdzniecības grupa aicināja Orānijas Vilhelmu un viņa sievu Mariju Stjuarti kāpt Anglijas tronī. 5. novembrī princis Vilhelms Henrihs ieradās Britānijas ostā Torbē ar savu armiju (40 000 kājnieku un 5000 jātnieku). Praktiski nesastopot pretestību, viņš ieņēma valsts centrālo un dienvidu daļu, kā arī galvaspilsētu Londonu. Karalis Džeimss II pameta karalisti, patvērumu rodot Francijā. Valdības spēku pretošanās turpinājās Skotijā (kuru pakļaut izdevās 1689. gadā) un Īrijā (kuru pakļāva pēc kaujas pie Boinas 1690. gadā). Parlaments apstiprināja nelikumīgo varas pārņemšanu kā likumīgu.